

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HUKUK ANABİLİM DALI
KAMU HUKUKU BİLİM DALI

KANUN-U ESÂSÎ'DE PADİŞAHIN STATÜSÜ

Yüksek Lisans Tezi

RAMAZAN BOYALIK

İstanbul, 2007

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HUKUK ANABİLİM DALI
KAMU HUKUKU BİLİM DALI

KANUN-U ESÂSÎ'DE PADİŞAHIN STATÜSÜ

Yüksek Lisans Tezi

RAMAZAN BOYALIK

Danışman: PROF. DR. EKREM BUĞRA EKİNCİ

İstanbul, 2007

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

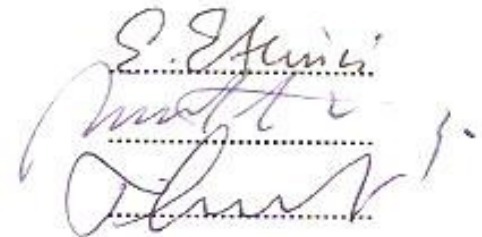
HUKUK Anabilim Dalı KAMU HUKUKU Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi
RAMAZAN BOYALIK'ın KANUN-U ESASI'DE PADİŞAHIN STATÜSÜ adlı
tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 18.01.2007 tarih ve 2007-1/10 sayılı
kararıyla ile oluşturulan jüri tarafından oy birliği /-oy ~~çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi
olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 07.06.2007

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. EKREM B. EKİNCİ
2) Jüri Üyesi : DOÇ. DR. MUSTAFA ŞENTOP
3) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. TALAT CANBOLAT

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
KISALTMALAR.....	IV
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM KANUN-I ESÂSİ ÖNCESİNDE DEVLET BAŞKANI-HÜKÜMDAR

1. İSLAMİYET'TEN ÖNCEKİ TÜRK HUKUKUNDA HÜKÜMDAR.....	5
2. İSLAM HUKUKU'NDA DEVLET BAŞKANI-HÜKÜMDAR- HALİFE.....	9
2.1. İslam Hukuku'nda Devletin Siyasi Yapısı	9
2.2. Devlet Başkanlığı - Halifelik	10
2.2.1. Halifenin Taşınması Gereken Özellikler	10
2.2.1.1. İlim	10
2.2.1.2. Adalet	11
2.2.1.3. Cismî Selamet.....	11
2.2.1.4. Devlet İşlerine Ehil ve Kabiliyetli Olması.....	12
2.2.1.5. Kureyş Kabilesi'ne Mensup Olmak.....	12
2.2.2. Halifenin Seçilmesi ve Biat Müessesesi.....	13
2.2.3. Halifenin Görev ve Yetkileri.....	15
2.2.3.1. Yasama Yönünden Halifenin Görev Ve Yetkileri.....	15
2.2.3.2. Yürütme Yönünden Halifenin Görev ve Yetkileri.....	16
2.2.3.3. Yargı Yönünden Halifenin Görev ve Yetkileri.....	16
2.2.4. Hilafet Süresi ve Azil	18
2.2.5. Halifenin Sorumluluğu	18
2.3. Halifeye Yardımcı Kurumlar	19
2.3.1. Vezirlik	19
2.3.2. Divan	20
2.3.3. Diğer Görevliler	21
3. MÜSLÜMAN TÜRK DEVLETLERİ'NDE HÜKÜMDAR-HALİFE	21
4. OSMANLI HUKUKU'NDA KANUN-I ESÂSÎ ÖNCESİNDE PADİŞAHIN STATÜSÜ	22
4.1. Osmanlı Devleti'nde Siyasi Yapı	22
4.2. Padişahın Seçilmesi.....	23
4.3. Görev Süresi.....	25
4.4. Görev ve Yetkileri.....	25
4.4.1. Yasama Görev ve Yetkisi	25
4.4.2. Yürütme Görev ve Yetkisi	27
4.4.3. Yargı Yetkisi	28
4.5. Padişahın Sorumluluğu	28

İKİNCİ BÖLÜM

KANUN-I ESÂSÎ VE PADİŞAH

I. MEŞRUTİYET VE KANUN-I ESÂSÎ.....	31
1. Kanun-ı Esâsî	31
1.1. Kanun-ı Esâsî'yi Doğuran Sebepler	31
1.1.1. Sened-i İttifak	36
1.1.2. Tanzimat (Gülhane Hatt-ı Hümayunu)	38
1.1.3. Islahat Fermanı	41
1.1.4. I. Meşrutiyet ve Kanun-ı Esasi	42
1.2. Kanun-ı Esâsî'nin Şekli ve Mahiyeti	51
1.3. Kanun-ı Esâsî'nin Getirdiği Sistem	53
1.4. Padişahın Seçilmesi ve Göreve Başlaması	55
1.5. Padişahın Halife Niteliği	56
1.6. Padişahın Sorumluluğu	57
1.6.1. Siyasal Sorumluluk	57
1.6.2. Cezai ve Hukuki Sorumluluk	57
1.7. Hanedan	58
II. KANUN-I ESÂSÎ'DE PADİŞAHIN GÖREV VE YETKİLERİ.....	58
1. Padişahın Yürütmeye İlgili Görev ve Yetkileri	58
1.1. Padişahın Vükelâ-yı Devlet ile İlgili Yetkileri	59
1.1.1. Vükelânın Tayin ve Azli	59
1.1.2. Heyet-i Vükelâ'nın İşleyişi ve Padişahın Yetkileri	60
1.1.3. Heyet-i Vükelâ'nın Sorumlulukları ve Padişahın Yetkileri	61
1.1.3.1. Siyasi Sorumluluk	62
1.1.3.2. Hukukî ve Cezâî Sorumluluk	62
1.2. Padişahın Yürütmeye İlgili Diğer Yetkileri	63
2. Padişah'ın Yasamayla İlgili Görev Ve Yetkileri	64
2.1. Meclislerin Toplantıya Çağırılması, Çalışma Süresi ve Tatil Edilmesiyle İlgili Yetkileri	65
2.2. Meclis-i Umûmî Üyelerinin Yemini	66
2.3. Meclislerin Başkan ve Başkan Yardımcılarının Seçimiyle İlgili Yetkileri	66
2.4. Âyân Meclisi Üyelerinin Seçimiyle İlgili Yetkileri	67
2.5. Kanun Yapma Sürecindeki Yetkiler	68
2.5.1. Kanun Tekliflerinin Görüşülebilmesi İçin İzin Verme Yetkisi	68
2.5.2. Kanunların Kabulündeki Yetkileri	71
2.5.3. Kabul Edilen Kanunları Veto Etme Yetkisi	73
2.5.3. Bütçe Kanunu'nun Yürürlüğünün Uzatılması ve Bütçe Harici Harcamalara İlişkin Yetkisi	74
2.6. Mebusan Meclisi'ni Fesih Yetkisi	75
2.6.1. 7'nci Maddede Düzenlenen Fesih Yetkisi	75
2.6.2. 35'inci Maddede Düzenlenen Fesih Hakkı	75
2.7. Kanun-ı Muvakkat Çıkarılmasındaki yetkisi	77
3. Padişahın Yargısal Görev Ve Yetkileri	77
III. UYGULAMA	79

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET - 1909 DEĞİŞİKLİKLERİ VE PADİŞAH

I. II. MEŞRUTİYET VE PADİŞAHIN STATÜSÜ	82
1. II. Meşrutiyeti Doğuran Sebepler	82
2. Kanun-ı Esâsî'nin Yeniden Yürürlüğe Konması ve Padişahın Konumu	87

II. 1909 DEĞİŞİKLİKLERİ VE PADİŞAH.....	89
1. 1909 Değişiklikleri.....	89
2. Mahiyeti	90
3. Getirdiği Sistem	90
4. Padişahın Seçilmesi ve Göreve Başlaması.....	91
5. Padişahın Halife Niteliği	91
6. Padişahın Sorumluluğu	91
7. Hanedan Üyelerinin Şahsi Güvenceleri ve Mal ve Aidatları	91
8. Göreve Başlayacak Olan Padişahın Yemin Etmesi.....	92
III. 1909 DEĞİŞİKLİKLERİNE GÖRE PADİŞAH'IN GÖREV VE YETKİLERİ	92
1. Padişahın Yürütmeye İlgili Görev ve Yetkileri.....	92
1.1. Padişahın Tek Başına İcrai İşlem Yapamaması (Karşı İmza Kuralı).....	92
1.2. Padişahın Vükelâ-yı Devlet ile İlgili Yetkilerinde Yapılan Değişiklikler	93
1.2.1. Vükelânın Tayin ve Azli ile İlgili Değişiklikler	93
1.2.2 Heyet-i Vükelâ'nın İşleyişi İle İlgili Değişiklikler	94
1.2.3. Vükelânın Sorumlulukları ve Padişahın Bununla İlgili Yetkileri	95
1.3. Padişahın Yürütmeye İlgili Diğer Yetkileri	96
2. Padişah'ın Yasamayla İlgili Görev Ve Yetkileri.....	97
2.1. Meclislerin Toplantıya Çağırılması, Çalışma Süresi Ve Tatil Edilmesiyle İlgili Yetkileri	97
2.2. Meclis-i Umûmî Üyelerinin Yemini	98
2.3. Meclislerin Başkan ve Başkan Yardımcılarının Seçimiyle İlgili Yetkileri	98
2.4. Âyân Meclisi Üyelerinin Seçimiyle İlgili Yetkileri.....	99
2.5. Kanun Yapma Sürecindeki Yetkileri	99
2.5.1. Kanun Teklifi Verme yetkisi	99
2.5.2. Kanun Tekliflerinin Görüşülebilmesi İçin İzin Verme Yetkisi	99
2.5.3. Kanunların Kabulündeki Yetkileri.....	100
2.5.4. Kabul Edilen Kanunların Tasdiki ve İlânıyla ilgili Yetkileri.....	100
2.5.5. Bütçe Kanunu'nun Yürürlüğünün Uzatılması ve Bütçe harici Harcamalara İlişkin Yetkisi	101
2.6. Mebusan Meclisi'ni Fesih Yetkisi.....	101
2.6.1. 7'nci Maddede Düzenlenen Fesih Hakkı	101
2.6.2. 35'inci Maddede Düzenlenen Fesih Hakkı	102
2.7. Kanun-ı Muvakkat Çıkarılmasındaki yetkisi	103
3. Padişahın Yargısal Görev ve Yetkileri	104
IV. 1909 DEĞİŞİKLİKLERİNDEN SONRA YAŞANAN OLAYLAR VE YAPILAN DİĞER DEĞİŞİKLİKLER.....	104
SONUÇ	112
BİBLİYOGRAFYA	116

KISALTMALAR

AÜHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
AÜSBFD	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
Hız	: Hazreti
İÜHFM	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
Md.	: Madde
MEGSB	: Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı
OSAV	: Osmanlı Araştırmaları Vakfı
s.	: Sayfa
S:	: Sayı
SÜHFD	: Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
Trc.	: Tercüme
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
vs.	: ve sair

GİRİŞ

Devlet başkanı, devletin en eski organıdır. Devlet teşkilatının olduğu her yerde “devlet başkanı ve başkanlığı” da olmuştur. Devlet başkanı ya da başkanlığı müessesesi, Anayasa Hukukunun en önemli meselesidir. Modern anlamda anayasacılık hareketleri, Batıda orta çağın yasama yürütme ve yargı gücünü şahsında toplayan hükümdarlara karşı verilen mücadelenin ürünüdür.

Osmanlı Devleti’nde devlet başkanı olan padişah, devletin temel organıdır. Padişahın yetkilerinin kısıtlanması fikri, devlet yapısının bozulması ve Batılı fikirlerin ülkeye girmesiyle beraber gündeme gelmiştir. Tanzimat bürokratlarının gerçekleştirdiği reformlar siyasal modernleşmeyi hazırlamış ve eski devirde tek elde toplanan otorite, ortaya çıkan yeni toplumda çeşitli odaklara kaymaya başlamıştır. Lâik bir hukuk ve eğitimin gelişmesi, modern okulların kurulması ve basının hayata girişiyle toplumda ideoloji üreten yeni merkezler ortaya çıkmıştır. Bu yenilik ve gelişmeler çok fazla yaygınlaşmasa da eski düzenin ve padişahın aleyhine gelişmektedir. Bu dönemde ortaya çıkan Yeni Osmanlılar Cemiyeti, Avrupa’daki anayasacılık hareketlerinin de tesiriyle, yaptığı yayınlarla padişaha ve rejime ağır eleştirilerde bulunmuşlardır. Yeni Osmanlılar, Tanzimat reformlarını yeterli görmeyip, devletin mevcut sisteminin değişmesini ve meşrutî monarşiye geçilmesini istiyorlardı. Neticede, içte ve dışta yaşanan olumsuz hadiselerin etkisiyle Kanun-ı Esâsî ve meşrutiyet taraftarları Sultan II. Abdülhamid’e 1876 tarihli Kanun-ı Esâsî’yi ilan ettirmeyi başardılar.

Kanun-ı Esâsî, Osmanlı Devleti’nin modern anlamda ilk yazılı anayasasıdır. Osmanlı padişahlarının eski Türklerden gelen anlayışlarla İslamî anlayışın bir sentezi

olan statüsü, geçirdiği tarihi değişim ve gelişimlerle beraber Kanun-ı Esâsî'ye kadar gelmiş ve Kanun-ı Esâsî'yle, bu teorik ve fiili durum, bazı kısıtlamalarla birlikte yazılı anayasa kaidesi haline getirilmiştir.

Kanun-ı Esâsî'nin çeşitli yönleriyle ilgili bazı çalışmalar yapılmış olmasına rağmen, münhasıran “padişahın statüsü” ile ilgili bir çalışmaya rastlanamamıştır. Kanun-ı Esâsî'de padişahın statüsü, Osmanlı Devletindeki anayasal gelişmeleri inceleyen Anayasa Hukuku ve Türkiye'nin siyasi gelişimi ile ilgili kitaplarda genel olarak birkaç sayfada özetlenmiştir. Nuri Yaşar'ın çalışmamızla aynı ismi taşıyan kısa bir makalesi vardır. Ayrıca Erdal Abdulkakimoğulları'nın “1876 Tarihli Kanun-ı Esâsî'de Hükümet Sistemi ve Yasama Yürütme İlişkisi” isimli tezi de zikredilebilir. Bu alanda faydalandığımız en geniş kapsamlı iki eserden biri, Recâi Galip Okandan'ın “Amme Hukukumuzun Anahatları” isimli eseri; diğeri ise Bülent Tanör'ün “Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri” isimli eseridir. Ayrıca, Ali Fuat Başgil'in Türkiye Esas Teşkilat Hukukunun Ana Hatları, Selçuk Özçelik'in Esas Teşkilat Hukuku Dersleri, Orhan Aldıkaçtı'nın Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası, İlhan Arsel'in Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları isimli eserleriyle I. ve II. Meşrutiyetle ilgili genel eserlerden faydalanılmıştır.

Çalışmamızda Kanun-ı Esâsî'ye göre padişahın seçilmesi, seçilme şartları, görev süresi, görevini sona erdiren haller, görev ve yetkileri ve sorumlulukları incelenmektedir. üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde, Kanun-ı Esâsî'de padişahın statüsüne olan önemli etkileri sebebiyle, sırasıyla İslamiyet'ten önceki Türk Devletlerinde, İslam Hukuku'nda ve Müslüman-Türk Devletlerinde devlet başkanı-halife'nin durumu incelenmiştir. Çünkü Osmanlı Devleti, İslam öncesi Türklerdeki devlet telakkisi ve hükümdar anlayışıyla oluşan teamülleri, İslam Hukuku'yla bağdaşabildiği ölçüde muhafaza etmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti, Müslüman-Türk Devletleri'nin teşkilat yapısını da bazı orijinal ilavelerle beraber örnek almıştır. Bu nedenle Kanun-ı Esâsî'de padişahın statüsü incelenirken, bu devletlerin devlet telakkileri ve hükümdarlık anlayışlarının göz önünde tutulması zarurîdir.

İkinci bölümde, Kanun-ı Esâsî'ye göre padişahın statüsü ortaya konmuştur. Bu bölümün başında Kanun-ı Esâsî'yi doğuran sebepler incelenmiştir. Çünkü Kanun-ı

Esâsî birdenbire ortaya çıkmış bir belge değildir. Onu hazırlayan tarihî, fikrî, ictimâî, iktisadî, askerî şartların ve neredeyse yüz yıllık bir ıslahat geleneğinin doğal bir neticesi olarak tezahür etmiştir.

Üçüncü bölümde ise, II. Meşrutiyet ve Kanun-ı Esâsî’de yapılan 1909 değişikliklerine göre padişahın statüsü incelenmiştir. Önce II. Meşrutiyet’in ilanıla fiilen padişahın statüsünde meydana gelen değişiklikten bahsedilmiştir. Sonra ise yeni yapılan bir anayasa olmasa da, Kanun-ı Esâsî’de yaptığı esaslı değişiklikler sebebiyle “1909 Anayasası” olarak adlandırılan değişikliklere göre padişahın statüsü incelenmiştir.

Kanun-ı Esâsî’de kullanılan kelime ve tâbirlerin genelde orijinalleri kullanılmış, ancak bazen anlaşılma kolaylığı sebebiyle günümüz dilindeki karşılığı kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
KANUN-I ESÂSÎ ÖNCESİNDE
DEVLET BAŞKANI-HÜKÜMDAR

1. İSLAMİYET'TEN ÖNCEKİ TÜRK HUKUKUNDA HÜKÜMDAR

Eski Türklerde devlet “il” kelimesiyle ifade edilmiştir. İl kelimesi, eski Uygurca vesikalarda, Mahmut Kaşgari’nin “Divan-ı Lugat-it Türk”ünde, Kutadgu Bilig’de ve Orhon Kitabeleri’nde siyasi camia, devlet manasında kullanılmıştır.¹ İlin başında “*Tan Hu*”, “*Kağan*”, “*Han*”, “*Yabgu*”, “*Hakan*” gibi unvanlar kullanan hakanlar bulunmaktadır. Bunlar arasında en yaygın olanı ise evrensel hakimiyeti ifade eden “*Kağan*”dır.²

Hakan, tanrı tarafından kendisine siyasi hâkimiyet “kut”³ verilmiş ve Türk Milletini idare etmesi için görevlendirilmiş ulu bir kimsedir.⁴ Hükümdarlık yetki ve kudreti, tanrı tarafından bağışlanmıştır.⁵ Esasen “*kut*” a sahip olduğuna inanılan bir sülale söz konusudur. Tüm eski Türk kavimlerinde mitolojik olarak inanılan Asena, efsanevi bir dişi kurttur. Eski Türklerin hükümdarlarının mensub olduğu Aşina(Asena) adı verilen sülale, efsaneye göre bu dişi kurttan türemiştir. Bu inanış Türkler arasında hangi boy veya budun imparatorluk kurarsa kursun değişmemiş, bütün Türk

¹ Sadri Maksudi Arsal; Türk Tarihi ve Hukuk (İslamiyet’ten Önceki Devir), İsmail Akgün Matbaası, 1947, sh. 264-265.

² İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003. s. 267.; Halil İnalcık, Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgisi, AÜSBFD, Cilt: XIV, Sayı: 1, Ankara 1959. s.75.

³ Eski Türk Devletlerinde siyasi iktidar kavramı “kut” tabiri ile ifade ediliyordu. Kut’un mahiyeti Kutadgu Bilig’de şu şekilde açıklanmıştır: “*Kutun tabiatı hizmet, şiarı adalettir. Fazilet ve Kısmet Kuttan doğar...Hükümdarlığa yol ondan geçer. Her şey kutun eli altındadır... Bey, bu makama sen kendi gücün ve isteğin ile gelmedin, onu sana Tanrı verdi...*” (bkz: İbrahim Kafesoğlu, s. 249-250).

⁴ Bahattin Ögel, İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, sh. 264.

⁵ Kafesoğlu, s. 248-249.

Hükümdarları soylarını Aşina sülalesine⁶ siyasi hâkimiyetlerini de ilahi bir kaynağa dayandırma gereği duymuşlardır.⁷

Hakanlık, devleti kuran aile içinde irsi olarak intikal eder. Ancak, aile içinde hakanın hangi usule göre belirleneceği konusunda belirli bir kural yoktur. Hakan vefat ettiğinde, Kurultay üyeleri toplanarak ölen Hakanın çocuklarından birini göreve getirirler. Genellikle, şehzâdeler (Teginler) arasında daha liyakatli ve dirayetli olan tahta çıkarılmıştır. Hakanın çocuğu yoksa, kardeşlerinden birinin; veliahd şehzâdeler küçükse amcalarının tahta geçmeleri de töreye uygundur.⁸ Tahta çıkma hakkına sahip olan taht vârisinin hakanlık makamına oturabilmesi için beylerin muvafakati, yani kurultayın tasvip ve tasdiki şarttır.⁹

İslam öncesi Türk devletlerinde görülen önemli bir özellik de, çifte hükümdarlık müessesesiydi. Ülke genellikle iki bölüm halinde idare edilirdi. Doğu-Batı (Asya ve Avrupa Hunlarında), Kuzey-Güney (Ak-Hunlar, Göktürkler), Büyük-Küçük (Bulgarlar, Macarlar), İç-Dış (Oğuzlar, Bulgarlar), Bozok-Üçok (Oğuzlar) şeklinde devlet iki bölüme ayrılıyordu. Meselâ, Büyük Hun Devleti Hakanı Oğuzhan, devleti üç büyük oğlu (Bozoklar = sağ kol) ve üç küçük oğlu (üçoklar = sol kol) arasında taksim etmiş, böylece Büyük Hun Devleti, Doğu ve Batı Hunları olarak ikiye ayrılmıştır. Göktürklerde de aynı uygulama görülmektedir. Eski Türklerdeki çifte hükümdarlık müessesesi, Batı'daki benzerleri gibi eşit iki hükümdarın ülkeyi birlikte yönetmeleri biçiminde olmayıp, siyasi-idari bir kolaylık sağlaması amacına dayanan ve birinin daha üstün (hâkim) olması temeline dayanan bir yapıydı. Bu uygulamada, devletin (siyasi iktidarın-kut'un) hakanın çocukları arasında paylaşılmasının bir hak olarak görülmesi de etkili olmuştur. Bu durum, zaman zaman sert iktidar mücadelelerine ve kurulan devletlerin kısa sürede zayıflayarak yıkılmasına neden olmuştur.¹⁰ Bu sağ-sol, doğu-batı

⁶Bu sülale Oğuz Han sülalesi olarak da ifade edilir.

⁷İnalcık, Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgisi, s. 75; Aydın Taneri, Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı- Teşkilatı, Ankara 1978, s.106; Kafesoğlu, s. 248.

⁸Kafesoğlu, s. 270-271.

⁹Arsal; s. 270.

¹⁰Kafesoğlu, s. 274-275; M. Akif Aydın, Türk Hukuk Tarihi, 3. baskı, İstanbul, Beta Yayıncılık, 1999, s. 12.

sistemi Osmanlıları da sadece idari yönden de olsa (Anadolu-Rumeli Beylerbeyliği) etkilemiştir.¹¹

Eski devirlerde, devletin varlığını ve birliğini koruyabilmek için özellikle askeri alanda güçlü olmak gerektiğinden, kurulan devletler askerî-otoriter devletler olmuşlardır. Siyasi iktidar, hükümdarda ve onun şahsında beliren hükümdarlık makamında toplanır. Türk hakanları devlet yönetiminde, idari mekanizmanın askerî bir karakter taşımasından faydalanmışlardır.¹² Ancak, hemen belirtilmelidir ki bu husus, büyük önem verilen “Töre”nin kesin hükümleri ve kağanların icraatlarını kontrol eden “Kurultay” müessesesinin varlığı sayesinde, hiçbir zaman bir askeri diktatörlüğe dönüşmemiştir.¹³

Arsal’a göre, hakanın iktidarını, hakimiyet hakkını sınırlayan amiller üç tanedir: halk, beyler (kurultay) ve an’anevî kanunlar. Halk, görevi sadece itaat emek olan tebaa değil, aynı zamanda devlet idaresinde rolü olan ve hakanın, görüşlerine hürmet etmekle mükellef olduğu unsurdur. Beyler de, hakanın hareket serbestisini kısıtlayan diğer bir etkidir. Hakan, bütün önemli işlerde kurultayı toplayarak, beylere danışmak mecburiyetindedir. Ayrıca, hakanın faaliyetleri, an’anevî milli kanunlarla da (töre) sınırlıdır.¹⁴

Neticede, Türk devlet teşkilatının siyasi bir feodaliteye, federasyona veya konfederasyona benzediği söylenebilir. Feodal beyler (hakanlar hakanı, hakan, yabgu ve beyler), devlet yönetiminde derece derece hisselerle sahiptirler. Kendi devlet veya topraklarında bazı sınırlamalar dışında serbestçe hükmederler. Ancak, siyasi ve idari teşkilatın en üstünde hakan vardır. Devleti meydana getiren beyler, güçleri oranında federal devletin yönetiminde etkilidirler ve hakanın (Hakanlar hakanının), iktidarını sınırlarlar.

Siyasi ve idari teşkilatın en üstünde bulunan hakan, devlet yönetimine ait bütün yetkileri (yasama-yürütme-yargı-ordu komutanlığı vs.) uhdesinde toplamıştır.¹⁵ Ancak

¹¹ Osman Turan; Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, s. 66-69 ve 234.

¹² Yavuz Abadan ve Bahri Savcı, Türk Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış, Ankara 1959, AÜSBF Yayınları, sh. 2-3.

¹³ Kafesoğlu, s. 266.

¹⁴ Arsal; s. 269.

¹⁵ Aydın, s. 12-13.

bu yetkiler, uygulamada diğer devlet görevlileri ile paylaşılmıştır. Örneğin, yürütme yetkisi, kurultay denen meclis ve beylerle birlikte kullanılmış; yargı yetkisi de esas itibarıyla hakan ve yabgulara ait olmakla birlikte, yargıçlara devredilmiştir.¹⁶

Hakanın yetkileri, “devleti temsil etmek, devletin siyasi ve askeri başbuğluğunu yapmak, bütün feodal beylere emir ve fermanlar göndermek, adına para bastırmak ve başında “çetr” (hakimiyet alameti) taşımak, kapısında “növbet”¹⁷ çaldırmak, kendisinden sonra veliaht tayin etmek, ülkede birliği sağlamak, içte asayiş ve emniyeti ve dışta bağımsızlığı muhafaza etmek için gerekli tedbirleri almak, kendisine vezir tayin etmek ve fermanlarla emir, bey, hatta yabgu tayin etmek” şeklinde sayılabilir. Hakanın görevleri ise, devleti düşmanlara karşı korumak, kanunlarla devlet düzenini sağlamak ve toplum münasebetlerini tanzim etmektir. Halkın ekonomik ve sosyal durumlarını düzeltmek de hükümdarın önemli görevlerindendir.¹⁸ Kutadgu-Bilig’de halkın hükümdardan talepleri, iktisadi istikrar, adil kanun ve asayiş olarak sayılmıştır.¹⁹

Eski Türk devletlerinde, hakana yardımcı olan ve bir nevî onu sınırlandıran kurultayın devlet yönetiminde önemli bir yeri vardır. Toy, kengeş meclisi, devlet meclisi de denen bu meclis, siyasî, askerî, iktisadî ve kültürel bütün devlet meselelerinin görüşülüp, kararlaştırıldığı yerdir. Kurultayda alınan bütün kararlar hakan için de bağlayıcıdır. Yeni hükümdarın seçilmesi ve göreve başlaması da bu meclisin tasvip ve tasdikine bağlıdır.²⁰

Eski Türk devletlerinde uygulanan siyasi sistem monarşi olarak adlandırılabilir. Hakan, devletin bütün fonksiyonlarını uhdesinde toplamıştır. Hakanın sahip olduğu bu yetkiler, ilk bakışta yönetim biçiminin mutlak monarşi olduğu izlenimi vermektedir. Gerçekten, eski Türklerde, halkın siyasi iktidarın kullanılmasına katılmadığı ve iktidarın, günümüz anlamında halk temsilcilerinden oluşan bir kurul tarafından sınırlandırılmadığı ortadadır. Ancak, belirtildiği gibi, devlet yapısında önemli yerleri

¹⁶ T. Zafer Tunaya, Türkiye’nin Siyasi Gelişmeleri, İstanbul, Baha Matbaası, 1970, s. 33

¹⁷ Hakan ve yabguların kapılarında çalınan hakimiyet alametidir. Hakan kapısında beş ve yabgu kapısında üç növbet çalınır.

¹⁸ Taneri, s. 18-19.

¹⁹ Kafesoğlu, s. 257.

²⁰ Kafesoğlu, s. 259-261.

olan boy beyleri ve kurultay ile çok önem verildiği anlaşılan kanunun (törenin) üstünlüğü²¹ prensibi, devlet iktidarını kullanan hakanı sınırlandıran faktörler olarak göze çarpmaktadır.²² Özellikle, kurultay kararlarının bağlayıcılığı, töreye en başta hakanın uyması gerektiği ve görevinde başarısız olan hakandan tanrının kut'u geri alacağı (ve ona karşı isyan etmenin meşru olduğu) inancı, bu yönetim biçimi mutlak monarşi olarak kabul edilse bile, despotik ve sınırsız bir yönetim olmadığını göstermektedir.

İslamiyet'ten önceki Türk devletlerinde hükümdarın statüsü ana hatları ile bu şekildedir. Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra, hükümdarın statüsü İslamî prensiplere göre bazı değişikliklere uğramakla birlikte, Müslüman Türk Devletleri'nin, eski Türklerdeki devlet telakkisinden oldukça etkilendikleri anlaşılmaktadır.

2. İSLAM HUKUKU'NDA DEVLET BAŞKANI-HÜKÜMDAR- HALİFE

2.1. İslam Hukuku'nda Devletin Siyasi Yapısı

İslam tarihi incelendiğinde, İslam devletlerinde devletin dinden ayrıldığı ve dinin, devletin en önemli dayanağı olduğu görülmektedir. İslam Dini, ahlak ve inanç kurallarının yanında, ferd ya da toplum olarak insanların birbirleriyle münasebetlerini düzenleyen “muamelâta” ilişkin kurallar da ihdas etmiştir.²³ İslam Hukukçuları, dinî ve dünyevî işleri tanzim eden hükümler arasında ayırım yapmamışlar ve onların hepsine birden şariat ismini vermişlerdir. Dinî, hukukî ve idarî işlere ilişkin hükümler arasında fark yoktur. Bunlar, bütün Müslümanlar için değiştirilme ihtimali olmayan bağlayıcı hükümler olarak kabul edilmektedir.²⁴ Hz. Peygamber hicret eden Müslümanlar, Medineli Müslümanlar ve Müslüman olmayan Medineli Araplar ve Yahudileri bir araya getirerek Medine Site Devletini kurmuştur.²⁵ Medine Site Devleti kurulduktan sonra Hz. Peygamber gerçek manada bir devlet başkanı olmuştur.

²¹ “İl gider töre kalır” atasözüyle deyimlenmiştir.

²² Aydın, s. 12-13; Abadan ve Savcı, s. 4.

²³ Abdülkerim Zeydan, İslam Hukukunda Ferd ve Devlet (İslam Anayasa Hukuku), Trc. Aksay Öncel, Nizam Yayınevi s. 5-6.

²⁴ Muhammed Faruk En-Nebhan, İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları, Trc. Servet Armağan, İstanbul 1980, Sönmez Neşriyat Yayınları, s. 153 -154.

²⁵ Muhammed Hamidullah, İslam Anayasa Hukuku, Beyan Yayınları, İstanbul 1998, sh.155.

İslam devletlerinin esas itibarıyla üç anayasal müessese üzerine kurulduğu söylenebilir: Devlet başkanlığı, vezaret ve divan.

2.2. Devlet Başkanlığı - Halifelik :

İslam Hukuku'nda devlet başkanını ifade için genel olarak halife, imam ve emirü'l-mü'minin isimleri kullanılır. Halife, din ve dünya işlerinde Hz. Peygamber'e vekâlet eden ve ondan sonra devlet başkanlığına geçen kimsedir. Hilâfet makamı Kur'an ve Sünnet hükümlerine aykırı hareket etmemek şartıyla, dinî ve dünyevî işlerde en yüksek otoriteyi temsil eden idarecidir. Bütün Müslümanlar halifeye itaat etmekle yükümlüdürler ve Müslümanlara halifeyi seçmeleri vaciptir.²⁶ Halife, Allah'ın kendisine tanıdığı yetkiler çerçevesinde şer'î hükümleri icraya memurdur. Bütün tasarruflarında Kur'an ve Sünnet hükümlerine aykırı davranamaz ve şûra esasına riayet etmelidir.²⁷

2.2.1. Halifenin Taşınması Gereken Özellikler

İslam Hukuku'nda halifenin taşınması gereken özellikler farklı adetlerde sayılmasına rağmen muhteva olarak bu özelliklerde köklü bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır.

2.2.1.1. İlim

Halifenin icra edeceği fonksiyonları yerine getirebilmesi için gerekli ilme sahip olması gerekir. İlk dönem İslam Hukukçuları müçtehid derecesinde ilim sahibi olmasını şart koşmuşlardır. Sonraki dönemlerde, uygulamada halifenin içtihad derecesinde ilme sahip olması şartının aranmasının mümkün olmadığı ileri sürülmüştür. Halifenin, genel olarak Kur'an ve Sünneti ve fıkıhtaki genel hükümleri bilmesi yeterli görülmüştür. Ayrıca, ilim şartı sadece İslamî ilimlerle sınırlanamaz. Halifenin şer'î ilimlerin yanında devleti idare etmek için gerekli olan hukukî, siyasî, iktisadî, askerî vs. müspet ilimlere de sahip olması gerekmektedir.²⁸ Halifenin teknik konuların hepsini bilmesi

²⁶ En-Nebhan, s. 380-387.

²⁷ Halil Cin ve Ahmet Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, C. 1, İstanbul 1995 s. 196.

²⁸ Nebhan, s. 393-394.

beklenemeyeceğinden, yönetim için gerekli ilimleri genel hatlarıyla bilmesi yeterlidir. Çok teknik konularda uzmanlardan yardım almasına bir engel yoktur.

2.2.1.2. *Adalet*

Devlet başkanında aranan şartların en başında gelir. Adaletten maksat halifenin doğru sözlü, emaneti koruyucu, haramlardan uzak duran, iffetli, günahlardan çekinen, şüpheli işlerden uzak duran, memnuniyet ve kızgınlık durumlarını anlayan ve ayırt edebilen bir kimse olmasıdır. Halifenin adaletten ayrılması, insanların ona itaat ve yardım mecburiyetini ortadan kaldıran ve imamlıktan düşüren sebep olarak kabul edilmiştir.²⁹

2.2.1.3. *Cismî Selamet*

Halifenin görevini yerine getirebilmesi için gerekli kudrete sahip olmasıdır. Halifenin bedenen ve ruhen görevini engelleyecek noksanlıklarının olmaması gerekir. Bu noksanlıklar üçe ayrılmıştır: havasta noksanlık, organlarda noksanlık ve tasarrufta noksanlık.

Havasta noksanlıklardan biri aklın kaybolmasıdır. Bu durum, halifelîğe ve halife olunmuşsa devam etmeye engeldir. Koku ve tad alma duygularının olmaması halifelîğe engel değildir. Sağırılık, dilsizlik ve körlük halifelîğe engeldir, bunlar sonradan meydana gelmişse halifelîğin devamına da engel olur.

Organlarda noksanlığın çeşitli şekilleri vardır. Birincisi, önce veya sonra olsun, halifelîğe engel olmayan noksanlıklar: bir parmağın, iç organlarından birinin olmaması, gibi. Bunların çalışmaya ve rahatça hareket etmesine engel olmaması gerekir. İkincisi, önce veya sonra olsun halifelîğe engel olan noksanlıklar: iki elin ve iki ayağın olmaması veya kesilmesi gibi. Bir el ya da bir ayağın kesilmesi durumunda halifenin durumu tartışmalıdır. Yüzde meydana gelen bozulmalar da tartışma konusu olmakla beraber, burnun ve kulağın olmaması halifenin görevlerini yapmasına mani olmayacağından halifelîğe engel olarak görülmemiştir.

²⁹ Nebhan, s. 394-396.

Tasarruf noksanlıkları ise iki çeşittir. Birincisi, “Halifenin hacredilmesi”dir. Şayet halife zayıf ise, devlet işlerinde ona başkaları hükmeder ve devlet işlerini başkaları yürütür. Bu durumda devlet yönetimini cebir kullanmadan ve isyan etmeden üstlenen kişinin devlet işlerini yürütmeye kabiliyeti varsa ve adaletle ve şariat hükümlerine göre hükmediyorsa onun imamlık vazifesine engel olunmaz. Ancak bu kişi dinden uzak ve zalim bir kimse ise, bu takdirde imamın ondan kurtaracak ve idaresine son verebilecek şahıstan yardım istemesi gerekir. İkincisi ise halifenin düşmana esir düşmesidir. Bu durumda halifelik düşer ve bütün Müslümanlar onu esirlikten kurtarmakla vazifelidirler.³⁰

2.2.1.4. Devlet İşlerine Ehil ve Kabiliyetli Olması

Bu şarttan maksat, halifede bulunması gereken teklif şartlarıdır. Bunlardan birincisi, Müslüman olmaktır. Halifenin taşıması gereken ilk ve en temel şarttır. Müslümanların devlet başkanının gayrimüslim olması düşünülemez. Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette kâfirlerin müminlere veli olmasının yasaklanması³¹ bu şartın delili olmuştur. İkincisi, buluğa ermiş olmaktır. Devlet başkanlığına bir çocuğun geçmesi caiz değildir. Kendi işlerini idare edemeyen, evleviyetle başkasının işlerini idare edemez. Üçüncüsü, akıllı olmaktır. Akıllı olmayanın resmi bir vazife görmesi caiz değildir. Şayet halife iken delilik ârız olursa halife azledilerek yerine başka birinin getirilmesi şarttır. Dördüncüsü hür olmaktır. Köle, kendini idare edemediği gibi başkası üzerinde de idareci olamaz. Halife göreve başladıktan sonra esir düşerse, halifeyi esaretten kurtarmak bütün Müslümanlar için vaciptir. Beşincisi erkek olmaktır. Kadınlar bu en yüksek vazifeye gelemeyizler. Konuyla ilgili ayet ve hadislerin yanı sıra, özellikle orduya komutanlık etmek ve icabında bizzat savaşa katılma gibi zor işler ve namaz kıldırmak gibi dinî görevleri dikkate alarak halifenin erkek olması gerektiğine hükmedilmiştir.³²

2.2.1.5. Kureyş Kabilesi'ne Mensup Olmak

Halifenin Kureyş Kabilesi'nden olması gerektiğine dair hadisler vardır. İlk dört halife ile Emevi ve Abbasi halifeleri Kureyş Kabilesi'nden olmuştur. Esasen Ehl-i

³⁰ Nebhan, s. 396-400.

³¹ Âl-i İmran, 3/28; Nisâ, 4/141; el-Enfal, 7/73; et-Tevbe, 9/71.

³² En-Nebhan, s. 401-402.

Sünnet uleması İmamette Kureyş’li olmanın şart olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Ancak ihtilaf edilen nokta aşağıda açıklanacağı üzere bu konunun yorumunda olmuştur.

İbni Haldun, mantıki bir yorum getirerek, o devirde İslam toplumunun Kureyş Kabilesi’nin etrafında toplanması ve birliğin temini için halifelerin asabiyete sahip bir gruptan olması gerektiği ve o devirde Kureyş Kabilesi bu özelliğe sahip olduğu için bu şartın getirildiğini söylemektedir. Müslümanların işlerini idare edecek olanın, zamanında diğer milletlere gücü ve asabiyeti ile galip gelen bir kavimden olması ve Müslümanları güzel şekilde himaye edecek vasıfları taşıması gerekir. Şimdi ise, Kureyş bu özelliğini kaybettiğinden halifenin Kureyş yerine aynı özelliklere sahip başka bir kabileden olmaması için bir sebep yoktur.³³

Kadı Ebu Bekir El-Bakıllânî de, Kureyş’in asabiyetinin zayıfladığını, asabiyetin kaybolmasıyla kudret ve ehliyet kalmayacağı, bunlar da ilim ve diyanet şartlarına tesir edeceğinden bahisle, Kureyşli olmanın şart olmadığını söylemektedir.³⁴

Netice itibariyle, sonraki devirlerde gelen hukukçuların çoğu zaruretlerin de etkisiyle, Kureyş Kabilesi dışındaki Müslümanların halifeliğine cevaz vermişlerdir. Yapılan bu açıklamalara göre aslında bu şart, “halifenin devleti yönetmek, İslam topraklarını korumak ve icabında düşmana karşı cihad açıp yürütebilmek için gerekli güç, otorite, cesaret ve şecaate sahip olması gerekmektedir” şeklinde açıklanabilir.

2.2.2. Halifenin Seçilmesi ve Biat Müessesesi

Kur’an ve Sünnet’te, devlet başkanının nasıl belirleneceği hususunda herhangi bir hüküm yoktur. İlk dört halifenin belirlenmesinde, o günün siyasî birikimi ve şartları ışığında uygulanan usullere o dönemde hiçbir sahabenin itiraz etmemesi, sonraki hukukçular tarafından bu usullerin meşru olduğu noktasında bir icmâ olduğu şeklinde yorumlanmıştır.³⁵ Konu, Osmanlı Devleti’nin yapısına olan ilgisi dolayısıyla incelendiğinden Osmanlı Devleti’nin de titizlikle uyguladığı Ehl-i Sünnet’e göre incelenecektir.

³³ İbn Haldun, Mukaddime, İstanbul, MEGSB. Yayınları, 1988, s. 488-495; Aydın, s. 115; Nebhan, s. 402-407.

³⁴ Nebhan, s. 405.

³⁵ Aydın, s. 108.

Halifenin belirlenmesiyle ilgili kabul edilen ilk usul, seçimdir. Bu usûle ihtiyar denir. İlk halife Hz. Ebubekir bu usulle işbaşına gelmiştir. Seçim, “ehl-i hal ve’l-akd” tarafından yapılır. Ehl-i hal ve’l-akd, ilim, şuur ve ahlak bakımından yüksek derecede olan ve devlet yönetiminde bilgili ve tecrübeli insanlardan oluşur ve bunlar, halkı temsil ederler. Ehl-i hal ve’l-akd’in kimlerden ve kaç kişiden oluşacağı, tartışmalıdır. Şuur, olgunluk, ilim ve ahlak bakımından yüksek derecedeki bir grup insandır ve seçmenleri temsil ederler.³⁶ “Genellikle alimler, hakimler, yüksek idareciler ve halk arasından muteber kimseler bu gruptan sayılır.”³⁷ İlk Halife Hz. Ebubekir’in seçimine, devlet merkezinde olan ve katılmak isteyen herkes katılmıştır. Hz. Osman’ın seçimini ise, Hz. Ömer’in belirlediği altı kişilik kurul gerçekleştirmiştir. Bu konuda kesin bir kural yoktur.

Bu konuda ikinci usul, işbaşındaki halifenin, yerine geçecek kişiyi ya da bu kişiyi belirleyecek kurulu belirlemesidir. Hz. Ebubekir, Hz. Ömer’i kendisinden sonra halife tayin etmiştir. Hz. Ömer de, altı kişiyi aralarından birini seçmek üzere halife adayı seçmiştir.³⁸

Bir diğer usul ise, halifeliğin zorla ele geçirilmesidir. İstisnai bir yoldur. Bu usul, ortaya çıkan fiili durumu yok saymanın ve zorla halifelik makamını işgal eden kişinin tasarruflarını geçersiz saymanın getireceği problemler karşısında, dine ve adalete uygun bir yönetim göstermesi halinde, zarureten meşru sayılmıştır.³⁹

Anlatılan usullerden biriyle halife seçildikten sonra halifeye biat edilir. Bu karşılıklı bir sözleşmedir. Ümmet, halifeye itaat edeceğine ve halifenin emirlerine tâbi olacağına söz verir. Halife de ümmet içinde adalet ve hak ile hükmedeceğine, din ve dünya işlerinde ümmetin menfaati için çalışacağına ve şariat hükümlerini tatbik edeceğine dair söz verir. Biat, yeni halifenin tayini hakkında ümmetin muvafakat etmesidir. Kesin bir usûlü yoktur, biat usûlü asırlara göre değişebilir.⁴⁰

³⁶ Nebhan, s. 408.

³⁷ Cin, Halil - Akgündüz, Ahmet; age. sh. 212.

³⁸ Nebhan, s. 410-411; Aydın, s. 110.

³⁹ Aydın, s. 112.

⁴⁰ Nebhan, 413-420; Aydın, s. 109.

2.2.3. Halifenin Görev ve Yetkileri

İslam Hukukçuları halifenin görevlerini 10 maddede toplamışlardır. Bunlar; İslam Dini'ni koruma ve yayma, vatandaşlar arasındaki ihtilafları çözmek (Yargı yetkisi. Halife bu yetkiye dayanarak yargı fonksiyonunu görececek hakimler tayin eder.) emniyet ve asayişin temini, cezaları infaz, ülkeyi koruma, gerekirse cihad ilanı ve icrası, devlet gelirlerini tahsil, devlet harcamalarını tanzim, kamu görevlilerini tayin ve idareyi kontrol olarak sayılabilir. Bu zikredilen görevler, aynı zamanda halifenin yetkilerini de ortaya koymaktadır.⁴¹

2.2.3.1. Yasama Yönünden Halifenin Görev Ve Yetkileri

İslam Hukuku'nda yasamanın kaynağı temel olarak ikiye ayrılmaktadır. Bunlar, Kur'an ve Sünnet'tir. Halife, Allah ve Hz. Peygamber tarafından hüküm konmuş olan meselelerde yeni hükümler koyamaz, bu alanlara müdahale hak ve yetkisi yoktur. İslam'da yasama işlevi, dört büyük halife döneminden beri, özerk ve iktidarlardan bağımsız, fukahanın yetkisinde bir alan olagelmıştır.⁴² İslam Hukuku'nda modern manada özel bir yasama organı yoktur.

Halife, yasama sahasında sınırlı bir yetkiye sahiptir. Halifenin sınırlı yasama yetkisi birinci planda, fıkıh kitaplarında mevcut olan şer'i hükümlerin, derlenerek kanun haline getirilmesidir. Kur'an veya Sünnet'te açık bir hüküm bulunmadığı durumlarda meseleler, içtihat yoluyla konulan içtihadî hükümlerle halledilir. Halife, mevcut içtihatlardan birini tercih ederek kanun haline getirebilir. Bu durumda, esasen bağlayıcı olmayan içtihad bağlayıcı hale gelir.

Ayrıca, Ulümr'e, şûrâ meclisine danışarak bazı alanlarda hukukî düzenlemeler yapma yetkisi tanınmaktadır. Buna göre, Ulümr, caiz olan (yapılması veya yapılmaması serbest olan) konularda kural koyabilir. Ayrıca, Ülü'l Emr, kamu hizmetlerinin ifası için her türlü tedbiri almakla mükelleftir. İdarî, adlî, malî, askerî, cezaî (tazir cezaları) düzenlemeler, tamamen ülü'l emrin yetkisi dâhilindedir. Ancak bu düzenlemeler Kur'an ve Sünnete uygun olmalıdır. Ulümr'in bu tür kanun koyma

⁴¹ Nebhan, s.459-465.

⁴² Hamidullah; s. 171-172.

yetkisine, “re’y-i veliyy’il-emr” denir.⁴³ Halifenin vazifesi sahasında yaptığı içtihatlar bağlayıcı yasama fonksiyonu mahiyetindedir. Çünkü halife, iktidar ve idare sahibidir ve emirlerine itaat edilmezse devlet işlerinin istikrar bulması mümkün değildir.⁴⁴

İslam Hukuku’nda yasama fonksiyonu ile modern hukuklardaki yasama organları arasında muhteva ve yetkilerin genişliği bakımından büyük farklar vardır. Modern hukuk sistemlerindeki yasama organları istediği kanunları anayasa hükümlerine aykırı olmamak şartıyla hiçbir kayıt ile bağlı olmadan çıkarabilir. Hatta anayasada belirlenmiş şartları yerine getirmesi halinde bu anayasayı bile değiştirme hakkına sahiptir. Ancak İslam Hukuku’ndaki yasama organı bütün hal ve şartlarda Kur’an nassları ve sahih Sünnet ile bağlıdır. Halife, temel hükümlerden birini kaldırma veya bir başkasıyla değiştirme hakkına sahip değildir.⁴⁵

2.2.3.2. Yürütme Yönünden Halifenin Görev ve Yetkileri

Günümüzde devlet başkanlığı, başkan, cumhurbaşkanı gibi tabirlerle ifade edilen ve yüksek otoriteyi temsil eden organ veya organlara İslam Hukuku’nda “Ulülemr” denmektedir. İslam Hukuku’nda, Ulülemr olarak halife görülmekte ve kaynaklarda halife ve hilafet başlığıyla incelenmektedir.

Halife, devletin en yüksek otoritesini temsil eder. Yürütmenin başı olarak kamu hizmetlerinin görülmesi için gerekli her türlü tedbirleri alır, gerekli düzenlemeleri yapar. En üst düzey devlet görevlilerini atama yetkisine sahiptir. Halife, yürütme görevini icra ederken, Kur’an ve Sünnete aykırı davranamaz ve bütün tasarruflarında şûra (danışma) esasına riayet etmelidir. Şûranın nasıl gerçekleşeceği konusunda kesin bir kural yoktur. Belirtilen sınırlara uygun olarak hareket ettiği müddetçe, devleti idare etmekte geniş yetkilere sahiptir. Ayrıca bu sınırlara uygun olarak hareket ettiği müddetçe, devletin vatandaşları da halifeye itaatle mükelleftir.⁴⁶

2.2.3.3. Yargı Yönünden Halifenin Görev ve Yetkileri

⁴³ Cin ve Akgündüz, s. 197-200.

⁴⁴ Nebhan, s.354-355, 367.

⁴⁵ Nebhan, s. 374-375.

⁴⁶ Cin ve Akgündüz, s. 208-209.

Nisa⁴⁷ ve Maide⁴⁸ Sûreleri'nde, Müslümanlara aralarındaki ihtilafları Hz. Peygamber'e götürmeleri; Hz. Peygamber'e de insanlar arasında Allah'ın indirdikleriyle hükmetmesi emredilmektedir. Hz. Peygamber bu ayetlerle kendisine yüklenen görev gereği yargı işlerine bakar ve insanlar arasında hükmederdi. Muhacir ve Ensar'a aralarındaki ihtilaflı durumları Allah'a ve Rasulüne havale etmeleri için yemin ettirmişti. Yargı faaliyetinde önce vahye, hakkında vahiy olmayan meselelerde de içtihadı dayanırdı.⁴⁹

Hz. Peygamber döneminde her şehirde emirlikle görevlendirilen kişi orada aynı zamanda hâkimlik de yapardı. Bunlar, eğer Kur'an ve Sünnet'te nass varsa onunla, eğer nas yoksa içtihat yaparak hüküm verirler ve sonra da bu içtihadı Hz. Peygambere sunarlardı. İlk halife Hz. Ebubekir'in hâkim olarak görevlendirdiği Hz. Ömer, kendisi halife olunca, münhasıran hâkimlik yapan kadılar görevlendiren ilk halife olmuştur. Abbasiler dönemiyle birlikte mezheplerin ortaya çıkması ve buna bağlı tedvin hareketi sebebiyle yargı düzeni çok büyük gelişme gösterdi. Artık tedvin edilmiş olan içtihatlarla göre hüküm verilirdi. Yargı, her bölgenin bağlı olduğu mezhebin görüşüyle bağlı kabul edilmiştir. Ayrıca bu devirde divan-ı mezâlim adındaki kurum ortaya çıkmıştır. Bu kurum, hükümdarların adlî yetkilerini bizzat kullandıkları olağanüstü bir adli mercî mahiyetindedir.⁵⁰

Netice itibariyle, vatandaşlar arasındaki ihtilafları çözmek halifenin başta gelen görev ve yetkilerindendir. Halife bu yetkiye dayanarak yargı fonksiyonunu görececek hâkimleri tayin eder. Gerektiğinde bu hâkimlerin kararlarını kontrol yetkisi halifeye aittir. Yargı organının çalışmasından mes'ul olan halifedir. Ancak, İslam Hukuku'nu tatbik ettiği müddetçe, halife bu organın hükümlerine müdahale edemez.⁵¹

⁴⁷ Nisa, 4/65: "Yok yok Rabbin hakkı için yemin ederim ki, onlar aralarında çekiştikleri şeyde seni hakem yapıp, sonra da verdiğin hükümde kendileri için hiçbir darlık duymadan (tam bir teslimiyetle) boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar." Bkz. Ahmed Davudoğlu, Kur'ân-ı Kerim ve İzahlı Meali, İstanbul, Çile Yayınevi, s. 89.

⁴⁸ Maide, 5/48: "...aralarında Allah'ın indirdikleriyle hükmet..." Bkz. Davudoğlu, s. 117.

⁴⁹ Nebhan, s.555-556.

⁵⁰ Ekrem Buğra Ekinci, Ateş İstidâsı, (İslam-Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü, Filiz Kitabevi, İstanbul 2001, s. 31, 80-81.

⁵¹ Nebhan, s. 466-467, 558-564.

2.2.4. Hilafet Süresi ve Azil

Halife, ehliyet şartlarını taşıdığı ve fiilen görevini yerine getirdiği müddetçe görevine devam eder. Görev süresiyle ilgili herhangi bir kısıtlama yoktur. Ancak, bazı sebeplerin gerçekleşmesi halinde halife görevden alınabilir. Bu sebepler, halifenin adalet sıfatından ayrılması (fâsik olması), akıl hastalığına yakalanması, görevini yapmasını zorlaştıran bazı organlarını kaybetmesi, dinden çıkması ve esir düşmesidir. Bu sebeplerden birinin gerçekleşmesi durumunda, halife azledilerek görevinden alınabilir.⁵² Bu azil işlemine hal' denir. Hal' işlemini yapacak olan kurul, ehl-i hall ve'l akd denilen devletin önde gelen şahsiyetlerinden oluşan heyettir. Azil şartlarını taşıyan halife hal' kararını reddederse, o halifeye karşı ayaklanmanın caiz olup olmadığı tartışmalıdır. Birinci görüştekilere göre, böyle imama karşı huruç ve onu kuvvetle hal' etmek caiz, hatta vaciptir. İkinci görüşe göre, fitneye ve kan dökülmesine sebep olacağı için, imama karşı kılıç çekmek caiz değildir. Ehl-i Sünnet ulemâsın çoğunluğu bu görüştedir. Bu iki görüşü telif eden üçüncü görüşe göre ise, Allah'ın hükmüyle hükmetmeyen, günah işleyen ve bu günahları kendisine mübah kabul eden imama karşı huruç caiz ve vaciptir. Ona itaat gerekmez. Ancak fîsk irtikap eden fakat onu açıklamayan imam veya bazılarına göre hilafete layık bazılarına göre layık olmayan imama ehlü'l hl ve'l akd nasihat etmelidir. Halife fîskında ısrar ediyorsa, Müslümanların mümkün olan her vasıtayı kullanarak hal' için çalışmalıdırlar.⁵³

Azilden başka ölüm, feragat, istifa gibi hallerde de halifelik sona erer.

2.2.5. Halifenin Sorumluluğu

İslam Hukuku'nda halife, ümmet içinde adalet ve hak ile hükmetmek, din ve dünya işlerinde ümmetin menfaati için çalışmak, şariat hükümlerini tatbik etmek ve yukarıda sayılan görevlerini yerine getirmekle yükümlüdür. Bütün icraatları şer'i hükümlere uygun olmalıdır. Halife bu şekilde hareket ettiği müddetçe, ümmetten itaat ve yardım isteme hakkı vardır.

⁵² Cin ve Akgündüz, s. 216-217.

⁵³ Nebhan, s. 470-477.

Halifenin göreviyle ilgili durumlardaki sorumluluğu yukarıda açıklandığı gibi adaletten ayrılması durumunda söz konusudur. Adaletten ayrılma, şehvetine tâbi olarak İslamî prensiplere aykırı ve yasaklanmış fiilleri işlemesi, inanca ilişkin şüphe çekici işler yapması ve fasıkça bir yönetim göstermesidir.⁵⁴ Bu durumda yukarıda belirtildiği gibi ehl-i hall ve'l akd halifenin azline karar verebilir. Yukarıda açıklandığı gibi, farklı görüşler olmakla beraber, bazı İslam Hukukçuları, Allah'ın hükmüyle hükmetmeyen, günah işleyen ve bu günahları kendine mübah eden zalim ve fasık imama karşı isyan etmeyi vacip görmüşlerdir. Ona itaat gerekmez. Ümmetten her fert ondan kurtulmaya çalışmalıdır. Bu isyan hakkı, ümmetin halifenin icraatlarını kontrol etmesi, idarecileri de hukuki hükümlere ve halkın temayüllerine aykırı hareket etmekten çekinmeye sevk etmesi bakımından önemlidir.⁵⁵

Ayrıca İslam Hukuku'na göre devlet yönetiminde temel prensiplerden biri, işlerin şûra esasına göre görülmesidir. İslam hukukçuları, şûranın temel bir prensip ve devlet adamlarının yerine getirmek zorunda oldukları vecibelerden olduğunu ve onu terk edenin Allah indinde günahkâr, insanlar önünde ise mes'ul olduğunu belirtmişlerdir.⁵⁶

Halife, şahsî hukukuyla ilgili bütün tasarruflarından kanun önünde sorumludur. Bu açıdan diğer insanlardan bir farkı yoktur.⁵⁷

Ayrıca halifenin maddi sorumluluklarının yanında, hareket serbestîsini sınırlayan ahiret inancı da manevi açıdan halifeyi sınırlandıran bir unsurdur.⁵⁸

2.3. Halifeye Yardımcı Kurumlar

2.3.1. Vezirlik

İslam Devleti'nde halifeden sonra gelen en önemli kurumdur. Hz. Peygamber'den başlayarak, devlet işlerinde önce O'na, sonra da halifelere yardım eden kişiler bulunmuştur. Başta dört halife olmak üzere Müslümanların önde gelenleri, devlet

⁵⁴ Nebhan, s. 470.

⁵⁵ Nebhan, s. 475-477.

⁵⁶ Nebhan, s. 161; Esas Teşkilat Hukuku Dersleri, C. 1, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1974, s. 98.

⁵⁷ Cin ve Akgündüz, s. 227.

⁵⁸ Özçelik, C. 1, s. 97.

işlerinde Hz. Peygamber'e yardım etmişlerdir. Hz. Ebubekir'e Hz. Ömer; Hz. Ömer'e Hz. Ali ve Hz. Osman; Hz. Ali'ye de İbn Abbas büyük ölçüde yardımcı olmuştur.⁵⁹

Vezirlik, bu isim altında ilk defa Abbasilerde ortaya çıkmıştır. Abbasilerde iki çeşit vezir vardır: Vezîr-i tefviz ve vezîr-i tenfiz. Vezîr-i tefviz, genel vezirdir. Veliaht tayini ve halifenin tayin ettiği görevlileri azil dışında, takdir yetkisini kullanarak her türlü icraatta bulunabilir. Halife, Vezîr-i tefvizi (Başvezir) göreve atadığında, vekil ettiğine işaret olarak ona mührünü verirdi. Osmanlı Devleti, bu kurumu ve mühür usûlünü Abbasilerden örnek almıştır. Vezir-i tenfiz ise, sınırlı yetkili bir vezirdir. Kendisine verilen işleri yapar. Görev ve yetkisi verilen bu işlerle sınırlıdır. Bu vezirlik sistemi ufak bazı değişikliklerle diğer İslam devletlerinde de varolmuştur. Osmanlı Devleti'ndeki kubbealtı vezirlerinin tenfiz vezirlerinden örnek alındığı söylenebilir.⁶⁰

2.3.2. *Divan*

İslam devletlerinde devletin genel yönetimiyle sorumlu ve yetkili olan organdır. İslam Hukuku'nun şûra prensibine uygun olarak, devlette en yüksek karar ve müzakere organı olan şûrâ meclisi (divan) sisteminin kurumsallaşması, Hz. Ömer döneminde olmuştur. Başlangıçta devlet gelir ve giderleriyle ilgili işlerin görüldüğü bir devlet dairesi olan divan, sonradan gelişerek kurul haline dönüşmüştür. Emevilerde vergi işlerini yönetmekle görevli olan Divanü'l-Harac, sonraları tüm devlet işlerinin görüldüğü ana divan konumuna gelmiştir. Abbasilerde Divan-ı Saltanat ya da Divan-ı Adl, Selçuklularda Divan-ı Sultan, Anadolu Selçuklularında Divan-ı Saltanat ve Divan-ı Âli adını almıştır. Kurumsal olarak devletin en önemli birimi haline gelmesi, Abbasiler döneminde olmuştur. Bu meclisler bazen hükümdar, bazen de vezîr-i tefvizin (başvezirin) başkanlığında toplanmış, devletin genel yönetimi ile ilgili her türlü kararın alındığı ve uygulanmasının takip edildiği meclisler olmuşlardır. Bu kurumun en gelişmiş şekli, Osmanlı Devleti'ndeki Divan-ı Hümayun'dur.⁶¹

⁵⁹ Hamidullah; s. 164-165; Nebhan, s. 488.

⁶⁰ Aydın, s. 117-118; Üçok, Coşkun-Mumcu, Ahmet-Bozkurt, Gülnihal; age. sh. 144.

⁶¹ Aydın, s. 119.

2.3.3. Diğer Görevliler

Divan ve vezirliğin yanında Hz. Peygamber'den başlayarak valiler, hakimler, komutanlar, öğretmenler, müfettişler, vergi memurları ve çarşı-pazar murakıpları da devlet yönetiminde önemli görevler almışlardır.⁶²

3. MÜSLÜMAN TÜRK DEVLETLERİ'NDE HÜKÜMDAR-HALİFE

Türklerin İslam'ı kabulünden sonra kurulan Müslüman Türk Devletleri, yukarıda verilen İslam devleti modeline benzemektedir. Müslüman-Türk devletleri, İslam Hukuku'nun prensipleriyle bağdaşabildiği ölçüde kendi geleneksel devlet anlayışlarını ve örgütlenme biçimlerini de devam ettirmişlerdir.⁶³

İlk Müslüman-Türk Devletleri olan Karahanlılar (940-1040) ve Gazneliler'in (963-1187) devlet teşkilatında eski Türk devlet anlayışının önemli etkileri vardır. Karahanlılar'da hakan, şer'i hükümlerin ve törenin sınırını aşmamak kaydıyla sınırlı yasama yetkisine sahiptir ve yürütmenin başıdır. Gazneliler'de de aşağı yukarı aynıdır. Gazneliler'de Sultan Mahmud(998-1030) Müslümanların halifesinden "sultan" ünvanını alan ilk Türk hükümdarı olmuştur. Gazneliler'de hutbe halife adına okutulmasına rağmen, devlet otoritesi sultanın elinde tutulmuştur. Bu tarihten itibaren, Abbasi Halifeleri, sadece dinî otoriteye sahip olmuşlardır. Devlet yönetiminde herhangi bir hak ve yetkileri fiili olarak kalmamıştır.

Selçuklu sultanlığı, devlet idaresinin en tepesindeki makamdır. Sultan, şer'i hükümlere ve mevcut kanunlara aykırı olmamak kaydıyla mutlak tasarruf hakkına sahiptir. Abbasilerde olduğu gibi, divanlar ve yüksek dereceli memurlar, sultanın yardımcılarıdır. Devletin kurucusu kabul edilen Tuğrul Bey, 1057'de Abbasi halifesi Kâim Bi Emrillah'tan "Sultan-ı Azam – Doğunun ve Batının Hükümdarı" ünvanını almıştır.⁶⁴ Böylece sözde halifenin hakimiyeti altında bulunan bütün toprakların idari yetkileri, Büyük Selçuklu Sultanı'na geçmiştir. Selçuklu sultanları halifeye sadece manevî açıdan bağlıdırlar ve halife sıfatları yoktur. Artık, hilafet ünvanı dışında

⁶² Hamidullah, s. 165.

⁶³ Üçok, Mumcu, Bozkurt, s. 140.

⁶⁴ Cın ve Akgündüz, s. 220.

halifenin bütün hak ve yetkileri sultanlardadır. Sultanlar da, hutbeleri halifeler adına okutarak halifenin dinî liderliğini kabul etmişlerdir.⁶⁵

Selçuklularda, hem eski Türk geleneklerinin ve hem de kendinden önceki İslam devletlerinin uygulamalarının etkisiyle veliahdlık usûlü devam etmiştir. Selçukluların Devlet yapısıyla Abbasilerin devlet yapısının en önemli farkı, eski Türklerdeki egemenliğin hükümdar ailesinin tamamına ait olduğu inancının Selçukluların devlet yapısında, etkili olmasıdır. Bu anlayış, sonraki Müslüman-Türk devletlerinde de etkili olmuştur.⁶⁶

4. OSMANLI HUKUKU'NDA KANUN-I ESASİ ÖNCESİNDE PADİŞAHIN STATÜSÜ

4.1. Osmanlı Devleti'nde Siyasi Yapı

Osmanlı Devleti'nde devletin ana fonksiyon ve yetkileri hükümdarın elinde toplanmıştır. Devleti'nin başında, -Yavuz Sultan Selim zamanında halifelik unvanını da alan- “Sultan” bulunmaktadır. Sultan, devlette en yüksek ve en genel emir ve kumanda sahibidir, halkın mutlak velisi ve hâmisidir, hükümdarın en büyük görevi adaleti sağlamaktır.⁶⁷

Osmanlı Devleti'nin yönetim biçimi dine dayalı bir mutlak monarşi olarak nitelendirilebilir. Mutlak monarşilerde hükümdar yalnız dinî ve vicdanî müeyyidelere tâbi olmakla kalmayıp, modern anlamda anayasa vasfı olmasa da bazı teâmülî esaslara bağlı bulunmaktadır.⁶⁸ Osmanlı Devleti, siyasi ve hukuki yapısı bakımından dini esaslara dayandığından ve İslam Hukuku'nun prensipleriyle sınırlı olduğundan, bu yönetim biçimi, müstebit ve keyfi bir yönetim olarak değerlendirilemez.⁶⁹ İslam Hukuku ve eski Türklerden beri gelen geleneklerin de etkisiyle oluşan teamüller, hükümdarı sınırlayan ana kaideler olmuştur.⁷⁰

⁶⁵ Üçok, Mumcu, Bozkurt, s. 151.

⁶⁶ Üçok, Mumcu, Bozkurt, s. 150-151.

⁶⁷ Selçuk Özçelik, Esas Teşkilat Hukuku Dersleri, 2. Cilt, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1976, s. 31.

⁶⁸ Özçelik, C. 1, s. 159-160.

⁶⁹ Okandan, s. 15-16.

⁷⁰ Özçelik, C. 1, s. 160.

Osmanlı padişahlarını sınırlandıran müesseselerden biri de, İslam Hukuku'nun devlet yönetiminde öngördüğü temel prensiplerden biri olan, devlet işlerinin şûra esasına göre görülmesidir. Yukarıda belirtildiği gibi İslam Hukukçuları, şûranın temel bir prensip ve devlet adamlarının uymak zorunda oldukları vecibelerden olduğunu ve onu terk edenin Allah indinde günahkâr, insanlar önünde ise mes'ul olduğunu belirtmişlerdir.⁷¹

4.2. Padişahın Seçilmesi

Osmanlı Devleti'nde hükümdar olma hakkı Osmanlı Ailesi'nin erkek çocuklarına aittir. Bu ailenin egemenlik hakkına sahip olduğu anlayışı-inanışı yerleşmişti. Bunda, Eski Türk Devletlerinden süregelen egemenlik (*kut*) anlayışının etkisi vardır. Osmanlı Devleti'nde de, Osman Bey'in soyunu Oğuz Han' a bağlayan bir soy kütüğü görülmektedir.⁷²

Kuruluşundan 17. asra gelinceye kadar, Osmanlı Devleti'nde saltanatın hükümdar ailesine Allah tarafından ihsan edilmiş bir lütuf bir inayet olması ve erkek çocukların hakkı olmasının dışında padişahın belirlenmesinde yerleşmiş bir usul yoktur.⁷³ Padişahın yerine geçecek şehzadenin belirlenmesinde fiilen dört usul görülmüştür:

Birinci usûl, Padişahın yerine geçecek şehzadenin merkezdeki dar bir kadronun seçimiyle belirlenmesidir. Bu seçimlerde ulemanın, vezirlerin ve özellikle vezir-i azamın önemli rolü vardır. Bazı tarihi kaynaklarda Osman Gazi'nin, boyunun ileri gelenleri tarafından bey seçildiği nakledilir. Aynı şekilde Orhan Bey'in ahilerin ve beylerin ittifakıyla bey seçildiği (1324), I. Murat'ın, büyük kardeşi İbrahim hayatta olmasına rağmen devlet ileri gelenleri tarafından tahta geçirildiği, Yıldırım Beyazıt'ın

⁷¹ Nebhan, s. 161.

⁷² Aydın Taneri, s.107. Başta, Karahanlı, Selçuklu ve Osmanlı olmak üzere, İslami dönem bütün Türk hanedanları da, Oğuz Han sülalesine mensup olduklarını ifade etmişlerdir. Bir hanedanın bu bağı yoksa, Türk toplulukları içinde meşruiyetini kabul ettirmesi son derece zordur. Bunun pratikte sağladığı en önemli fayda ise, idarenin bozulduğu, ülke işlerinin iyi gitmediği zamanlarda bile devletin devamının sağlanması olarak gösterilebilir. (bkz: Turan, s.121.)

⁷³ İnalcık, Halil; Osmanlı Padişahı, A.Ü.S.B.F.D. C. XIII No 4, Ankara 1958, s. 73

da, büyük kardeş olmasından değil üstün nitelikleri dolayısıyla tahta getirildiği bilinmektedir.⁷⁴

İkinci usûl, işbaşındaki hükümdar tarafından yerine geçecek kişinin belirlenmesidir. Buna “ahd” usûlü denir. II. Murat, Fatih Sultan Mehmet bu şekilde hükümdar olmuşlardır. Önceleri uç vilayete, sonraları devlet merkezine en yakın vilayete atanmak bir nevî veliaht olarak gösterilme anlamına geliyordu. Önceleri devletin esas kuvvetleri uç vilayetlerde bulunuyordu. Sonraları, kapıkulu devletin en büyük gücü haline gelince, merkeze en yakın vilayette bulunan şehzade avantajlı olmaya başladı. Çünkü, padişahın ölümü halka duyurulmadan önce yerine geçecek şehzadeye haber verilir, onun süratle merkeze gelerek tahta çıkmasına imkan tanınırdı. Bu nedenle, yakın vilayette bulunmak, bir an önce merkeze gelerek tahtı devralmak için avantaj sağlıyordu. II. Selim’den itibaren (1566-1574), merkeziyetçi yapı ve egemenliğin bölünmezliği ilkesi iyice yerleştiğinden, sadece büyük şehzade vali olarak atanmaya başlandı. Bu uygulama 1603’e kadar devam etti.⁷⁵ Bu tarihlerden itibaren şehzadelerin sancaklara vali olarak atanması usûlü ortadan kalktı.⁷⁶

Üçüncü usûl ise, güç kullanmak suretiyle hükümdar olmaktır. Bu usûl, sadece iki kez uygulanmıştır. Bunlar, Yıldırım Beyazıt’ın Timur’a esir düşmesinden sonra başlayan taht kavgaları neticesinde, küçük oğlu I. Mehmet’in hakimiyeti sağlayarak devlet birliğini yeniden kurması ve Yavuz Sultan Selim’in, uzun mücadelelerden sonra tahta çıkmasıdır.⁷⁷

Dördüncü usûl de, en büyük evlat kuralıdır.(Ekberiyet Usûlü) 17. asra kadar hükümdarlık, devamlı babadan oğula intikal etmiştir. Ancak 1617’de I. Ahmed’in ölümü üzerine, çocuklarının küçük olması nedeniyle ilk kez bu uygulama terk edilerek devlet ileri gelenleri tarafından I. Ahmet’in kardeşi Şehzade Mustafa tahta çıkarılmıştır. Bundan sonra, bir iki istisna dışında, tahta devamlı ailenin en yaşlı erkek üyeleri çıkarılmaya başlandı. Böylece Osmanlı devleti’nde ilk defa hükümdarlıkla ilgili yeni bir

⁷⁴ Aydın, s. 128; İnalçık, Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgisi, s. 82; Üçok, Mumcu, Bozkurt, s.183-184.

⁷⁵ Üçok, Mumcu, Bozkurt, s. 183-184.

⁷⁶ İnalçık, Osmanlı Padişahı, s. 73.

⁷⁷ İnalçık, Osmanlı Padişahı, s. 73 vd.

usûl ve bir “kural” getirilmiş oluyordu. Bu usûl, 1876’da Kanun-u Esasi’nin 3. maddesinde anayasa kuralı haline gelmiştir.⁷⁸

Görüldüğü gibi, ilk zamanlar hükümdar sülalesinden kimin tahta çıkacağı ile ilgili kesin bir kural olmamış, fiili olarak yukarıda belirtilen usûller uygulanmıştır. Bu anlatılan usullerden biriyle işbaşına geçen hükümdara devlet merkezindeki ileri gelen görevliler tarafından biat edilmesiyle, padişahlık makamına geçme işlemi tamamlanır. Biat yöntemi, İslam devlet anlayışından gelen bir uygulamadır. Böylece padişah hukuki anlamda meşruluk kazanır ve padişahın, bir anlamda halkın temsilcileri olarak kabul edilen “ehlü’l-hal ve’l-akd”in (vezir, ulema vs. devlet ileri gelenlerinin) seçimiyle o makama geldiği kabul edilir. Bu sebeple, cülus fermanlarında “ittifak-a arâ ve şûra” ile tahta çıkıldığı vurgulanmaktadır.⁷⁹

4.3. Görev Süresi

Aynı zamanda Halife de olan Padişah, ehliyet şartlarını taşıdığı ve fiilen görevini yerine getirdiği müddetçe görevine devam eder. Görev süresiyle ilgili herhangi bir kısıtlama yoktur. Halifenin görevden alınmasını gerektiren sebepler padişahlar için de geçerlidir. Yukarıda açıklandığı gibi bu sebepler, halifenin akıl hastalığına yakalanması, görevini yapmasını zorlaştıran bazı organlarını kaybetmesi, dinden çıkması ve esir düşmesidir. Bu sebeplerden birinin gerçekleşmesi durumunda, halife-sultan azledilerek görevinden alınabilir. Bu azil işlemine hal’ denir. Azilden başka ölüm, feragat ve istifa hallerinde de padişahlık sona erer.

4.4. Görev ve Yetkileri

4.4.1. Yasama Görev ve Yetkisi

Osmanlı Hukuku’nda hükümdarın yasama fonksiyonu, birinci planda Kur’an, Sünnet ve İcmâ ile sabit ve fıkıh kitaplarında mevcut olan şer’i hükümlerin derlenerek kanun haline getirilmesidir. Osmanlı kanunnâmelerinin bir çok maddeleri ve özellikle Mecelle, bu biçimde düzenlemelerdir.⁸⁰ Hükümdarın bir diğer kanun koyma yetkisi,

⁷⁸ Aydın, s. 130; Üçok, Mumcu, Bozkurt, s. 184.

⁷⁹ Aydın, s. 129; Üçok, Mumcu, Bozkurt, s. 185.

⁸⁰ Cin ve Akgündüz, s. 198.

maslahata binaen mevcut içtihatlardan birisini tercih ederek kanun haline getirmesidir. Bu durumda esasen bağlayıcı olmayan içtihat, herkesi bağlar. İslam-Türk tarihinde genellikle Hanefi Mezhebi'nin içtihatlarının tercih edilmesi, bu esasa dayanmaktadır.

Bunların yanında Padişah, “sınırlı yasama yetkisi”ni kullanarak, İslam Hukuku’nun boşluk bıraktığı sahalarda İslam Hukuku’na aykırı olmamak kaydıyla hukuki düzenlemeler yapabilir. Osmanlı hükümdarlarının, sınırlı yasama yetkisine dayanarak ihdas ettiği bu hukuka, “örfî hukuk” adı verilmiştir.⁸¹ Padişah, kamu hizmetlerinin ifası için her türlü tedbiri almakla mükelleftir. İdarî, adlî, malî, askerî düzenlemeler, tamamen padişahın yetkisi dâhilindedir. İslam Hukuku’nda bu tür kanun koyma yetkisine “re’yi veliyyül-emr”, “hakk’us-saltanat” yahut “ülül-emre tefvîz edilen umûr” veya “siyaseti şer’iye” yetkisi denilmektedir. Osmanlı hukukunda ise, “nizam-ı âlem için olan umûr” yahut “umûr-ı saltanat” gibi tabirler de kullanılmaktadır. Bu yasama yetkisinin en önemli özelliği, içtihatlardan birini tercihten ziyade, başta maslahat ve örf adet kaideleri olmak üzere tali kaynaklardan istifade edilerek kanun koyma yoluna gidilmesidir.⁸²

Dört temel kaynakla sabit olan hukuki kaideler, fıkıh kitaplarında tedvin edilmiştir. Çıkan ihtilaflarda kadılar, fıkıh kitaplarında tedvin edilmiş olan bu hükümleri uygularlar. Hükümdarın tedvin etmek suretiyle ya da doğrudan doğruya ortaya koyduğu kaideler, “Kanunnâme” adıyla düzenlenmiştir.⁸³

Osmanlı Devleti’nde esasen padişaha ait olan yasama görev ve yetkisini, Şûrâ Meclisi “Divan-ı Hümayun”; arz makamı “Sadrazam” ve tasdik makamı “Padişah” olan üçlü bir organ yürütür. Divân-ı Hümayun’un tabii üyesi olan Nişancı sonraları Reis’ül- Küttap kanun tasarılarını hazırlamakla vazifelidir. Kanun çıkarılmadan önce gerekirse Şeyhülislam’dan bir fetva alınır.⁸⁴

Netice itibariyle, Osmanlı Devleti’nde padişah, yasama alanında şeriat kaideleriyle çizilmiş olan sınırlar çerçevesinde yasama yetkisine sahip olmuştur.

⁸¹ Üçok, Mumcu, Bozkurt, s. 186.

⁸² Cin ve Akgündüz, s. 197-200.

⁸³ Cin ve Akgündüz, s. 201.

⁸⁴ Ahmet Akgündüz ve Said Öztürk, 700. Yılında Bilinmeyen Osmanlı, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1999, s. 379.

Sıralama Kur'an, Sünnet, İcma', Hukukçuların içtihatları ve padişahların kendilerine bırakılan alanlarda çıkardıkları kanunlar şeklindedir. İslam Hukuku'nda yasama organı Kur'an ve Sünnet'te düzenlenmiş olan sahalarda kanun ihdas edemez. Ancak bu kaynakların boşluk bıraktığı sahalarda ve onların vaz' ettiği hükümlere aykırı olmamak kaydıyla kanun ihdas edebilir. Kur'an ve Sünnette düzenlenmiş olan konularda değişiklik getiren bir kanun koyması düşünülemez. Günümüzdeki yasama meclisleri ise, anayasalara uygun olmak kaydıyla her alanda kanun ihdas edebilir. Konu açısından herhangi bir sınırlama yoktur. Hatta yeterli çoğunluk sağlandığı takdirde anayasayı bile değiştirebilme yetkisine sahiptirler.⁸⁵

4.4.2. Yürütme Görev ve Yetkisi

Osmanlı Devleti'nde padişah, devletin en yüksek otoritesini temsil eder. Yürütmenin başı olarak kamu hizmetlerinin görülmesi için gerekli her türlü tedbirleri alır, gerekli düzenlemeleri yapar. En üst düzey devlet görevlilerini atama yetkisine sahiptir. Yürütme görevini icra ederken, Kur'an ve Sünnete aykırı davranamaz ve bütün tasarruflarında şûra (danışma) esasına riayet etmelidir. Belirtilen sınırlara uygun olarak hareket ettiği müddetçe, devleti idare etmekte geniş yetkilere sahiptir. Ayrıca bu sınırlara uygun olarak hareket ettiği müddetçe, devletin vatandaşları da halifeye itaatle mükelleftir.⁸⁶

Devletin işleyişindeki bütün idari ve düzenleyici işlemler padişahın tasdikine bağlıdır. II. Mehmet zamanına kadar, devletin en önemli yürütme organı olan Divan-ı Hümayun'un başkanlığını yapan padişah, I. Süleyman döneminin sonuna kadar da savaşlarda bizzat komutanlık yapmıştır. Esasen padişahın devlet yönetiminde sahip olduğu yetkiler daha çok temsilî niteliktedir. Pratikte bu yetkilerin tümünü vekili olarak sadrazamlar icra etmişlerdir. Sadrazam, hükümdar namına devletin siyasî, idarî, malî ve askerî işlerini yapmakla görevli ve padişaha karşı sorumluydu. Divan-ı Hümayun ise, devlet işlerinin görüşüldüğü istişarî bir organdır. Padişahlar istisnai olarak sadrazamların icraatlarına karşı çıkmışlardır.⁸⁷ Devlet yönetiminde yer alan vezirler,

⁸⁵ Cin ve Akgündüz, s. 196.

⁸⁶ Cin ve Akgündüz, s. 208-209.

⁸⁷ Cin ve Akgündüz, s. 188-189.

şeyhülislam, kazasker, defterdar ve nişancı gibi memurlar padişah ve sadrazama görevlerinde yardımcı olan başlıca memurlardır.

4.4.3. Yargı Yetkisi

Yukarıda halifenin yargı yetkisinde anlatıldığı üzere, vatandaşlar arasındaki ihtilafları çözmek halifenin başta gelen görev ve yetkilerindendir. Osmanlı Devleti de dine dayalı ve İslam Hukuku'nu uygulayan bir devlet olduğundan, yargı görev ve yetkisi teorik olarak padişaha aittir. Padişah yargı yetkisi gereğince yargılama faaliyetini yapacak kadıları ve üst düzey hâkimleri atar. Hâkimleri tayin eden otorite, hâkimlik yapmaya da ehil görülmüştür. Pratikte siyaseten katl dışında padişahın tek başına yargılama yapıp hüküm verdiğine rastlanmaz. Siyaseten katl de aslında bir nevî yargı yetkisinin kullanılmasıdır. Padişah aynı zamanda bir temyiz merciidir. Her zaman kadının hüküm ve tasarruflarını kontrol ve gerektiğinde iptal etme, icabında bizzat yeniden yargılama yapma veya bunun için başka birisini görevlendirme yetkisi vardır. Kadıların katl, hırsızlık ve diğer had suçlarına dair verdikleri bedenî cezaların padişaha arzı gerekli olup, ancak padişah tarafından tedkik ve tasdik edildikten sonra infaz edilebilir.⁸⁸

4.5. Padişahın Sorumluluğu

Padişah, aynı zamanda halife sıfatını da haiz olduğundan, halifede olduğu gibi, ümmet içinde adalet ve hak ile hükmetmek, din ve dünya işlerinde ümmetin menfaati için çalışmak, şariat hükümlerini tatbik etmek ve yukarıda sayılan görevlerini yerine getirmekle yükümlüdür. Padişahın bütün icraatları şer'i hükümlere uygun olmalıdır.

Osmanlı Padişahları devleti, şûra esasına göre yönetmekle sorumludur. Yukarıda da belirtildiği gibi İslam Hukukçuları, şûranın temel bir prensip ve devlet adamlarının yerine getirmek zorunda oldukları vecibelerden olduğunu ve onu terk edenin Allah indinde günahkâr, insanlar önünde ise mes'ul olduğunu belirtmişlerdir.⁸⁹

Halifenin sorumluluğu ile ilgili bahiste açıklandığı üzere, padişahın göreviyle ilgili durumlardaki sorumluluğu adaletten ayrılması durumunda söz konusudur.

⁸⁸ Ekinci, Ateş İstidası, 83, 121.

⁸⁹ Nebhan, s. 161; Özçelik, C. 1, s. 98

Adaletten ayrılma, şehvetine tâbi olarak İslamî prensiplere aykırı ve yasaklanmış fiilleri işlemesi, inanca ilişkin şüphe çekici işler yapması ve fasıkça bir yönetim göstermesidir.⁹⁰ Bu durumda yukarıda belirtildiği gibi ehl-i hall ve'l akd halifenin azline karar verebilir. Halkın, Allah'ın hükmüyle hükmetmeyen, günah işleyen ve bu günahları kendine mübah eden zalim ve fasık imama karşı isyan etme hakkı padişaha karşı da geçerlidir.⁹¹

Padişah, görevi dışındaki şahsi hukukuyla ilgili bütün tasarruflarından kanun önünde sorumludur. Bu açıdan diğer insanlardan bir farkı yoktur.⁹²

Ayrıca, halifenin maddi sorumluluklarının yanında, hareket serbestîsini sınırlayan ahiret inancı da manevi açıdan halifeyi sınırlandıran bir unsurdur.⁹³

⁹⁰ Nebhan, s. 470.

⁹¹ Nebhan, s. 475-477.

⁹² Cin ve Akgündüz, s. 227.

⁹³ Özçelik, C. 1, s. 97.

İKİNCİ BÖLÜM
KANUN-I ESÂSÎ VE PADİŞAH

I. MEŞRUTİYET VE KANUN-I ESÂSÎ

1. Kanun-ı Esâsî

1.1. *Kanun-ı Esâsî’yi Doğuran Sebepler*

Üç kıtaya yayılmış büyük bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti, devlet teşkilatını sağlam siyasî, idarî, askerî ve sosyo-ekonomik temellere dayalı olarak kurmuştur. Bu kadar büyük ve uzun süre sağlamlığını koruyabilmiş olan bu yapının bozulması da, birçok sebebin bir araya gelmesiyle mümkün olmuştur. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Osmanlı Devleti’nin esasını teşkil eden organlar arasındaki uyum ve ahenk ortadan kalkmış, gerek merkezi yönetim açısından, gerekse ekonomik, sosyal ve askerî açılardan devlet yapısı bozulmaya başlamıştır. Bu bozulma XVII. ve XVIII. yüzyıllarda artarak devam etmiş ve devlet otoritesi sarsılmaya başlamıştır. Yaşanan süreç, bozulma ve duraklamanın sebeplerinin tartışılması ve çözüm yollarının araştırılması sonucunu doğurmuştur. Bu araştırmalar ve tartışmalarla Osmanlı Devleti’nin gündemine giren değişim fikri ve olgusu “modernleşme”, “çağdaşlaşma” ve -alınan örneklerin batıdan olması sebebiyle- “batılılaşıma” olarak nitelendirilmiştir. Modernleşmede Batının örnek alınmasının, Avrupa’nın yükselen değer olması ve “egemen dünya merkezi” durumuna gelmesi nedeniyle bir zorunluluk sonucu olduğu ifade edilmiştir.⁹⁴

Genel itibariyle Osmanlı batılılaştırması incelendiğinde, batılılaştırmanın teorik nedenlerle değil, pratik nedenlerle başladığı görülür. Osmanlı İmparatorluğu,

⁹⁴ İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Alkım Yayınevi, İstanbul 2006, s. 27.

savaşlardaki alışılmadık yenilgiler sebebiyle, Batı'ya önce askeri açılardan yaklaşmak zorunda kalmıştır. Askeri reformların Batı'dan örnek alınması sadece bu alanla sınırlı kalmamış ve kaçınılmaz olarak tıp ve mühendislik alanlarına (dolayısıyla eğitim alanına) sıçramıştır. Ayrıca, devamlı ordu kurabilmek için merkeziyetçi sisteme dayalı mali düzen kurulması gerektiğinden, maliye alanında da reform yapmak gerekmiş ve bu reformlarda da tabii olarak Batı örnek alınmıştır. Neticede, batılı devletlere yönelik askerî alanla başlayan ilgi, beraberinde batılı devletlerin yapısını, müesseselerini, yönetim şekillerini inceleme gereğini doğurmuş ve bir kısım devlet adamları yerinde araştırmalar yapmak üzere Avrupa'ya gönderilmiştir. Avrupa'ya gönderilen idarecilerin Padişah'lara sunmuş olduğu raporlar, askerî alanla başlayan batılılaşmanın, yönetimin her kademesine ve hukuka da sirayet etmesine yol açmıştır.⁹⁵

Osmanlı Devleti, modernleşme-batılılaşma sürecine, içinde barındırdığı bütün kavimlerle beraber girmiştir. Özellikle Balkanlarda yaşanan gelişmeler ve anayasacılık faaliyetleri padişahın yetkilerinin sınırlandırılmasında ve Kanun-ı Esâsî'ye giden yolda büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, imparatorlukta yaşayan bazı unsurların çok önceden beri batıyla olan ilişkileri, özellikle Fransız İhtilali ve milliyetçilik akımlarının etkileri bakımından önemlidir. Gerçekten, batının etkileri Osmanlı Devleti içindeki Türk ve Müslüman unsurlardan önce, özellikle Balkanlardaki diğer milliyetlerden olan unsurlarda görülmeye başlamıştır. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. yüzyılda yaşadığı gelişmelerde, sadece Babıâli'nin yöneticilerindeki ıslahat fikri değil, batının etkisine daha açık olan ve daha önceden giren Bulgarların, Sırpların, Arnavutların siyaset ve kültür adamları da etkili olmuştur.⁹⁶

Ayrıca, İmparatorluğun güçlü olduğu dönemlerde herhangi bir problem oluşturmayan dini karakteri, XIX. Asırda milliyetçilik hareketlerinin tırmanmasıyla birleşince çok şiddetli sonuçlar doğurmaya başlamıştır. Yabancı devletlerin Osmanlı Devleti'nin işlerine karışmaları hep bu açıdan olmuştur. Batılı devletlerin ve

⁹⁵ Ortaylı, s. 24.

⁹⁶ Ortaylı, s. 31; Bülent Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, 14. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006, s. 19-20.

Rusya'nın kışkırtmalarıyla isyan eden reayanın istekleri hep arazi ve vergi meseleleri ile beraber dini hürriyet ve eşitlik olmuştur.⁹⁷

Osmanlı Devleti'nin uyguladığı toprak sistemi, devletin ekonomik, sosyal ve askerî yapısının temelini oluşturmuş ve uzun süre devletin güçlü yapısını koruyabilmesine imkân sağlamıştır. Aynı şekilde bu rejimin bozulması da gerek merkezî yönetim gerekse eyalet yönetimlerinin bozulması sonucunu doğurmuş, devleti siyasî, askerî, ekonomik ve sosyal açılardan gerileme ve çöküşe sürüklemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda arazinin ve devlet otoritesinin mahalli beyler tarafından gasp edilmesi, devlet yapısının zâfiyete uğraması ve toprak sisteminin bozulmasıyla başlamıştır. Bu durumun etkileri imparatorluğun sona ermesine kadar devam etmiş ve toprak sistemindeki bozulma İmparatorluğun sona ermesinin en önemli sebeplerinden biri olmuştur.⁹⁸

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren fethedilen toprakların çıplak mülkiyetini (rakabe) devlete mal etmiş, bu toprakların kullanımını tapu adı verilen bir bedel karşılığında fertlere bırakmıştır. Bu topraklar, Osmanlı toprak düzeninin esasını teşkil eden mîrî arazi rejiminin temelini teşkil etmişlerdir. Osmanlı Devleti, mîrî arazinin büyük bir kısmının işletilmesinde tımar (dirlik) sistemini kullanmıştır. Tımar sistemi, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin en kuvvetli dayanağı olan ordunun da temelini teşkil etmektedir.⁹⁹ Bu sistem, XVI. yüzyıl ortalarında devlete 200.000'e yakın talim görmüş, tam teçhizatlı asker temin ederdi. Bu zamanda bütün ulûfeli asker ancak 41.000 civarındaydı.¹⁰⁰

Tımar sistemi, Sultan I. Süleyman'ın son dönemlerinden itibaren bozulma belirtileri göstermeye başlamıştır. Tımarlar, ilk defa Sultan I. Süleyman döneminde vezîr-i azamlık yapan Rüstem Paşa zamanında iltizama verilmiştir. İltizam usûlü, Osmanlı toprak düzenini bozan ve imparatorluğun yıkılmasında büyük rol oynayan sebeplerden biri olmuştur. Tımar sisteminin bozulması ve toprak rejimindeki değişiklik,

⁹⁷ İncalcık, Tanzimat Nedir?, s. 28.

⁹⁸ İncalcık Tanzimat Nedir?, s.16-17.

⁹⁹ Halil Cin, Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, 2. Baskı, İstanbul 1985, Boğaziçi Yayınları, s. 13,

16.

¹⁰⁰ İncalcık, Tanzimat Nedir?, s.17-18.

iltizam usûlünün yerleşip yayılmasının yanında çok önemli sosyo-ekonomik neticeler de doğurmuştur.

Devlete ait toprakların, malikane-çiftlikler halinde fiilen ağalar ve çorbacılar zümresinin eline geçmesiyle, milyonlarca köylü, Osmanlı öncesindeki feodal rejimlerde olduğu kadar kötü maddi şartlar içine düşmüştür. Bu toprak aristokrasisi yalnız Müslüman âyan ve derebeylerinden ibaret kalmamış, Hristiyanlar arasında da büyük arazi sahibi beyler ortaya çıkmıştır.

Miri toprakları eline geçiren köy ağaları, araziye köylülere kiraya vererek karşılığında çok yüksek miktarlarda kira bedeli almışlardır. Köylü, yüzlerce sene atalarının işlediği toprak üzerinde kiracı durumuna düşmüştür ve devlete verdiği vergiden başka ağa ve beye ağalık adı altında mahsulünden bir kısmını da vermek zorunda bırakılmıştır.¹⁰¹ Miri arazi, sipahi tımarı iken bu toprak reaya arasında babadan oğula kendiliğinden intikal ederdi. Şimdi ise reayanın yerine toprağın sahibi olarak beyler geçmiştir. Tanzimat'la birlikte bu mîrî toprakların mutasarrıflarına, tam mülkiyet hakları tanınmaya başlamıştır. Böylece Rumeli'de geniş sahalar kaplayan miri arazi, köylünün değil, ağaların mülkü haline gelmiştir. (Ağaların ellerindeki mukataaları yavaş yavaş kendi mülkleri haline sokmalarına imkan verilmiştir.)

Balkanlarda çıkan birçok isyanda, ağaların reayayı iktisadi istismarı birinci dereceden rol oynamıştır. Hristiyan beylerle, Hristiyan reaya arasında var olan derin husumet, Balkanlarda çıkan isyanlarda toplumsal etkenlerin önemini ortaya koymaktadır. XVIII. asrın ikinci yarısında her tarafta ortaya çıkan bu âyan ve derebeyleri, devlet arazisiyle beraber siyasî nüfuz ve kuvveti de ellerine geçirmişler ve valiler emirlerini ancak onların nüfuzu sayesinde, onlar vasıtasıyla icra ettirebilmişlerdir.¹⁰²

Bu esnada Avrupa'da ise aydınlanma çağıyla beraber Ortaçağ'ın skolastik felsefesinin yerini, pozitif hukuku savunan, seküler ve laik hukuk endeksli yeni batı felsefesi almıştır. Özellikle Fransız İhtilali'yle beraber yayılan eşitlik, adalet, hürriyet gibi fikir akımları da bu süreci hızlandırmıştır. Avrupa'da keşifler ve teknolojik

¹⁰¹ Cin, Osmanlı Toprak Düzeni ve Bozulması s. 246-247; İnalçık, Tanzimat nedir?, s. 20-24.

¹⁰² İnalçık, Tanzimat Nedir?, s. 23.

gelişmeler neticesinde maddi refahın artmaya başlaması karşısında, Osmanlı İmparatorluğu'nda baş gösteren durgunluk ve beraberinde gelen gerileme, Padişaha etki eden/edecek olan baskı guruplarında cazip bir hal almıştır.

Toprağı elinden alınıp âyân ve derebeylerinin kölesi durumuna düşen reaya, bu duruma karşı tepkisini arttırmaya başlamıştır. Bu tepkileri kullanan milliyetçi akımların etkileriyle birlikte, tepkilerin seyri değişerek adaletli bir düzenden özerklik hatta bağımsızlık taleplerine dönüşmeye başlamıştır. İmparatorluğun taşra teşkilatında siyasi nüfûzu iyice artan âyân hüküm sürmektedir. Durumun farkında olan Sultan III. Selim, bu köklü sorunların ancak köklü çözümlerle aşılabileceğinin de bilincindedir. Bu nedenle dönemin ileri gelenlerinden (hatta yabancılardan), yapılacak reformlara ilişkin raporlar istemiştir. Ayrıca Batılı devletlerin kurumlarını incelemesi için Ebu Bekir Ratıp Efendi'yi Avrupa'ya göndermiştir. Bu ön hazırlıklarla birlikte Batılı düşünceler Osmanlı Devleti yöneticilerini etkilemeye başlamıştır. Bundan sonra yapılacak reformlar Avrupa'dan ilham alınarak yapılacaktır. III. Selim dönemi reform çalışmalarına, başlarda daha geniş sahaları kapsamakla birlikte sonraları sadece askerî sahayı ifade eden ve “Yeni Düzen” anlamında kullanılan “Nizam-ı Cedîd” adı verilmiştir. Bu reformlar kapsamında getirilen en önemli yenilik meşveret usûlünün yeniden canlandırılması ve “Meclis-i Meşveret” isimli kurulun oluşturulmasıdır. Böylece devlet yönetimiyle ilgili karar alma süreci kişisellikten çıkarılarak, danışma müessesesi kurumsallaştırılmış ve padişah sahip olduğu yetkileri kendi isteğiyle bir kurula devretmiş oluyordu. Bu meclis siyâsî, idarî, askerî, mâlî vs. devlet yönetimiyle ilgili her alanda yapılacak reformları görüşmüş ve bu konuda birçok kararlar almıştır. Askerî alanda Nizam-ı Cedid ordusunun kurulması, diplomatik alanda Batılı devletlerin başkentlerine ilk defa sürekli elçiler gönderilmesi, halktan alınan vergilerin sınırlandırılması, taşra teşkilatındaki yöneticilerin halk tarafından seçilmesi ve bunun gibi birçok reform niteliğinde kararlar almıştır. Bu kararların birçoğu, bunları uygulayacak yetişmiş kadroların bulunmaması sebebiyle uygulanamamıştır. Ancak, askerî sahalarda atılan adımlar, kurulmaya çalışılan devamlı ordunun tesisi için Batı'dan uzman ve öğretmenlerin gelmesiyle diğer sahaları da etkiledi. Ayrıca Batılı ülkeler nezdinde devamlı elçi bulundurulmasıyla beraber bu ülkelere genç kadroların gönderilmesi de Batı düşüncesinin tanınmasına öncülük etti. Bütün bu gelişmeler

neticesinde pratik nedenlerle başlayan Batılılaşma, Batıda görülen fikir akımlarının da tanınmasıyla teorik sahalara da sıçramış ve yavaş yavaş yeni bir aydın kesiminin doğmasına yol açmıştır.¹⁰³

Bütün bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, Osmanlı Batılılaşması dış zorlamalardan çok, içten kaynaklanan problemlere çare bulma çabalarıyla başlamıştır.¹⁰⁴ Bu çabaların başlangıç noktasındaki esas soru ise “Devleti nasıl kurtarabiliriz?” sorusudur. Bu soru etrafında yoğunlaşan tartışmalar ve uygulamalar, batıdan gelen fikirlerin de etkisiyle giderek önce kanunun üstünlüğü ve herkesin uyacağı kanunların belirlenmesi fikrine; sonra ise padişahın yetkilerinin belirlenmesi ve kısıtlanması, herkesin üzerinde olan bir anayasa (Kanun-ı Esâsî) fikrine varmıştır.

1.1.1. Sened-İ İttifak

Sultan III. Selim dönemi reformlarının en önemli kısmı olan askerî reformlar, düzensiz ve denetimsiz bir şekilde görev yapmaya alışmış olan yeniçerileri ve diğer asker ocaklarını rahatsız etmiştir. Bunun yanında bazı yüksek dereceli memurlar ve ulemâ da bu durumdan rahatsız olmuşlardır. Ayrıca düzenli bir ordunun kurulmasıyla merkezi otoritenin güçleneceğini ve kendi keyfi ve zalimce hareketlerinin önüne geçileceğini anlayan taşradaki beyler ve âyân da durumdan hoşnut değillerdi. Reformlara muhalefet eden bütün bu gruplar, (Fransa’nın Mısır’a saldırması gibi) bazı dış gelişmelerin de etkisiyle baskılarını arttırmışlardır. Bütün bu gelişmeler 1807 senesinde Kabakçı Mustafa İsyanı’yla neticelendi. Sultan III. Selim tahttan indirilip yerine IV. Mustafa geçirildi. Nizamı Cedid Ordusu dağıtıldı. Fakat bu arada yenilik taraftarı olan Rusçuk Âyânı Alemdar Mustafa Paşa, Edirne’deki Rumeli ordusuyla İstanbul’a gelerek duruma elkoydu. Alemdar Mustafa Paşa’nın amacı III. Selim’i yeniden tahta çıkarmaktı. Bu arada III. Selim öldürülünce tahta II. Mahmut’u çıkardı ve kendisi de sadrazam oldu. Böylece başkentte düzen sağlanmıştı. İmparatorluğun diğer taraflarında ise düzensizlik devam ediyordu. Âyân, Rumeli ve Anadolu’da âdeta bağımsız idareler kurmuş ve merkezin otoritesini tanımamaya başlamıştı. Alemdar Mustafa Paşa, merkezî birliği sağlamak ve devlet otoritesini taşrada hâkim kılmak için

¹⁰³ Tanör, Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri, s. 33-38.

¹⁰⁴ Ortaylı; s. 24.

Rumeli ve Anadolu âyânını İstanbul'a davet etti. Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa başkanlığında devletin ileri gelenleri ve âyân arasında "meşveret-i amme" adında yapılan toplantıda alınan kararlar, "Sened-i İttifak" adı verilen belgeyle kayıt altına alındı. Bu belge, toplantıya katılan devlet ileri gelenleri ve âyân tarafından imzalandı.(7 Ekim 1808) Daha sonra Sultan II. Mahmut da Sened-i İttifakı onayladı.¹⁰⁵

Sened-i İttifak, âyân ağzından çıkmışçasına kaleme alınmıştır ve bir giriş, yedi şart ve bir ekten oluşmaktadır. Misak şeklinde bir belgedir.¹⁰⁶ Sened-i İttifakla âyân, merkezi yönetime sadakat sözü vermekte, buna karşılık merkezi yönetim de âyâna bir takım güvenceler vermektedir. Âyân, Padişahın ve devletin otoritesini, sadrazama itaat etmeyi, vergi toplanmasına ilişkin emirlere uymayı, kendi toprakları dışına müdahale etmemeyi, asker ocaklarının ayaklanması halinde beraberce ayaklanmayı bastırmayı kabul etmiştir. Merkezî yönetim ise, sadrazamın keyfi eylemlerinin önlenmesi, suçsuz âyâna haksızlık edilmemesi, âyânın hanedan haklarının babadan oğula geçmesinin kabul edilmesi, büyük âyânın idare alanlarının tanınması, büyük âyânın kendilerine bağlı küçük âyan üzerindeki egemenliklerinin tanınması konularında güvence vermiştir. Bunun yanında keyfiliğin yasaklanması (kişi dokunulmazlığı), suç ve cezalarda kanunilik ilkesi, fukara ve reayanın korunması, fukara ve reayanın vergilendirilmesinde ölçülü davranılması, fukara ve reayaya zulm edilmemesiyle ilgili maddeler de Senedi İttifak'ta halk yararına getirilmiş hükümlerdir.¹⁰⁷

Sened-i İttifak'taki karşılıklı taahhütler, yeminlerle pekiştirilmiştir. Bu nedenle güvence ve yaptırımları manevî ve ahlakîdir. Padişah, mutlak hakları göz önünde bulundurularak yeminden muaf tutulmuştur. Bundan başka bazı önleyici ve caydırıcı yaptırımlar da öngörülmüştür. Bunlar, sadrazamın keyfi eylemlerini ve hanedanlara karşı yapılan haksızlıkları âyânın beraberce önlemeye çalışması, vekillere, ulemaya, devlet memurlarına haksız işlem yapılmamasına kefil olması, zulüm yapanları devlete bildirmesi, hanedanların başka topraklara el atmasının elbirliğiyle önlenmesidir. Ayrıca Âyân, padişaha itaatsizlik (özellikle yeniçerilerin itaatsizliği), özellikle malî açıdan ve vergilerin toplanması bakımından padişahın buyruklarına uymamak, reayaya zulüm

¹⁰⁵ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C. V, 5. baskı, Ankara, TTK Basımevi, 1988, s. 80-93.

¹⁰⁶ Tanör, s. 55.

¹⁰⁷ Tanör, s. 47.

yapmak gibi suçları işleyenleri cezalandıracak, asker ocaklarında bir ayaklanma olursa gelerek onu dağıtacaktır.

Osmanlı anayasa tarihi yönünden Sened-i İttifak, Meşrutiyete giden yolda önemli bir yer tutmaktadır. Her ne kadar Merkezi otorite ile Ayanlar arasındaki karşılıklı faydalanma ve menfaat ilişkilerinin sonucu olarak neşet etse de, kendisinden sonra gelecek olan anayasacılık hareketlerine bir nebze de olsa kaynaklık etmiştir. Merkezi otoritenin sınırlandırılması ve bir takım hak ve hürriyetlerin ifade olunması bakımından İngiliz Büyük Şart (Magna Carta Libertatum) misakına benzerliği ile dikkat çekmektedir.¹⁰⁸ Ancak sened-i İttifak'ın merkezi otoritenin sınırlandırılması yönündeki hükümleri tebaa lehine olmaktan ziyade daha çok âyânın lehine bir sınırlandırma niteliği taşımaktadır. Sened-i İttifak, feodalite benzeri bir yapılanma arzetmesi sebebiyle eleştirilmiştir.¹⁰⁹

Sened-i İttifak, 7 Ekim 1808'de imzalanmıştır. Ancak, Sened-i İttifakın kabul edilmesini sağlayan Alemdar Mustafa Paşa, 15 Kasım 1808'de yeniçeriler tarafından çıkarılan olaylar neticesinde ölmüştür.¹¹⁰ Bundan sonra Sultan II. Mahmud'un otoriteyi sağlamasıyla, Sened-i İttifak henüz kabul edilmesinden 5 hafta sonra etkisini yitirmiştir. Alemdar Mustafa Paşa'dan sonra hiçbir sadrazam bu belgeyi imzalamamıştır.

1.1.2. Tanzimat (Gülhane Hatt-ı Hümayunu)

Sultan II. Mahmud, Sened-i İttifak'ın kabulünde başrolü oynayan Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesinden sonra hâkimiyeti eline geçirdi. Bundan sonra otoriter bir yönetim göstermesine rağmen, merkezî otoriteyi tekrar güçlendirdikten sonra seri ıslahat girişimlerinde bulunmuştur. Eğitim sahasında ilköğretimi mecbur kılmış, Mektep-i Maarif-i Adli isimli memur yetiştirecek okulu açmış, harbiye ve tıbbiye okullarını kurdurmuş ve 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırmıştır.¹¹¹ Bunların yanı sıra bu dönemde yapılan en önemli ıslahatlardan biri de sürekli danışma ve karar

¹⁰⁸ Aldıkaçtı, s. 38-39; Ortaylı, s. 36; Farklı görüşlerin değerlendirilmesi açısından bkz. Tanör, s. 59-64.

¹⁰⁹ Mümtaz Soysal, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, 2. Baskı, (tarihsiz) Gerçek Yayınevi, s. 24-25; Server Tanilli, Devlet ve Demokrasi, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1981, s. 80.

¹¹⁰ Karal, C. V, s. 94-96.

¹¹¹ Aldıkaçtı, s. 40-41.

organlarının kurulmasıdır. Askeri konularda Dâr-ı Şûra-yı Askerî, adliye alanda Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, idari sahada ise Dâr-ı Şûra-yı Bâbîâli kurulmuştur. Ayrıca hükümet biçiminde de kabine usulüne geçilmiştir. Bu dönemde çıkarılan kânunlar da Tanzimat dönemine bir hazırlık teşkil etmiştir. Öte yandan 1837’ye gelindiğinde Sultan II. Mahmud, çeşitli konuşmalarında din ve mezhep ayrılığının kaldırılmasına ilişkin beyanlarda bulunmaktadır. Bu ıslahat girişimleri devletin içte ve dışta bulunduğu kötü durumdan kurtarmak ve halkın ya da feodal beylerin taleplerine, merkezi iktidara karşı muhalefetlerine, gayrimüslim halkı kullanan batılı devletlerin ıslahat taleplerine ve bütün bunlar sonucunda doğan dağılma tehlikesine karşı çare olarak uygulamaya konmuştur.¹¹²

Sultan II. Mahmut döneminde büyükelçilik ve hâriciye vekilliği yapan Mustafa Reşit Paşa’nın çabaları da Tanzimat Fermanı’nın ilanında en önemli etkenlerden biri olmuştur. Ayrıca devleti zor durumda bırakan Mısır Sorunu ve bu sebeple Avrupa devletleriyle ve özellikle İngiltere ile kurulan ilişkiler de reform programının oluşumunda önemli rol oynamışlardır. Mısır Sorunu sebebiyle Sultan II. Mahmut ve Mustafa Reşit Paşa tarafından İngiliz dostluğunu ve yardımını kazanmak zarurî görüldüğünden, İngiltere ile Osmanlı Devleti’ni malî, ticarî ve sınaî yönden yıkıma uğratan tarihinde bir ticaret anlaşması yapılmıştır. Daha sonra diğer batı devletleriyle de benzeri antlaşmalar yapılmıştır. İmparatorluğun içinde bulunduğu zor durumdan faydalanan atılı devletler Hristiyan azınlığı kullanarak imparatorluğun iç işlerine müdahalede etmektedirler. Bunların başta gelen talepleri ise, din ayrımına ve eşitsizliğe dayalı sistemin bırakılıp tebaa eşitliği ilkesinin kabul edilmesidir.¹¹³

Bu şartlar altında 1838 yılına gelinmiş ve Sultan II. Mahmut’un ölmesinden sonra yerine Sultan I. Abdülmecit geçmiştir. Sultan II. Mahmut döneminde yapılan reformlar Tanzimat Fermanı’nın ilanında başrolü oynamıştır. Mustafa Reşit Paşa’nın çabalarıyla Sultan Abdülmecit, Tanzimat Fermanı’nı ısdar etmiştir. Bu ferman 3 Kasım

¹¹² Tanör, s. 64-65, 67-69.

¹¹³ Tanör, s. 80-81.

1839’da, Gülhane’de, Padişahın, yabancı elçilerin ve halkın huzurunda fermanı yazan zamanın Hariciye Vekili Mustafa Reşit Paşa tarafından okunmuştur.¹¹⁴

Bu belge padişahın ağzından çıkmış gibi kaleme alınmıştır. Gülhane Hatt-ı Hümayunu, Sened-i İttifak gibi iki taraflı (misak, sözleşme) değil, tek taraflı bir işlemdir. Gülhane Hatt-ı Hümayunu, hukukî biçimi itibarıyla bir “fermandır.”¹¹⁵ Fermanda hükümdar, tek taraflı olarak, kendi isteğiyle, tebaasına birtakım haklar bahşeder. Devlet iktidarıyla ilgili düzenlemeler getiren fermanla, siyasî iktidar sınırlandırıldığından ve halka birtakım hak ve özgürlükler verildiğinden, bu yönleriyle ferman anayasal niteliktedir. Tanzimat Fermanı’nda bir yandan birçok temel hak ve özgürlük tanınmış, diğer yandan da devlet iktidarının kullanılmasına ve sınırlandırılmasına ilişkin birçok ilke kabul edilmiştir. Tanzimat Fermanıyla benimsenen bazı haklar ve ilkeler şunlardır: “*Malî Güce Göre Vergi İlkesi*”, “*Devlet Harcamalarının Kanunîliği İlkesi*”, “*Asker Almada Adalet*”, “*Ceza Yargılamasına İlişkin Güvenceler*”, “*Can Güvenliği (Emniyet-i Can)*”, “*İrz ve Namus Dokunulmazlığı*”, “*Mülkiyet Hakkı*”, “*Müsadere Yasağı*”, “*Eşitlik İlkesi*”, “*Kanunun Üstünlüğü İlkesi*”.

Ferman, suç işleyenlerin davalarının kanunlara uygun olarak ve alenen görüleceğini, bu şekilde verilmiş bir mahkeme kararı olmadıkça da hiç kimse hakkında idam cezasının uygulanamayacağını ilân etmektedir. Böylece yargılanmadan kimseye ceza verilemeyeceği ilkesi kabul edilmiş oluyordu. Bu ilkenin kabulüyle padişah, İslam Hukuku’nda halifeye tanınan örfi cezalar verme yetkisinden vazgeçmekte, bu yetkiyi mahkemelere devretmektedir.¹¹⁶ Ayrıca Tanzimat Fermanı’nda sayılan haklardan din ayrımı olmaksızın bütün teb’a yararlanacaktır. Böylece Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar arasında eşitlik ilkesi benimsenmiştir. Ferman, dini ne olursa olsun bütün Osmanlı tebaasını kanun önünde eşit saymaktadır.

Tanzimat reformlarının en önemlilerinden biri de Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye’dir. Sultan II. Mahmud’un son dönemlerinde kurulmuş olan meclis, asıl fonksiyonunu Tanzimat Fermanı’nın ilanıyla birlikte icra etmeye başlamıştır. Bu meclis

¹¹⁴ Karal, C. V, s. 169-170.

¹¹⁵ Tanör, s. 92.

¹¹⁶ Tanör, s. 89

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda ilk parlamento olarak kabul edilmektedir. Ayrıca bazı yargısal yetkilere de sahiptir. Kanun layihaları ve nizamnameler hazırlamak, devlet ve millet işlerini görüşmek gibi yasama ve yürütmeye ilişkin görevleri vardır. Ayrıca idarenin kazâî yönden denetlendiği ve Tanzimat'a aykırı davranan devlet adamları ve memurların yargılandığı, ceza kanununun uygulamasında gerek bidayet ve gerekse temyiz ve istinaf mahkemesi olarak yargılama yapan adlî bir merciydi.¹¹⁷ Burada yasama yetkisinin Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye devredildiği söylenemese bile kanunların hazırlanmasında kurullardan yararlanılması parlâmentolu rejime doğru gidişin önemli işaretlerinden biridir. Ayrıca, Tanzimat Fermanı'nda bu şekilde hazırlanan kanunların üstünlüğü ve bağlayıcılığı ilkeleri açıkça vurgulandığından, artık kanunları yapanlar ve onları uygulayanlar da kanunlarla bağlı olacaktır. Dolayısıyla kanunlar, padişahın da uyması gereken, onu sınırlandıran unsurlar olmuşlardır. Padişah, bu şekilde çıkarılan kanunlara aykırı hareket etmeyeceğine yemin etmektedir.¹¹⁸

Tanzimat Fermanının müeyyidesi olarak padişah, fermanla ilân edilen ilkelere ve konacak kanunlara uyacağına yemin etmektedir. Böylece padişah şeriatın yanında fermandaki ilkelere de uyacağını kabul etmektedir. Sened-i İttifak'ta padişah yeminden muaf tutulmuştu. Tanzimat Fermanıyla padişah da yemin ederek, kendisini ilk kez şeriatın yanında başka bir metinle sınırlandırmaktadır. Buradaki sınırlandırma, padişahın kendi kendini sınırlandırmasıdır.¹¹⁹

1.1.3. Islahat Fermanı

Islahat Fermanı, Kırım Harbi'nin son yıllarında hazırlanarak Paris Antlaşması'nın imzalanmasından altı hafta önce, 28 Şubat 1856'da Babiâli'de bütün bakanlar, yüksek memurlar, şeyhülislâm, patrikler, hahambaşı ve cemaat ileri gelenleri önünde okunarak ilân edildi ve Paris Antlaşması'nı hazırlayan devletlere bildirildi. Kırım Harbi'nde, İngiltere, Fransa ve Avusturya Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya'ya karşı desteklemişti. 1856 Paris Konferansı öncesinde, Osmanlı İmparatorluğunu Rusya'nın müdahalelerine karşı korumanın bedeli ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Devletleri ailesine katılmasının şartı olarak Avrupa Devletleri birtakım şartlar

¹¹⁷ Mehmet Seyitanlioğlu, *Tanzimat Döneminde Meclîs-i Vâlâ*, 2. Baskı, Ankara 1999, s. 40 vd.

¹¹⁸ Tanör, s. 103-105.

¹¹⁹ Tanör, s. 91.

ileri sürdüler. Bu şartlar Islahat Fermanının esasları olarak, Âli Paşa ile İstanbul'daki İngiliz ve Fransız elçileri arasında kararlaştırıldı. Islahat Fermanı da Tanzimat Fermanı gibi Sultan I. Abdülmecid tarafından ısdar edilmiştir.¹²⁰

Islahat Fermanıyla siyasi hakların kullanılmasının bütün tebaaya şamil kılınması yönünde hükümler getirilerek, tebaanın idareye katılımı sağlanmaya çalışılmıştır. Tanzimat Fermanı'nda açıkça yer verilmeyen din ve mezhep hürriyeti kabul edilmiştir. Müslümanlarla gayrimüslimler arasında din, vergi, askerlik, yargılama, eğitim, devlet memurluğu ve temsil alanında o zamana kadar var olan farklar kaldırılmış ve tam bir eşitlik sağlanmış, gayrimüslimlere eyalet meclislerinde ve Meclis-i Vâlâda temsil hakkı verilerek onların siyasal hakları da tanınmıştır.

Islahat Fermanının hukukî biçimi de Tanzimat Fermanı gibi “ferman”dır ve maddî anlamda anayasal niteliktedir.

XIX. yüzyılın ilk yarısında çıkarılan bu fermanlar, hükümdarın kendi yetkilerini sınırlandırmasından ibarettir. Bu fermanlar, kendilerine riayeti sağlayacak hukuki müeyyidelerden mahrum olduğu için, ülkeyi Batılı anlamda bir anayasa rejimine kavuşturmaktan uzak bulunmuştur. Bununla beraber bu hareketler ülkede anayasa hukuku bakımından tedrici bir ilerleme meydana getirmiştir. Sened-i İttifak'la tebaanın âyândan oluşan bir kısmı, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile de tebaanın tümü için mevcut hak ve hürriyetler yazılı teminat altına alınmış, kanuna riayet ve tebaanın eşitliği prensibi yazılı bir metinde yer almış olmaktadır.¹²¹

1.1.4. I. Meşrutiyet ve Kanun-ı Esasi

Sultan III. Selim ile başlayan yenilikler Sultan II. Mahmut ve Sultan Abdülmecid ile devam etmiştir. Ancak Tanzimat reformları da sistemde köklü ve sürekli bir değişiklik getirememiş ve devletin içinde bulunduğu kötü durumu düzeltememiştir. Ancak Tanzimat hareketleri, kendisinden beklenenleri sağlayamasa da, demokratik fikirlerin ülkeye girmesini ve meşrutiyetin ilanını kolaylaştıran bir zemin hazırlamıştır.

¹²⁰ Karal, C. V, s. 248-250; Tanör, s. 95-97.

¹²¹ Aldıkaçtı, s. 46.

1838 yılında Divan-ı Hümayun'un yerine kurulan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, yasama yetkisinin kullanılması bakımından bir parlamento rolü görmüştür. Tanzimat döneminin önemli özelliklerinden biri, merkezî yönetimde ve yerel yönetimlerde karar alma süreçlerinde kurum ve kurulların ortaya çıkmasıdır. Çeşitli alanlarda meclis adıyla kurullar oluşturulmuştur. 1864 yılında neşredilen Vilayet Nizamnamesi ile demokrasiye doğru büyük adım atılmış ve kuvvetler ayrılığı prensibine uygun olarak adliye bağımsız duruma getirilmiştir. 1868 yılında kurulan Şûrâ-yı Devlet de parlamento fikrinin doğmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca bu dönemde hukuk reformuna gidilmiş, adliye teşkilatı yeniden düzenlenerek esaslı bir kanunlaştırma faaliyeti başlamıştır. Bu meyanda Avrupa kanunlarından faydalanılarak ceza, ticaret ve muhakeme usulü kanunları İslam Hukuku'na aykırı olmayacak şekilde çıkarılmıştı. Ceza Kanunnâmesi (1840), Arazi Kanunnâmesi (1858), Ticaret Kanunnâmesi (1850), Ahmed Cevdet Paşa'nın başında bulunduğu hukukçular heyetinin yaptığı çalışmalar neticesinde modern anlamda ilk Türk medeni kanunu sayılan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye (1869-1876) ve bunlar gibi çok çeşitli alanlarda yeni kanunlar çıkarıldı. Kanun-ı Esasi'nin ilan edildiği 1876 senesine gelindiğinde Osmanlı Devleti'nde kanunlaştırma faaliyetleri hızla devam etmekteydi. Bu kanunlaştırma faaliyetleri Kanun-ı Esasi'ye giden yolda önemli rol oynamışlardır.¹²²

Avrupa devletlerinde ve Balkan eyaletlerinde yaşanan anayasacılık hareketleri de Osmanlı Devleti'nin anayasalı düzene geçişinde etkili olmuştur. Belçika 1830, Fransa ve İtalya 1848, Prusya ise 1850'de anayasalı sisteme geçmişlerdir. Balkanlarda ise önce Eflak ve Boğdan Prenslikleri bir araya gelerek 1831-1832'de "Organik Nizamname" adlı anayasal metni kabul ettiler. Bu metin, 1834'te Osmanlı Devleti tarafından da kabul edildi. İki prensliğin birleşmesiyle 1859'da kurulan ve 1861'de Osmanlı Devleti tarafından onaylanan Romanya Anayasası 1864'te plebisite sunularak kabul edilmiştir. Romanya'nın Belçika Anayasası'ndan ilham alarak hazırladığı bu anayasasının Osmanlı Kanun-ı Esasi'sini yakından etkilediği söylenebilir. Aynı şekilde Sırbistan'da 1869'da kabul edilen ve anayasal monarşiye geçişi sağlayan anayasa da Osmanlı devleti tarafından onaylanmıştır. Yine Yunanistan'da kabul edilen 1864

¹²² Ekrem Buğra Ekinci, Kanun-u Esâsî'nin İlânını Hazırlayan Şartlar, S.Ü.H.F.D., Cilt 6, Sayı 1-2 (Prof. Dr. Süleyman Arslan'a Armağan), Ayry Basım, 1998, s. 512-514.

Anayasası, Balkanlar'daki ilk ciddi parlamenter rejim uygulaması olması bakımından önemlidir. Son olarak Islahat Fermanı'nın gereği olarak Osmanlı milletlerinin (cemaatler) kendi iç yönetimlerini düzenlemek için hazırladıkları ve Osmanlı Hükümeti tarafından onaylanarak yürürlüğe giren nizamnameleri de zikretmek gerekir. Bunlar “1862 Rum Patrikliği Nizamı”, “1863 Ermeni Patrikliği Nizamı” ve “1865 Hahamhane Nizamı”dır. Cemaatler, kendi dillerinde bu düzenlemelere “anayasa” adını vermektedirler. Nizamnamelerle her millet için genel meclisler ve eyaletlerde bölgesel meclisler kuruldu. Böylece Osmanlı Devleti içindeki unsurlar eliyle meclis ve anayasa kavramları siyasal pratiğe girmiş oluyordu.¹²³

XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren askerî gereksinimlerle başlayan batıya ve batı kurumlarına olan ilgi, batılı devletler nezdinde daimi elçilerin bulundurulması ve Avrupa'ya tahsil için öğrenci gönderilmeye başlanmasıyla artarak devam etmiştir. Bu arada Tanzimat'tan çok önceleri başlayan tercüme faaliyetleri de batılı fikirlerin ülkeye girmesinde etkili olmuştur. Bu tercüme faaliyetleri önce coğrafya, tıp ve eczacılık gibi sahalarla başlayıp, Tanzimat devrinde daha ziyade askerlik ve riyaziyyat sahalarında devam etmiş ve 1950 – 1960'lardan itibaren edebiyat ve felsefe sahasına sıçramıştır. Bu arada ilk defa Takvim-i Vakâyi ile başlayan gazetecilik hayatına katılan Tasvîrî Efkâr, Muhbir, Tercümân-ı Ahval, Basiret ve İbret gazetelerinde Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi yazarların yaptıkları neşriyatlar da batılı fikirlerin ülkeye girmesinde önemli roller üstlenmiştir. Tanzimat reformlarıyla kabul edilen yeni eğitim sistemi ve medresenin yanında rüştiye ve idadiye gibi yeni mektepler kurulmasıyla, bu mekteplerde eğitim-öğretimin Türkçe yapılması; mantık, kelam ve felsefe meselelerinin daha geniş bir kesim içerisinde tartışma konusu olması neticesini doğurarak, ülkede batılı fikirlerin yerleşmesini kolaylaştırmıştır.¹²⁴ Batılı fikirler lehinde oluşan bu elverişli ortam, batılı fikirleri savunanların sayısının artmasına ve ülkede seslerini yükseltmelerine imkân sağlamıştır. Bu arada Avrupa'ya giden öğrenciler de, parlak Avrupaî fikirleri benimseyerek bu fikirlerin yerleşmesinde motor görevini

¹²³ Tanör, 129-131.

¹²⁴ H.Ziya Ülken, Tanzimat'tan Sonra Fikir Hareketleri, Tanzimat 2, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1999, s. 758-764, 768; Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C. VII, 2. Baskı, Ankara, TTK Basımevi, 1977, s. 300-301; Okandan, s. 116-125.

üstlenmişlerdir. Batılı devletler de başta İngiltere olmak üzere, onları desteklemişlerdir.¹²⁵

Böylece Yeni Osmanlılar hareketi ortaya çıkmıştır. 1865 yılında kurulan ve “İtalyan Carbonari” teşkilatı gibi teşkilatlanmış bu harekete Şinasi, Nâmık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suâvî ve Ebuzziya Tevfik önderlik ediyorlardı. Bu isimler, Padişaha ve rejime ağır eleştirilerde bulunuyorlar, Tanzimat reformlarını yeterli görmeyip, devletin mevcut sisteminin değişmesini ve meşrutî monarşiye geçilmesini savunuyorlardı. Hareket, cemiyet halini alıp, toplantılar yapmaya başlayınca hükümet takibata girişmiş, bunun üzerine Nâmık Kemâl ve Ziya Paşa Avrupa’ya kaçmışlardır. O sıralarda, Mısır Hıdîvi İsmail Paşa’nın kardeşi olan ve Bâbîâli tarafından hıdîvliğin Kavalalı Ailesi’nin en yaşlı üyesine değil, en büyük oğula intikali esasının getirilmesiyle veliahdlıktan düşen ve bu sebepten Sultan Abdülaziz ve Osmanlı Hükümeti’ne kin besleyen Mısır Prensi Mustafa Fazıl Paşa da Avrupa’daydı. Burada Yeni Osmanlılara katılarak onlara sahip olduğu muazzam servetiyle yardım etmiştir. Başta İngiltere’de bulunan yeni Osmanlılar daha sonra Jön Türkler ismini alarak İngiltere’den Fransa’ya geçmişler ve çeşitli gazeteler çıkartarak fikirlerini yaymaya çalışmışlardır. Düzenli bir düşünce sistemi ortaya koymaktan çok birbirinden kopuk belli başlı fikirler üzerine durmuşlardır. Bu fikirler daha çok meşrutiyetin ilanı, hak ve hürriyetlerin tanınması ve azınlık hakları gibi noktalarda toplanmıştır. Jön Türkler, Avrupa’da aydınlanma çağı ve bilhassa Fransız ihtilali ile yayılan fikirlerden çok etkilenmişlerdir. Avrupa’da yayınladıkları gazetelerde, ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılardan kurtulmasının tek yolunun meşrutiyetin ilanı ve hürriyetin getirilmesi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Padişahın haklarının sınırlandırılması gerektiğini ve sarayın da kanunlara karşı sorumlu olduğu, yasama ve yürütmenin ayrılması gerektiği, seçimle belirlenecek bir meclis oluşturulması gerektiği şeklinde özetlenebilecek fikirlerini yaymaya çalışmışlardır. Ancak meşrutiyetin ilanını isteyen Jön Türkler, Avrupa devletlerinin anayasalarını incelemiş ve Osmanlı Devleti ile kıyaslamış değillerdi. Buna rağmen, Jön Türklerle beraber, Türkiye’de ilk defa siyasi tenkit devri açılmış, halk siyasete daha çok ilgi duymaya başlamış ve Jön Türkler, iktidar karşısında muhalefet yapan ilk modern muhalefet partisi olarak faaliyet göstermiştir. Jön Türkler programlarını tam olarak

¹²⁵ Ekinci, Kanun-u Esâsî’nin İlanını Hazırlayan Şartlar, s. 524-525.

gerçekleştiremedilerse de, Şûrâ-yı Devlet'in ve vilayet düzeninin kurulmasında ve nihayet meşrutiyetin ilanında önemli rol oynamışlardır.¹²⁶

Kanun-ı Esâsî'nin ilanında ön önemli rollerden biri de, Mithat Paşa'nındır. Diğer Yeni Osmanlıların aksine bürokrasiden gelen ve devlet yönetimi konusunda oldukça deneyimli bir politikacı olan Mithat Paşa, Kanun-ı Esâsî'nin ilanında itici güç olmuştur. Padişahın yetkilerinin bir anayasa ve meclis aracılığıyla sınırlandırılması fikri, ideolojik açıdan Yeni Osmanlıların, pratik açıdan da Tanzimat'ın yetiştirdiği bürokratların çabalarıyla yerleşmiş, dönemin siyasi ve sosyal şartlarının etkisi ve Mithat Paşa ve diğer bürokratların destekleriyle Kanun-ı Esâsî'nin ilanını sağlamıştır.

Kanun-ı Esâsî'nin ilanında, batılı devletlerde görülen anayasal hareketlerde olduğu gibi halk hareketini de arkasına alan sistemli fikir akımlarının (liberalizm, Rasyonalizm ve ferdiyetçilik gibi) etkisi yoktur. Her ne kadar Kanun-ı Esâsî, batı kaynaklı fikir akımlarının etkisinde kalan ve ülkede rejim değişikliği ve anayasa isteyen bir zümrenin zorlaması ve çalışmalarıyla ilan edilmişse de, bu hareket halk arasında kendisine dayanak bulmuş değildi.¹²⁷

Öte yandan XIX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin malî durumu iyice kötü duruma düşmüş, tımar sistemi iyice bozulmuş, devlet vergi toplayamaz hale gelmişti. Savaş gelirlerinin olmaması ve savaşların getirdiği malî yükler de artık iyice ağırlaşmıştı. Tanzimat'ın ilanı ile birlikte tımar usulü kaldırılarak, vergilerin toplanmasında tamamen iltizam usulüne geçilmişti. Ancak bu da devlet gelirlerinin randımanlı olarak toplanmasını sağlayamamıştı. Ayrıca dış borçlanma, para değerlerindeki değişimler, Osmanlı Devleti'nin, sanayi devrimini yapan Avrupa'nın açık pazarı durumuna düşmesi, kapitülasyonların olumsuz etkisi ve dış ticaret açığının artması gibi sebeplerle Osmanlı Devleti malî açıdan çok önemli problemlerle karşı karşıyadır.¹²⁸

Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra teşkilatında yukarıda açıklanan bozukluklar baş gösterdiğinde, bu bozukluklar, merkezî yönetimin zayıflamasına ve

¹²⁶ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C. VII, 2. Baskı, Ankara, TTK Basımevi, 1977, s. 297-315.

¹²⁷ Okandan, s. 144-145.

¹²⁸ Karal, C. VII, s. 223-240; Ekinci, s. 518-519.

ağalarla beylerin güçlenmesine neden olduğu gibi, ayrıca çiftçilikle geçinen reayanın iktisadî ve içtimaî durumunun da sarsılmasına ve buna karşılık tepkilerin artmasına sebep olmuştur. Bu tepkiler, Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı milliyetçilik tohumlarının da etkisiyle önce özerklik, sonra da bağımsızlık taleplerine dönüşmüştür. XIX. Yüzyılın ilk yarısında Yunanistan, Sırbistan, Karadağ ve Eflak-Boğdan (Romanya) ayaklanarak müstakil birer devlet haline gelmişlerdir. Mısır Meselesi, Girit İsyanı, Bulgar İsyanları ve Hersek İsyanı Osmanlı Devleti'ni çok uğraştıran ve devlet yönetimini yabancı devletlerin müdahalelerine açık hale getiren olaylar olmuşlardır.¹²⁹

Bütün bu özetlenen süreçten anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devleti Kanun-ı Esâsî öncesinde çok zor durumdadır. Hem içte yaşadığı yapısal bozukluklar sebebiyle Osmanlı tebaasının sosyal ve iktisadî açılarından çok kötü durumda olması ve hem de Batılı devletlerin azınlıkları kullanarak Osmanlı Devleti'nin iç politikasına karışmaları ve hepsinin Osmanlı Devleti üzerinde emelleri olması, Osmanlı Devleti'ni hem iç hem de dış şartlar açısından çok zor durumlarda bırakıyordu. Bu kötü durumdan kurtulabilmenin tek yolunun anayasalı-meşruti düzene geçmekte olduğunu düşünen kesim baskısını arttırıyordu. Öte yandan batılı devletlerin bitmek bilmeyen ıslahat talepleri de güç durumda olan devlet yönetiminde ciddi bir baskı oluşturuyordu. Hem içte hem de dışta yaşanan süreç incelendiğinde meşrutiyyet'in ilanının, karşı konulamaz bir tarihi zaruret olarak doğduğu görülecektir. Dolayısıyla meşrutiyyet sistemi ile birlikte kabul edilen Kanun-i Esâsî'yi, halka padişah tarafından tek taraflı olarak verilen bir lütuf ya da dar bir grubun darbesinin neticesi olarak görmek yanlış bir kanaat olacaktır. Kanun-ı Esâsî, dönemin tarihî, fikrî, içtimaî, iktisadî, askerî şartlarının doğal bir sonucu olarak tezahür etmiştir.¹³⁰

Osmanlı Devleti, anlatılan bu ağır şartlar altında 1876 yılına girmiştir. Hersek isyanı, Bulgaristan ihtilali, Selanik vakası gibi olaylarla yabancı devletlerin müdahaleleri iyice artmış ve Avrupa kamuoyunda da Osmanlı aleyhtarı durumun hakim olması, zaten son derece olumsuz şartlar içinde bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nun her tarafında büyük tepkilerin doğmasına neden olmuştur. Özellikle İstanbul halkı galeyana gelmişti. Gerek umûmî efkârâ, gerekse içinde vükelânın da bulunduğu birçok devlet

¹²⁹ Karal, C. VII, s. 3-101.

¹³⁰ Ortaylı, s. 267.

adamına göre bütün bu olanların sorumlusu, Rus yanlısı politika izleyen Mahmut Nedim Paşa'ydı. Nedim Paşanın, Avni Paşa'yı Bursa vâililiğine göndermesi, Mithat Paşa'yı da Adliye Nâzırlığı'ndan azletmesi, Nedim Paşa'ya muhalif olan devlet adamlarını harekete geçirmiş ve bunlar, çoğunluğu Rumeli'li olup, buradaki fecî olaylardan aileleri etkilenen medrese talebelerini ayaklanmaya teşvik etmişlerdir. Neticede ayaklanan bin kadar medrese talebesine aşağı tabakadan halkın da katılmasıyla ayaklanma büyümüş ve kalabalık Bâbîâli önüne gelerek Sadrîâzam Nedim Paşa ve Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi'yi istemediklerini bildirmişlerdir. Ruslardan çekindiği için Nedim Paşa'yı azledemeyen padişah, asileri yatıştırmak için nasihat heyeti gönderdi, ancak bir netice elde edilemedi. Ayaklanma yatıştırılamayınca Padişah Nedim Paşa'yı azletmek zorunda kaldı. Sadrîâzamlığa Mütercim Mehmet Rüştü Paşa, Şeyhülislamlığa Hüseyin Hayrullah Efendi, seraskerliğe Hüseyin Avni Paşa getirildi. Mithat Paşa da Vükela heyetine alındı. Bu dört şahsiyet, karakterleri ve devlet idaresi hakkındaki fikirleri itibariyle farklı olmakla birlikte, kendilerini sürekli olarak devletin yüksek mevkilerinden uzaklaştırmış olan Mahmut Nedim Paşa'ya düşmanlık ve kendilerine güvenmeyen ve bunu ifade etmekten çekinmeyen Sultan Abdülaziz'e güvensizlik noktalarında aynı fikirdeydiler. Yeni atanan vükelâ heyeti, padişahın kendilerini mecburiyetten atadığını, zaman kazanmak istediğini ve imkân bulduğu anda kendilerini azlederek Mahmut Nedim Paşa'yı yeniden sadarete getireceğinden şüphe etmiyordu. Bu durumda mevkilerini kaybetme ve sürgüne gitmenin yanında, son ayaklanmanın failleri olarak cezalandırılmaları ihtimalini de düşünen devlet ileri gelenlerinden Midhat Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa, Şeyhülislam Hasan Hayrullah, Bahriye Nazırı Kayserili Ahmet Paşa, Askerî Şûra Reisi Redif Paşa, Fetva Emîni Filibeli Kara Halil Efendi ve Askerî Mekteb Kumandanı Süleyman Paşa ve Veliahd Murad Efendi, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi hususunda anlaştılar. Bunların arasından sadece Midhat Paşa ve Süleyman Paşa meşrutiyet taraftarı idi. Diğerleri şahsi emellerinin veya garazlerinin peşindeydiler. Neticede Fetva Emîni Kara Halil'e hal' fetvası yazdırılarak 29 Mayıs 1876'da saray kuşatılmış ve culûs topları atılarak dairesinden çıkarılan Şehzade Murad'a biat olunmuştur.¹³¹

¹³¹ Karal, C. VII, s. 101-110; Tanör, s. 124-126.

Taht değişikliğine karar veren devlet ileri gelenleri, Sultan Abdülaziz'i değiştirmek konusunda hemfikir olmalarına rağmen, meşrutiyeti ilan etme noktasında farklı fikirlere sahiptiler. Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa meşrutiyet idaresinin Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanamayacağına inanıyor ve millete hürriyet verilmesinin zararlı olacağını iddia ediyordu. Serasker Hüseyin Avni Paşa, idarenin eski şeklinin muhafazası şartıyla ıslahata taraftardı. Mithat Paşa ise, devletin düştüğü kötü durumdan ancak meşrutiyet idaresiyle kurtulabileceğini düşünüyordu. Diğer vükelâ da bu üç fikirden birini benimsemişti. Tahta çıkan Sultan V. Murad, Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa'yı ve hükümeti yerinde bırakmıştır. Ancak Mithat Paşa, cülûs sebebiyle yayınlanan hatt-ı hümayunda darbenin gerçek gayesi olan meşrutiyetin ilanı ve millet meclisi teşkili gibi meselelerin yer almasını sağlayamamıştı. Devlet ileri gelenlerinin arasındaki görüş ayrılığının da etkisiyle padişah, meşrutiyet ve millet meclisi yerine kötü durumdaki devlet işlerinin ıslah edilmesi gerektiğini söyleyerek Midhat Paşa'yı hayal kırıklığına uğratmıştır. Bu durum, içte ve dışta meşrutiyetin ilanını bekleyenler tarafından da memnuniyetsizlikle karşılandı ve meşrutiyet ile ilgili büyük bir tartışma başladı. Bu tartışmalar arasında gelen Sultan Abdülaziz'in ölüm haberi, tedirginliği ve heyecanı arttırdı. Sultan Abdülaziz'in ölümünden on iki gün sonra yaşanan Çerkes Hasan vakası da tansiyonu iyice yükseltti: Sultan Abdülaziz'in ölümünden Serasker Hüseyin Avni Paşa'yı sorumlu tutan Çerkes Hasan, Mithat Paşa'nın konağında toplanan vükelâ meclisini basarak Hüseyin Avni Paşa'yı ve Hâriciye Nâzırı Raşit Paşa'yı öldürmüştü.¹³²

Çok hassas bir şahsiyeti olan Sultan V. Murat'ın psikolojisi, yaşananlardan sonra iyice bozulunca, doktorlardan “dimağî ve ruhî bir depresyonda” olduğu ve tedavisinin mümkün olmadığına ilişkin rapor alındı. Bunun üzerine Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa derhal vükelâ meclisini toplantıya çağırması ve toplantıda, Sultan V. Murat'ın tahttan indirilmesine ve Abdülhamid Efendi'nin meşrûti yönetim taraftarı olması halinde tahta çıkarılmasına, aksi takdirde saltanat makamına Mehmet Reşat Efendi'nin getirilmesine karar verilmiştir. Bunun üzerine Mithat Paşa, Şehzade Abdülhamid Efendi ile bir görüşme yaptı. Görüşmede, cülûs ve Kanun-ı Esâsî'nin ilanı

¹³² Karal, C. VII, s. 355-360; Okandan, s. 130-131.

meselesi konuşuldu ve Şehzade Abdülhamid Kanun-ı Esâsî'yi ilan edeceğine dair söz verdi. Bunun üzerine 31 Ağustos 1876'da Şehzade II. Abdülhamid'e biat edildi.¹³³

Sultan II. Abdülhamid tahta çıktığı zaman, ülkenin içinde bulunduğu şartları iyi bilmekte ve bu ağır şartların sorumluluğunu paylaşacak organların olacağı meşruti sisteme taraftar bulunmaktaydı. Bu sebeple vükelâyı toplayarak, mutlak idarede sorumluluğun padişahta olduğunu, meşrutiyet idaresinde ise vükelânın sorumlu olacağını söyleyerek bir meclis kurulmasına taraftar olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, Genç Osmanlılarla temasa geçerek, onlarla bu konularda işbirliği yapmak istediğini söylemiştir. Sultan II. Abdülhamid, bu fikirlerinde samimidir. Ancak dönemin ağır şartları altında, etrafındakilerin de tesiriyle mutlâkiyete geri dönmek zorunda kalmıştır.

¹³⁴

Bu arada balkanlar iyice karışmıştır. Sırbistan ve Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmeleri ve Osmanlı ordularının galibiyetleri karşısında, Rusya işe karışmak gereğini duymuş ve Bâbîâlî'yi mütareke yapmaya zorlamıştır. Rusya'nın Balkan işlerini Panislavist bir tutumla çözmesinden telaşlanan batılı devletler duruma karışmışlar ve İstanbul'da bir konferans toplanması kararlaştırılmıştır. Konferansta hem Balkan sorunları, hem de Osmanlı Devleti'nden istenen ıslahat sorunları ele alınacaktır. Başta Mithat Paşa olmak üzere meşrutiyet taraftarı olan bazı devlet ileri gelenleri, meşrutiyetin konferanstan önce ilanı için çabalamışlar, böylece azınlıkları kullanarak içişlerine karışan dış devletlere teminat vererek konferanstan doğacak olumsuz neticeleri engellemek istemişlerdir.¹³⁵

Sultan II. Abdülhamid'in tahta geçmesiyle, yapılan anlaşma gereği hemen Kanun-ı Esâsî'nin hazırlanması çalışmaları başlatıldı. Devrin şartları icabı Genç Osmanlılar ve Mithat Paşa bile Kanun-ı Esâsî'nin bir meclis tarafından hazırlanmasını düşünmemektedirler. Bu nedenle tek yol, Kanun-ı Esâsî'nin padişah tarafından hazırlattırılmasıydı. Padişah bütün vükelâyı mesuliyete ortak edebilmek için Said Paşa'ya tercüme ettirdiği Fransız Kanun-ı Esâsî'sini nazırlara göndererek maddeler hakkındaki mütalaalarını bildirmelerini istedi. Daha sonra ise Kanun-ı Esâsî'yi

¹³³ Okandan, s. 133-134.

¹³⁴ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C. VIII, 3. Baskı, Ankara, TTK Basımevi, 1988, s. 216, 257-258.

¹³⁵ Karal, C. VIII, s. 136-137

hazırlamak üzere, üyelerini kendisinin seçip atadığı “Cemiyet-i Mahsusa” isimli 28 kişiden oluşan bir komisyonu görevlendirmiştir. İkiisi asker, onaltısı sivil bürokrat ve onu da ulemadan oluşan bu komisyonun başkanlığını Server Paşa yapmıştır. Cemiyet-i Mahsusa, Mithat Paşa’nın ve Sait Paşa’nın hazırladığı önceki taslaklardan ve yabancı anayasalardan (Belçika, Polonya, Prusya, Fransa) yararlanarak Kanun-u Esâsî tasarısını hazırladı. Tasarı, Mithat Paşa başkanlığındaki Heyet-i Vükelâdan geçti. Neticede padişah tarafından kabul ve ilân edildi.¹³⁶

Devam eden Tersane Konferansı’na katılan Avrupalı devletlere Kanun-ı Esâsî’nin ilanını, Hariciye Nazırı Saffet Paşa açıklamıştır. Saffet Paşa: “*Padişah yeni bir rejimi, meşrutiyet rejimini ilan etmektedir. İmparatorluğu oluşturan etnik unsurların özgürlükleri bu yeni “idare şekli” ile güvence altına alındığından, böylesine bir devrim karşısında bu toplantıya artık gerek kalmamıştır.*” şeklinde konuşmuş ve bu kısa konuşmadan sonra Osmanlı delegeleri toplantıyı terk etmişlerdir. Ancak bu durum, Tersane Konferansı’na katılan devletler tarafından dikkate alınmamış ve Kanun-ı Esâsî’den beklenen ilk netice alınamamıştır.¹³⁷

Kanun-ı Esâsî 12 fasıl ve 119 maddeden oluşmaktadır. Formatı batılı anayasalar, içeriği ise batılı anayasaların kendinden menkul ilaveleri hariç, klasik Osmanlı örfi ve şer-i hukukun kodifiye edilmesidir.

1.2. Kanun-ı Esâsî’nin Şekli ve Mahiyeti

Kanun-ı Esâsî’nin mahiyeti tartışmalıdır. Başgil’e göre, Kanun-ı Esâsî, mahiyeti bakımından bir anayasadır ve bir anayasanın taşıması gereken bütün vasıflarını taşımaktadır. Fakat, yapılışında ve vaz’ında takip edilen usul ve merasim bakımından, bir fermanıdır. Kanun-ı Esâsî, halkı temsil eden bir kurucu meclis ya da parlamento tarafından hazırlanmamış, Padişahın tek yanlı bir işleminden doğmuştur. Bu nedenle biçimi itibarıyla “ferman anayasa”dır.¹³⁸

Okandan’a göre, Kanun-ı Esâsî, şekil açısından anayasa niteliğini haiz değildir. Çünkü Kanun-ı Esâsî millet tarafından, milletin seçtiği kimseler tarafından, bağımsız bir

¹³⁶ Okandan, s. 134-143; Tanör, s. 132-133.

¹³⁷ Tanör, s. 128.

¹³⁸ A. Fuat Başgil, Esas Teşkilat Hukuku, s. 94.

yasama organı veya bir kurucu meclis tarafından tanzim ve kabul edilmiş değildir. Kanun-ı Esâsî, muhteva açısından da anayasa niteliğini haiz değildir. Çünkü, “*her yönden hükümdarın hak ve yetkilerini teyide ve takviyeye hizmet eyliyen bu kanunla, fertlere sağlanan haklar, siyasî ve hukukî müeyyidelerden, bu hususta hatıra gelebilecek ihtimallerden uzak tutulmuş ve hatta, aksine bu hakların icabında ortadan kaldırılabilmeleri hususunda padişaha önemli imkanlar sağlanmıştır*”¹³⁹

Kubalı, bütün kusur ve eksikliklerine rağmen Kanun-ı Esâsî, ele aldığı konular ve yazılış biçimi bakımından modern bir anayasanın sahip olduğu klasik vasıflara sahip olduğu kanaatindedir. Ancak, bazı hükümleri bu niteliklere ters düşmektedir.¹⁴⁰

Tanör’e göre, Kanun-ı Esâsî, âyânın ağzından çıkmış gibi yazılmış olan Sened-i İttifak ve padişahın ağzından çıkmış gibi yazılan Tanzimat Fermanı’nın aksine, objektif bir dille, hukuk diliyle kaleme alınmıştır. Şekil olarak da modern anayasalarda olan bölüm ve maddelerden oluşmaktadır.¹⁴¹ Kanun-ı Esâsî, *gerçek bir meşrutiyete geçişi değil ama mutlakiyetten çıkışı ifade eder. Monarşi, kendini sınırlayarak mutlak olmaktan çıkıp ılımlı, anayasalı ve parlamentolu hale gelmekte, ama henüz gerçekten meşruti, anayasal ve parlamenter bir niteliğe kavuşmuş olmamaktadır*.¹⁴²

Gözler, anayasanın biri maddî, diğeri şeklî olmak üzere iki değişik anlamda tanımlandığını; maddî anlamda anayasa, devlet organlarının kuruluşunu, işleyişini ve bireylerin devlet karşısında sahip olduğu temel hak ve özgürlükleri belirleyen, yazılı veya teamülî, kuralların bütünü olduğundan, bu anlamda Kanun-ı Esâsî’nin tam olarak anayasal nitelikte olduğu kanaatindedir. Gözlere göre, şeklî anlamda anayasa, normlar hiyerarşisinde en üst sırayı işgal eden ve kanunlardan farklı ve daha üstün bir usûlle konulan ve değiştirilebilen hukuk kurallarının bütünü olarak tanımlanmaktadır. Bu tarife göre Kanun-ı Esâsî şeklî kriter itibarıyla de, anayasal niteliktedir.¹⁴³

Kanun-ı Esâsî’nin 115. maddesine göre, “Kanun-ı Esâsî’nin bir maddesi bile hiçbir sebep ve bahane ile tatil ve icradan iskat edilemez”. 116. maddeye göre de,

¹³⁹ Okandan, s.146-147.

¹⁴⁰ H. Nail Kubalı, Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri, Tan Matbaası, İstanbul 1960, sh. 76-77.

¹⁴¹ Tanör, s. 134.

¹⁴² Tanör; s. 149.

¹⁴³ Kemal Gözler, Türk Anayasa Hukuku, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 2000, s. 35.

Kanun-ı Esâsî'yle ilgili bir değişiklik teklifinin kabul edilmesi için önce Meclis-i Mebusan'da ve sonra da Meclis-i Âyan'da üçte iki oy çokluğu ile kabulü gerekir. Bu da, Kanun-ı Esâsî'nin kanunlardan zor değiştirilebilir bir metin olduğunu göstermektedir. Tanör'e göre, soyut olarak anayasanın üstünlüğü, bağlayıcılığı ve katılığı bir anlam ifade etmez. Bu ilkelerin gerçek değerini ölçebilmek için korunmaya çalışılan anayasanın nasıl bir anayasa olduğuna bakmak gerekir. Kanun-ı Esâsî, egemenliğin kaynağı ve kullanılışı bakımından köklü bir farklılık getirmediğinden, meşrutî-demokratik yasama ve yürütme organları oluşturmadığından ve yasama-yürütme ilişkilerini padişahın iradesine bıraktığından, anayasanın üstünlüğü ve korunmasına ilişkin hükümler tersine bir işlev kazanmakta ve bu anayasanın demokratikleşmesini zorlaştırmaktadır.¹⁴⁴

1.3. Kanun-ı Esâsî'nin Getirdiği Sistem

Osmanlı padişahlarının eski Türklerden gelen anlayışlarla İslamî anlayışın bir sentezi olan statüsü, geçirdiği tarihi değişim ve gelişimlerle beraber Kanun-ı Esâsî'ye kadar gelmiş ve Kanun-ı Esâsî ile bu teorik ve fiili durum, bazı kısıtlamalarla birlikte yazılı anayasa kaidesi haline getirilmiştir.¹⁴⁵

Kanun-ı Esâsî'de devlette eskiden beri hâkim olan dinî esaslarla, yeni cereyanlar ve batılı ülkelerin anayasalarına hâkim olan laiklik ilkesinin gerekleri telif edilmek istenmiştir.¹⁴⁶ Parlamenter sistemin önemli bazı ilke ve kurumları kabul edilmiş, tüm Osmanlı halklarının temsilcisi olan Mebusan Meclisi, yerel meclislerden sonra genel anlamda meclis (parlamento) uygulamasının devlet yönetimine girmesini sağlamıştır. Ancak, bu sistemde yasamanın serbestçe yasama faaliyetini yapabilmesinin önünde engeller bulunmaktadır. Temsilciler meclisinin yasama yetkisi padişah, Âyan Meclisi ve Şûrâ-yı Devlet gibi organlarla kuşatılmış ve kısıtlanmıştır. Ayrıca meclisin yürütmeyi etkili bir şekilde denetlemesini sağlayacak mekanizma getirilmemiş, buna karşılık yürütmenin başı olan padişahın meclisi kolayca feshedebilmesine imkân tanınmıştır.

¹⁴⁴ Tanör, s. 148.

¹⁴⁵ Okandan, s. 147-148; Tanör, s. 138.

¹⁴⁶ Özçelik, C. 2, s. 79.

Kanun-ı Esâsî'nin getirdiği sistemde, yürütme organı yasama organı karşısında son derece güçlü kılınmış, yürütme organında ise padişah en üst mevkide tutulmuştur. Başgil'in ifadesiyle Kanun-ı Esâsî, "Padişahın dinî ve an'anevî hukuk-ı hükümrânîsi ile halk haklarını barıştırmak istemiş, ancak netice itibariyle üstün salâhiyet, padişahlık makâmına bırakılmıştır."¹⁴⁷

Kanun-ı Esâsî' ile birlikte, Osmanlı Devleti teşkilatında ilk kez, resmen yasama, yürütme ve yargı erkleri üçe ayrılarak düzenlenmiştir.¹⁴⁸ Ancak Tanör'e göre, yasama organı seçimle olduğu için organik bakımdan padişaktan kopmuş görünmekle birlikte, işlevsel açıdan ondan bağımsız sayılamaz."¹⁴⁹ Yürütme, başta Padişah olmak üzere Vekiller heyetine, Yasama yetkisi iki meclisten oluşan Meclis-i Umumi'ye, Yargı yetkisi de bağımsız mahkemelere verilmiştir.

Kanun-ı Esâsî'ye göre, Osmanlı Devleti bir monarşidir. Zira Kanun-ı Esâsî'nin 3'üncü maddesine¹⁵⁰ göre, saltanat ve hilafet hakkı ve makamı Osmanlı sülalesinin en büyük evladına aittir. Yani, devlet başkanlığı irsî olarak intikal etmektedir. Ancak, Kanun-ı Esâsî'yle birlikte artık, hükümdarın hak ve yetkileri yazılı anayasa ile belirlendiğinden, hükümdar yetkilerini kullanırken anayasa ile belirlenmiş bulunan sınırlara riayet etmek zorunda olduğundan ve bir nebze de olsa halka da devlet yönetiminde kendisini temsil ettirme imkânı tanınmış olduğundan, bu monarşi meşruti monarşidir. Artık ortada "hükümlerine riayete söz verilmiş bir esas kanun vardır."¹⁵¹

Kanun-ı Esâsî'de hakimiyetin kime ait olduğuyla ilgili bir hüküm yoktur. Hükümet sistemi olarak monarşi benimsenmiştir. Bir monarşide de egemenlik millete ait olabilir. Kanun-ı Esâsî'nin kurduğu sistemde Mebusan Meclisi, halk tarafından seçilen üyelerden oluşmaktadır. Milletvekilleri ile seçmen arasında "seçim ve temsilî vekâlet" yoluyla kurulan bu ilişki, milleti de bir siyasal varlık olarak anayasal sisteme

¹⁴⁷ A. Fuat Başgil, Türkiye Esas Teşkilat Hukukunun Ana Hatları, İstanbul 1946, sh.24.

¹⁴⁸ A. Fuat Başgil, Esas Teşkilat Hukuku Dersleri, C. 1 Fasikül 1, 1945, sh. 75; Tanör, s. 136-137; aksi yönde bkz. Okandan, s. 148.

¹⁴⁹ Tanör, s. 144.

¹⁵⁰ Madde 3 : Saltanatı Seniyei Osmaniye hilâfeti kübrayı İslâmiyeyi haiz olarak sülalei âli Osmandan usulü kadimesi veçhile ekber evlada aittir.

¹⁵¹ Başgil, Esas Teşkilat Hukuku, sh. 94.

dâhil etmektedir. Ayrıca, Kanun-ı Esâsî'nin 71. maddesine göre¹⁵² seçilen her bir milletvekili, kendini seçen bölgenin değil, genel olarak tüm Osmanlıların vekilidir. Bu itibarla, Mebusan Meclisi'nin yetkileri oldukça kısıtlı olmasına rağmen, halkın temsil yoluyla devreye girdiği bu düzende, artık en azından egemenliğin paylaşılması yoluna girildiği anlaşılmaktadır.¹⁵³

Kanun-ı Esâsî'nin 1. maddesine göre, Osmanlı Devleti, “*memalik ve kıtaat-ı hazırayı ve eyalat-ı mümtazeyi*” içermekle beraber “*yek vücud*”tur ve “*bölünmez bir bütün*”dür. Madde metninden de anlaşıldığı üzere, Osmanlı Devleti çokuluslu bir devlettir, ulusal bir devlet değildir.

Osmanlı Devleti'nin dini İslam'dır. Padişah aynı zamanda halife olup, “*Ahkâm-ı Şer'îye'nin icrası*” padişahın görevlerindendir. Şeyhülislâm, devlet örgütünün içinde ve hükümette yer almaktadır. Kanunlar, 64. maddeye göre, “*umur-u diniye*”ye aykırı olamazlar. Yargı alanında da, İslam Dini hükümlerine göre hükmeden şer'îye mahkemeleri vardır.¹⁵⁴

Kanun-ı Esâsî'nin 2. maddesine göre devletin başkenti, İstanbul'dur. Ancak, bu sebeple şehrin diğer şehirlerden bir “*imtiyaz ve muafiyeti yoktur.*” 18. maddeye göre, devletin resmî dili Türkçe'dir. Yine aynı maddeye göre devlet hizmetine girmek için, Türkçe bilmek gerekir.

1.4. Padişahın Seçilmesi ve Göreve Başlaması

“*Saltanatı Seniye-i Osmaniye hilâfeti kübrayı İslâmiyeyi haiz olarak sülale-i âli Osmandan usûl-i kadimesi veçhile ekber evlada aittir.*” (Md. 3)

Kanun-ı Esâsî'ye göre, saltanat Osmanlı sülalesine aittir ve veraset yoluyla intikal eder. Bu sülalenin içinde saltanatın kime geçeceği konusunda da Kanun-ı Esâsî “*ekber evlat*” sistemini kabul etmiştir. Buna göre, ölen yahut tahtan indirilen padişahın yerine en büyük oğlu değil, Osmanlı Ailesi'nin en yaşlı erkek evladı tahta geçer.

¹⁵² Madde 71.- Heyeti Mebusan âzasının herbiri kendini intihap eden dairenin ayrıca vekili olmayıp umum Osmanlıların vekili hükmündedir.

¹⁵³ Tanör; s. 137.

¹⁵⁴ Aldıkaçtı, s. 57; Tanör, s. 135.

1.5. Padişahın Halife Niteliği

Kanun-ı Esasînin 3'üncü maddesine göre, “*Saltanat-ı seniye-i Osmaniye, hilafet-i kübra -ı İslâmiyeyi haiz*”dir. Yani saltanat hilafeti içermektedir. Aynı şekilde, 4'üncü madde de Padişahın halife olarak “Din-i İslâm'ın hâmisî” olduğu ilân edilmektedir.

Buna göre, Osmanlı padişahlarının, Yavuz Sultan Selim'den itibaren devraldığı (esasen kuruluştan beri devlet yönetimine ilişkin tüm yetkilerini kullanageldiği) halife sıfatı devam etmektedir. Yukarıda İslam Hukuku'nda halifenin görev ve yetkileri izah edilmiştir. Osmanlı halife-padişahının görev ve yetkileri ise, aşağıda “Padişah'ın Görev ve Yetkileri” bölümünde incelenecektir.

Halife-Sultan'ın dini sıfat ve yetkilerini 27. maddeye göre Heyet-i Vükelâ'nın üyesi olan ve doğrudan padişah tarafından atanan Şeyhülislam temsil etmektedir. Halife niteliği sebebiyle 7. maddeye göre “*hutbelerde namının zikri*” padişahın kutsal haklarındanır.

Osmanlı Padişahları devletin güçlü olduğu dönemlerde halife niteliklerini çok fazla ön plana çıkarmamışlardır. Halife niteliğinin ön plana çıkarılmaya başlandığı dönem XVIII. yüzyılın sonlarıdır. Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı Osmanlı Devleti tarafından tanınmakla beraber, Osmanlı hükümdarları Kırım üzerinde hilafetin kendilerine bahsettiği dinî haklardan yararlanmak istemişler ve bunu Rusya'ya kabul ettirmişlerdir. Böylece hilafet müessesesi artık milletlerarası bir kurum haline gelmiştir. Daha önce kullanılmayan halife ünvanı, Sultan III. Selim'den itibaren hem hükümdar ve hem de tüm dünya Müslümanları tarafından benimsenmiş ve kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle Sultan II. Abdülhamid, “Halife-i Müslimîn, zıll'ullah fi'larz (Allah'ın yeryüzündeki gölgesi)” gibi unvanları kullanmıştır. Bütün kurumları ile çok kötü durumda bulunan devlet, Sultan II. Abdülhamit'in panislamist çabalarıyla milletlerarası alanda kendisinden beklenmeyecek girişimlerde bulunuyordu. Bir yandan İngiltere ve Rusya'daki Müslümanlar üzerinde nüfuzunu devam ettirmeye çalışıyor, öte yandan

Mısır, Cava ve Hindistan gibi ülkelerde Müslümanlar arasında bazı siyasi girişimlerde bulunuyordu.¹⁵⁵

1.6. Padişahın Sorumluluğu

1.6.1. Siyasal Sorumluluk

Meşrutiyet rejimlerinde, devlet başkanları dokunulmazdır. Ancak bununla paralel olarak devlet başkanına yetki de verilmez. Devlet işleri, sorumlu başbakan ve hükümet tarafından görülür ve bunlar temsilciler meclisi önünde sorumludurlar. Bu sebeple meşrutî bir monarşide siyasi sorumluluğu olmayan monark ya da kralın, halk veya parlamento tarafından görevden alınabilmesi veya istifa ettirilmesi mümkün değildir. Parlamenter ya da meşrutî monarşilerde kralın işlemleri başbakan veya bir bakan tarafından imzalanır. Kralın bu işlemlerinden, işleme karşı-imza atan başbakan veya bakan, temsilciler meclisine karşı sorumludur. Kralın bütün işlemleri karşı-imza kuralına tâbidir. Parlamenter monarşilerde devlet başkanının temsili bazı görevlerinin yanında başka önemli görevlerinin olmaması ve buna karşılık sorumluluklarının da olmaması prensibi yerleşmiştir.¹⁵⁶

Kanun-ı Esâsî'nin 5. maddesine göre “*Zat-ı Hazret-i Padişahînin nefsi hümayunu mukaddes ve gayr-i mes’uldür*”. Buna göre padişahın siyasal sorumluluğu yoktur. Bir monark olan padişahın siyasi açıdan sorumsuz olmasında meşrutî ya da parlamenter sisteme aykırı bir yön yoktur. Ancak, Kanun-ı Esâsî’de, sorumluluğu olmayana yetki de verilmeyeceği prensibi uygulanmamıştır. Tam tersine, siyasal sorumluluğu olmayan padişaha birçok alandaki icrai yetkiler verilmiş ve icraatlarından sorumlu olan Heyet-i Vükelâ ve vükelânın her türlü icraatları padişahın onayına bırakılmıştır.¹⁵⁷

1.6.2. Cezai ve Hukuki Sorumluluk

¹⁵⁵ Ortaylı, s. 175-176.

¹⁵⁶ Kemal Gözler, Devlet Başkanları (Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi), Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2001, s. 80-81; Okandan, s. 165.

¹⁵⁷ Okandan, s. 153; Tanör, s. 143-144.

Parlamentar monarşilerde, devlet başkanının cezai sorumluluğu da yoktur. Çünkü monarşilerde monark ya da kralın şahsı kutsal ve dokunulmazdır. Bu dokunulmazlık tam ve mutlakdır. Krallar, görevleriyle ilgili suçlarından ve kişisel suçlarından dolayı sorumsuzdur. Cezai sorumsuzluk, teorik olarak kralın egemen olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁵⁸

Kanun-ı Esâsî’de de hükümdarın mutlak sorumsuzluğu ilkesi öngörülmüştür. Kanun-u Esâsînin 5’inci maddesine göre “Zat-ı Hazret-i Padişahînin nefsi hümayunu mukaddes ve gayr-i mes’uldür”. Ancak kanaatimizce buradaki mutlak sorumsuzluk, görevleriyle ilgili suçlarıyla ilgilidir. Kanun-ı Esâsî ile devletin dinî, padişahın da halife niteliğinin devam etmesi ve padişahın görevlerinden birinin de “ahkâm-ı şer’iyyenin icrası” olması göz önünde bulundurulursa, padişahın kişisel suçlarından dolayı sorumluluğunun olduğu, teorik de olsa söylenebilir.

Aynı şekilde padişahın kişisel muamelelerinden kaynaklanan sorumluluğu da vardır. Padişah, özel hukuk ilişkileri neticesinde yaptığı işlemlerden sorumludur.

1.7. Hanedan

Sülalei âli Osmanın hukuku hürriye ve emval ve emlâki zatiye ve madâmelhayat tahsisatı maliyeleri tekâfülü umumi tahdındadır.(Md. 6)

Bu maddeyle, hanedana mensup üyelerin şahsi güvenceleri ve malvarlıkları ile alacakları ödenekler, ölünceye kadar devlet garantisi altına alınmıştır.

II. KANUN-I ESÂSÎ’DE PADİŞAHIN GÖREV VE YETKİLERİ

1. Padişahın Yürütmeye İlgili Görev ve Yetkileri

Kanun-ı Esâsî’nin kurduğu yürütme organı ikili yapıdadır. Bir tarafta devlet başkanı olarak padişah, diğer tarafta da hükümet vardır. Padişah, yürütme organının başıdır. Devlet başkanı sıfatıyla bütün Osmanlı halklarının ve Halife sıfatıyla da bütün dünya Müslümanlarının başı ve hamisidir.

¹⁵⁸ Gözler, Devlet Başkanları, s. 85-86.

Vükelâ'nın tayin ve azli münhasıran padişahın yetkisindedir. (Md. 7) Heyet-i Vükelâ'nın göreve başlaması için güvenoyu almasına gerek yoktur. Heyet-i Vükelâ meclise karşı değil, sadece padişaha karşı sorumludur. 29. madde gereğince Heyet-i Vükelâ'nın önemli kararları alıp icra edebilmesi için padişahın iznini alması şarttır.

Heyet-i Vükelâ, sadrazamın başkanlığında çalışır. Ancak her biri ayrı ayrı padişah tarafından tayin edilen vekillerden oluşan Heyet-i Vükelâ, bu sebeple koordineli bir şekilde işbölümü esasına göre çalışan bir kabine gibi hareket edemez ve hükümdardan başka hiçbir makama hesap vermekle mükellef değildir.¹⁵⁹

Olağan dönemlerde sahip olduğu geniş yetkilerin yanında, olağanüstü dönemler için öngörülmüş olan örfi idare ilan ederek Kanun-ı Esâsî hükümlerini bertaraf etme yetkisi de padişahın önemli yetkilerindendir.

Ayrıca yine 113. maddenin padişaha verdiği, hak ve özgürlüklerin basit bir zabıta tahkikatıyla ortadan kaldırılmasına sebep olabilecek bir yetki vardır ki, tek başına bu maddenin verdiği silahla padişahın devlet yönetimi üzerinde hâkimiyetini sağlayabileceği ifade edilmiştir.¹⁶⁰

1.1. Padişahın Vükelâ-yı Devlet ile İlgili Yetkileri

1.1.1. Vükelânın Tayin ve Azli

Başta sadrazam ve şeyhülislam olmak üzere, Heyet-i Vükelâ'nın başkan ve üyelerini padişah atar. (md.27) Heyet-i Vükelânın başkanı sadrazamdır. (md.28) Ancak, 7. maddede Vükelâ'nın atanmasının “hukuk-ı mukaddese-i padişahî cümlesinden” olduğu açıkça belirtilmesine rağmen, 27. maddede¹⁶¹ padişahın sadece, sadrazam ve şeyhülislam'ı atayacağı ve vekilleri sadrazamın belirleyeceği anlamına gelecek bir ifade kullanılmıştır. Nitekim bu husus II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılacak bakan atamalarında tartışma konusu olmuştur. Sadrazamın ve Heyet-i Vükelâ'nın azli de yine padişaha ait bir yetkidir (md.7). Bu konularda padişahın parlamento üyelerine danışma mükellefiyeti yoktur.

¹⁵⁹ Başgil, Esas Teşkilat Hukuku Dersleri, s. 81-82.

¹⁶⁰ Okandan, s. 169-170.

¹⁶¹ Madde 27 : Mesnedi sadaret ve meşihatı İslâmiye tarafı Padişahiden emniyet buyurulan zatlara ihale buyurulduğu misullû sair vükelânın memuriyetleri dahi ba iradei şâhâne icra olunur.

Meclis-i Vükelâ ve vekillerin göreve başlarken Temsilciler Meclisinin güvenoyunu almasına gerek yoktur. Padişahın seçimi ve atamasıyla göreve başlarlar. Aynı şekilde, görevleri esnasında da gensoru ve güvenoyu gibi denetim mekanizmaları bulunmamaktadır¹⁶²

Bu şekilde, sadrazam ve vekilleri kayıtsız şartsız hem atama ve hem de azletme yetkisi padişaha ait olunca bundan, hem heyet halinde Heyet-i Vükelâ'nın, hem de vekillerin sorumluluğunun padişaha karşı olduğu sonucu çıkmaktadır.

1.1.2. Heyet-i Vükelâ'nın İşleyişi ve Padişahın Yetkileri

Heyet-i Vükelâ bugünkü ismiyle bakanlar kuruludur. Heyet-i Vükelâ'da, sadrazam, şeyhülislâm ve vekiller bulunur.

Sadrazam başkanlığında toplanan Heyet-i Vükelâ, devletin iç-dış bütün önemli meselelerinde genel yetkilidir. Vekiller de, kanuna göre kendi görev alanlarına giren meselelerde yetkilidir. Dolayısıyla vekillerden her biri, yetki ve görev alanına giren işleri usulüne uygun olarak yapmakla sorumludur. Vekillerin alacakları bütün kararların icraî nitelik kazanabilmesi de yine, padişahın onayına bağlıdır. (Md. 27)

Vekiller, görev ve yetki alanlarına girmeyen konuları sadrazama arz eder. Sadrazam, özel bir müzakere ve izne ihtiyaç duyulmayan konularda gerekli tedbirleri alır ve gerekli adımları atar ya da meseleyi padişaha arz eder.

Heyet-i Vükelâ'nın önemli kararları icra edebilmesi için padişahın iznini alması zorunludur. Sadrazam, bu tür özel müzakere ve padişahın izni gereken konularda, konuyu padişaha arz ederek, görüşme izni alır. İzin aldıktan sonra konuyu Heyet-i Vükelâ'nın müzakeresine sunar ve neticeye göre gereğini yerine getirir. (Md. 29) Müzakere neticesinde alınacak kararların icrası da yine padişahın onayına (İrade-i Seniyye) bağlıdır. (Md. 28)

Görüldüğü gibi, Heyet-i Vükelâ'nın ve tek tek her bir vekilin her türlü kararlarının icraî nitelik kazanabilmesi için padişahın onayı gerekmektedir. Bu da, vekillerin istedikleri icraatları yapabilme imkânlarını zayıflatmakta ve yapacakları

¹⁶² Aldıkaçtı, s. 58.

icraatlarda padişahın iradesini göz önünde bulundurma mecburiyeti getirmektedir. Böyle olunca, ilgili vükelânın ya da Heyet-i Vükelâ'nın yapacağı tüm icraatlarda, ya padişahın tasvibini alması ya da görüş ayrılığından dolayı istifa etmeleri gerekmektedir. Çünkü, vükelânın ya da Heyet-i Vükelâ'nın, meclisin güvenini arkasına alıp padişaha karşı çıkma imkânı yoktur. Vükelânın ya da Heyet-i Vükelâ'nın görüşlerinde ısrar etmeleri halinde, padişahın ilgili vekili ya da Heyet-i Vükelâ'yı kayıtsız şartsız azletme yetkisi vardır. Padişahın, herhangi bir kayıt ve şart olmaksızın sadrazamı ve Heyet-i Vükelâ'yı tek başına belirlemesi ve Heyet-i Vükelâ'nın işleyişinde sahip olduğu geniş yetkiler, sadrazam ve onun başkanlığında toplanan Heyet-i Vükelâ'nın, aynı fikirleri taşıyan, müşterek bir programı olan, uyum ve dayanışma içerisinde çalışan bir kurul olmasına engel olmuştur.¹⁶³ Çünkü sadrazamın, vükelânın seçilmelerinde ve azledilmelerinde herhangi bir yetkisi yoktur. Ayrıca Kanun-ı Esâsî'de, padişahın, yasama organının güvenine sahip olsalar Heyet-i Vükelâ'yı veya bir vekili azletmesine engel olacak bir hüküm bulunmamaktadır.¹⁶⁴

Böyle olunca, gerek sadrazamın vükelâ üzerinde ve dolayısıyla devlet yönetimindeki; gerekse vükelânın kendi görev alanlarındaki etkileri zayıf kalmıştır. Sadrazam dâhil bütün vükelânın göreve gelmeleri ve mevkilerini muhafaza edebilmeleri padişahın iradesine bağlı olduğundan devlet yönetiminde gerçek belirleyici unsur padişahın iradesi olmuştur. Netice olarak bu durum, sadrazamın vükelâ karşısında otoritesini sağlayamaması ve sadrazam ile vükelânın padişah karşısında serbestçe hareket edememeleri sonucunu doğurmuştur.¹⁶⁵

1.1.3. Heyet-i Vükelâ'nın Sorumlulukları ve Padişahın Yetkileri

Kanun-ı Esâsî'de sadrazam, şeyhülislam ve vekilleri atama yetkisinin padişaha ait olduğu ve icraatlarının da büyük ölçüde yine padişahın onayına bağlandığı yukarıda görülmüştü. İcraatlardan sorumluluk da yetkileri kısıtlı ve bağlı olan Heyet-i Vükelâ ve vekillere verilmiştir.

¹⁶³ Tanör, 138.

¹⁶⁴ Okandan, s. 153.

¹⁶⁵ İbid.

1.1.3.1. Siyasi Sorumluluk

Kanun-ı Esâsî’de, Heyet-i Vükelâ’nın meclise karşı sorumluluğuyla ilgili bir düzenleme yoktur. Aynı şekilde, hükümetin göreve başlarken güvenoyu alması öngörülmemiş ve meclislere gensoru vermek suretiyle vekilleri ya da hükümeti düşürme yetkisi verilmemiştir. Padişahın gerek sadrazamı ve vekilleri atama/azletme ve gerekse Heyet-i Vükelâ’nın işleyişiyle ilgili yetkileri göz önüne alındığında, Heyet-i Vükelâ’nın siyasi açıdan sorumluluğunun esas itibarıyla padişaha karşı olduğu söylenebilir.

Sadrazam ve vekillerin Mebusan Meclisi karşısında siyasi sorumluluklarıyla ilgili 38. maddede¹⁶⁶ bir hüküm vaz’ edilmişse de, bu sorumluluğa müeyyide getirilmemiştir. Aynı maddeye göre sadrazam ya da ilgili vekil, “mes’uliyetini üzerine alarak cevabını tehir etmek” yetkisine sahiptir. Bu nedenle Mebusan Meclisi’nin, Meclis-i Vükelâ’yı ve vekilleri denetleme ve onların sorumlulukları yoluna gitme imkânı pratikte mümkün değildir.¹⁶⁷ Maddeye göre, vekillerden birisi hakkında verilen meclis soruşturması önergesinin görüşülmesine Meclis-i Mebusanda çoğunlukla karar verilirse, ilgili vekil ya bizzat bulunarak veya maiyetindeki memurlardan birini göndererek sorulacak sorulara cevap verecek; ya da lüzum görür ise mes’uliyetini üzerine alarak cevabını tehir etmek selâhiyetini haiz olacaktır.

1.1.3.2. Hukukî ve Cezaî Sorumluluk

Kanun-u Esâsî’nin 30. maddesine göre, sadrazam ve vekiller yetki ve görevleri alanındaki icraatlarından sorumludurlar. Bu sorumluluğun nasıl denetleneceği hususu 31. maddede düzenlenmiştir.

31. Otuz birinci maddeye göre, mebuslardan biri veya birkaçı tarafından, meclisin görevine giren konulardan dolayı vükelâ hakkındaki şikâyetler, meclis başkanlığına verilecek bir dilekçeyle yapılır. Dilekçe, Mebusan Meclisi’nin içtüzüğü gereğince başkan tarafından en geç üç gün içinde, komisyona havalesi gerekip gerekmediğini görüşmeye yetkili olan şubeye gönderilir. Bu şube tarafından gerekli

¹⁶⁶ Madde 38: İstizahı madde için Vükelâdan birinin huzuruna Meclisi mebusanda ekseriyetle karar verilerek davet olundukta ya bizzat bulunarak veyahut maiyetindeki rüesayı memurinden birini gönderek irad olunacak suallere cevap verecek veyahut lüzum görür ise mes’uliyetini üzerine alarak cevabını tehir etmek selâhiyetini haiz olacaktır.

¹⁶⁷ Tanör; s. 142.

soruşturma yapıp, şikâyet edilen vekil tarafından yeterli açıklamalar alındıktan sonra şikâyetin görüşülmesi gerektiğine dair çoğunlukla verilecek kararname Mebusan Meclisi'ne gönderilir. Kararname, Mebusan Meclisi'nde okunduktan ve gerekirse şikâyet olunan vekil bizzat veya bir vasıtayla dinlendikten sonra oylamaya sunulur. Oylamada, kararname mevcut azanın üçte iki çoğunluğuyla kabul olunur ise yargılama isteğini içeren mazbata sadrazam delâletiyle padişaha arz olunur.

Bu mazbata, padişah tarafından onaylandığı takdirde vekil bir iradei seniye¹⁶⁸ ile “Divan-ı Âli”ye sevk edilir. Görüldüğü gibi, vükelânın sorumluluğuyla ilgili düzenlemede, meclisin, vükelânın yargılanması yönünde alacağı karar, ancak padişahın onayıyla icraî nitelik kazanmaktadır.¹⁶⁹

Otuz ikinci maddeye göre ise, vükelâdan itham olunanların muhakeme usulleri çıkarılacak özel kanun ile tâyin edilecektir. Görevleri haricindeki durumlarda, vükelânın diğer vatandaşlardan farkı yoktur. Bu tür davalarda genel mahkemeler yetkilidir. Divan-ı Âli'nin Ceza Dairesi tarafından suçlu olduğuna karar verilen vekil, bu suçun cezasından kurtuluncaya kadar vekillikten düşer.

1.2. Padişahın Yürütmeye İlgili Diğer Yetkileri

Padişahın yürütmeye ilişkin diğer yetkileri Kanun-ı Esâsî'nin 7. maddesinde sayılmıştır. Bunlar: Rütbe ve nişan verilmesi, para basılması, uluslararası andlaşma yapma yetkisi, harb ve sulh ilânı, kara ve deniz kuvvetlerinin komutanlığı, kanun ve şeriat hükümlerinin uygulanması, nizamnamelerin tanzimi, cezaların hafifletilmesi ve affıdır. Bu yetkilerle, başta incelenen İslam öncesi ve sonrası Türk Hukuku'nda devlet başkanı ve İslam Hukuku'nda halifenin yetkileri ile 1924 Anayasası'nın 26.¹⁷⁰, 1982 Anayasası'nın 87.¹⁷¹ maddelerinde sayılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yetkileri

¹⁶⁸ Hükmetmeğe, emir vermeğe yetkili taç ve taht sahibinin emri (Bkz. Özcan, Hüseyin; Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü, Ankara 1975.)

¹⁶⁹ Aldıkaçtı, s. 60-61.

¹⁷⁰ Madde 26 : Kanun koymak, kanunlarda değişiklik yapmak, kanunları yorumlamak, kanunları kaldırmak, Devletlerle sözleşme, andlaşma ve barış yapmak, harb ilan etmek, Devletin bütçe ve kesin hesap kanunlarını incelemek ve onamak, para basmak, tekelli ve akçalı yüklenme sözleşmelerini ve imtiyazları onamak ve bozmak, genel ve özel af ilan etmek, cezaları hafifletmek ve değiştirmek, kanun soruşturmalarını ve kanun cezalarını ertelemek, mahkemelerden çıkıp kesinleşen ölüm cezası hükümlerini yerine getirmek gibi görevleri Büyük Millet Meclisi ancak kendisi yapar.

¹⁷¹ Madde 87 – (Değişik: 3.10.2001-4709/28 md., 7.5.2004-5170/6 md.)Türkiye Büyük Millet Meclisinin görev ve yetkileri, kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmak; Bakanlar Kurulunu ve bakanları denetlemek; Bakanlar Kuruluna

karşılaştırıldığında, bu görev ve yetkilerin önemli bir kısmının örtüştüğü görülmektedir. Ancak bu yetkiler Kanun-ı Esâsî’de, İslam öncesindeki hükümdar anlayışına ve İslam Hukuku’ndaki halifenin görev ve yetkilerine uygun olarak padişaha verilirken, diğerlerinde ve modern parlamenter sistemlerde millet meclisine verilmektedir.

Bunlardan başka padişahın önemli bir yetkisi de, 113. maddede düzenlenen sıkıyönetim ilan etme ve sürgüne gönderme yetkisidir. Olağanüstü durumlarda, “*Mülkün bir cihetinde ihtilâl zuhur edeceğini müeyyid asar ve emarat görüldüğü halde*” hükümetin o bölgede geçerli olmak üzere, geçici olarak örfi idare(Sıkıyönetim) ilan etme hakkı vardır. Bu durumda, o bölge, mer’iyette olan kanun ve nizamlar yerine, özel düzenlemelerle (nizam-ı mahsus) yönetilecektir. Hükümet, yukarıda açıklandığı gibi, büyük ölçüde padişaha bağımlı olduğu için hükümetin sıkıyönetim ilan etme yetkisi, padişahın idareyi elinde bulundurabilmesi açısından dolaylı da olsa önemli bir yetkidir.

Ayrıca, maddenin son cümlesinde padişah’a, hükümetin güvenliğini ihlal ettikleri zabıta tahkikatıyla sabit olanları ülke dışına ihraç edebilme yetkisi verilmiştir.¹⁷² Bu yetki, Kanun-ı Esâsî ile fertlere tanınan hak ve hürriyetlerin basit bir zabıta tahkikatıyla ortadan kaldırılmasına sebep olabilecek bir yetki olarak değerlendirilmiştir.¹⁷³

2. Padişah’ın Yasamayla İlgili Görev Ve Yetkileri

Kanun-ı Esâsî’de yasama yetkisi, Meclis-i Umûmî’ye verilmiştir. Meclis-i Umûmî, Heyet-i Âyân ve Heyet-i Mebusan adı verilen iki meclisten oluşur. Okandan’a göre Kanun-ı Esâsî, “meşrutî sistemin ve parlamento rejiminin gerektirdiği şekilde, yasama görevinin görülmesinde tamamen bağımsız ve temsili nitelikte, yasama işlerini

belli konularda kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi vermek; bütçe ve kesinhesap kanun tasarılarını görüşmek ve kabul etmek; para basılmasına ve savaş ilânına karar vermek; milletlerarası andlaşmaların onaylanmasını uygun bulmak, Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının beşte üç çoğunluğunun kararı ile genel ve özel af ilânına karar vermek ve Anayasanın diğer maddelerinde öngörülen yetkileri kullanmak ve görevleri yerine getirmektir.

¹⁷² Madde 113 : Mülkün bir cihetinde ihtilâl zuhur edeceğini müeyyid asar ve emarat görüldüğü halde Hükûmeti seniyenin o mahalle mahsus olmak üzere muvakkaten (idarei örfiye) ilânına hakkı vardır. (İdarei örfiye) kavanin ve nizamâtı mülkiyenin muvakkaten tatilinden ibaret olup (idarei örfiye) tahtında bulunan mahallin sureti idaresi nizamı mahsus ile tâyin olunacaktır. Hükûmetin emniyetini ihlâl ettikleri idarei zabitanın tahkikatı mevsukası üzerine sabit olanların memâlikî mahrusai şaheneden ihraç ve teb’id etmek münhasıran Zatı Hazireti Padişahının yedi iktidarındadır.

¹⁷³ Okandan, s. 169-170.

tek başına yapabilen bir yasama meclisi getirmemiştir.”¹⁷⁴ Ancak, buna rağmen önceki dönemle Kanun-ı Esasi sonrası dönem arasında önemli bazı farklar da doğmuştur. Kanun-ı Esasi sonrası kurulan meclisler, yasama yetkisi yönünden son derece kısıtlanmış da olsa yasama yetkisine sahiptirler. Daha da önemlisi artık padişah, meclislerden geçmeyen bir kanun ihdas etme yetkisine sahip değildir. Tanör’ün deyimiyle “İlk Osmanlı parlamentosu, istediğini yasalaştıran bir organ değilse bile, istemediğini yasalaştırmayan bir yapıya sahiptir.”¹⁷⁵

2.1. Meclislerin Toplantıya Çağırılması, Çalışma Süresi ve Tatil Edilmesiyle İlgili Yetkileri

Meclis-i Umûmî’nin toplantıya çağırılması, çalışma süresi ve tatil edilmesiyle ilgili hükümler, Kanun-u Esasi’nin 43, 44, ve 45. maddelerinde düzenlenmiştir. Bu maddelere göre, Meclis-i Umûmî’nin iki meclisi de, iradei seniye ile kasım ayının başında toplanır ve yine iradei seniye ile mart ayının başında kapanır. Her iki meclisin de aynı anda toplanması şarttır. Birinin toplanmadığı zamanda diğeri de toplanamaz.¹⁷⁶ Padişah gerektiğinde Meclis-i Umûmî’yi tayin olunan müddetten önce de toplayabilir. Yine padişah gerekli görürse Meclis-i Umûmî’nin görev süresini kısaltıp uzatabilir.¹⁷⁷

Padişah, Meclis-i Umûmî’nin açılış töreninde, o dönemde devletin iç ve dış politikası ile ilgili alınacak tedbirlere ilişkin bir nutuk irat eder. Padişah bizzat nutuk irat etmezse onun görevlendireceği temsilcisi bu nutku hümayunu irat eder.¹⁷⁸

Görüldüğü gibi, meclislerin çalışma takvimini belirlemeye ilişkin (toplantıya çağırılması, tatile girmesi, vaktinden önce açma, toplantı süresini uzatma ve kısaltma gibi) bütün yetkiler padişaha aittir.

¹⁷⁴ Okandan, s. 154.

¹⁷⁵ Tanör, s. 141.

¹⁷⁶ Madde 43 : Meclisi Umuminin iki heyeti beher sene teşrisani iptidasında tecemmu eder ve ba iradei seniye açılır ve mart iptidasında yine ba iradei seniye ve bu heyetlerden biri diğlerinin müctemi bulunmadığı zamanda mün’akid olamaz.

¹⁷⁷ Madde 44 : Zatı Hazreti Padişahi, Devletçe görünecek lüzum üzerine Meclisi Umumi’yi vaktinden evvel dahi açar ve müddeti muayyenei içtimanı da tenkis veya temdit eder.

¹⁷⁸ Madde 45 : Meclisi Umuminin yevmi küşadında Zatı Hazreti Padişahi veyahut taraflarından bilvekâle Sadrazam hazır olduğu ve Vükelâyı Devletle iki heyetin âzayı mevcudesi birlikte bulundukları halde resmi küşat icra olunup senei cariyeye zarfında Devletin ahvali dahiliye ve münasebatı hariciyesine ve senei atiyede ittihazına lüzum görülecek tedabir ve teşebbüsata dair bir nutku hümayun kıraat olunur.

2.2. Meclis-i Umûmî Üyelerinin Yemini

Meclisi Umûmî üyeliğine seçilen ve atanan üyeler, meclisin açılışında sadrazam huzurunda “Zatı Hazreti Padişahiye ve vatanına sadakat ve Kanun-ı Esâsî ahkâmına ve kendisine verilen görevleri yerine getireceğine ve bu görevler hilafına hareket etmeyeceğine” dair yemin ederler. Eğer o gün hazır bulunamayan olursa, mensup olduğu meclis toplandığında meclis başkanının huzurunda bu yemini eder.¹⁷⁹

Meclis-i Umûmî üyeleri, padişaha sadakat göstereceklerine dair yemin etmek zorundadırlar. Bu yemin şekli, milletvekillerinin meşruiyetlerini padişaha sadakatten aldıkları ve bağımsız olarak milleti temsil kabiliyetinden yoksun oldukları gibi bir izlenim doğurmaktadır. Ayrıca bu durum, 47. maddedeki yasama sorumsuzluğu ve yasama dokunulmazlığıyla ilgili esaslara gölge düşürmektedir. Bu da, yasama alanında padişahın etkisinin ve vesayetinin devam ettiğini göstermektedir.¹⁸⁰

2.3. Meclislerin Başkan ve Başkan Yardımcılarının Seçimiyle İlgili Yetkileri

Kanun-ı Esâsî’nin 77. maddesine göre¹⁸¹ Mebusan Meclisi’nin başkanı ve iki başkan vekili, Mebusan Meclisi tarafından belirlenecek adaylar arasından padişah tarafından atanır. Mebusan Meclisi, üç tane başkan ve üçer tane de ikinci ve üçüncü başkan adayları olmak üzere dokuz adayı çoğunlukla seçer. Bu adaylar padişaha arz olunur. Padişah, bu adaylar arasından başkanlık için seçilen üç adaydan uygun göreceği birini başkan; vekillik için seçilen üçer adaylardan uygun göreceği ikisini de başkan vekilleri olarak atar.

Âyan Meclisi’nin başkanını ise, Kanun-ı Esâsî’nin 60. maddesine göre¹⁸², doğrudan doğruya padişah tarafından atanır.

¹⁷⁹ Madde 46 : Meclisi Umumî âzâhına intihap veya nasbolunan zevat Meclisin yevmi küşadında Sadrazam huzurunda ve o gün hazır bulunmayan olur ise mensup olduğu heyet müçtemi olduğu halde reisleri huzurunda Zatı Hazreti Padişahiye ve vatanına sadakat ve Kanunu Esasî ahkâmına ve uhdesine tevdi olunan vazifeye riayetle hilâfından mücanebet eyliyeceğine tahlif edilir.

¹⁸⁰ Tanör, s. 139.

¹⁸¹ Madde 77 : Heyeti Mebusan Riyasetine Heyet tarafından ekseriyetle üç ve ikinci ve üçüncü riyasetlere üçer nefer ki cem'an dokuz zat intihap olunarak huzuru şahaneye arzile bunlardan birisi riyasete ve ikisi reis vekâletlerine ba iradei seniye tercih ve memuriyetleri icra kılınır.

¹⁸² Madde 60 : Heyeti Âyanın reisi ve âzası nihayet miktarı Heyeti Mebusan âzasının sülüsü miktarını tecavüz etmemek üzere doğrudan doğruya tarafı Hazreti Padişahiden nasbolunur.

2.4. Âyân Meclisi Üyelerinin Seçimiyle İlgili Yetkileri

Âyân Meclisi, seçilmiş milletvekillerinden oluşan Mebusan Meclisi ile birlikte Meclisi Umûmî'yi meydana getiren yasama organıdır. Âyân Meclisi'nin yasamayla ilgili önemli yetkileri vardır. Bu nedenle padişahın Âyân Meclisi üyelerini seçme yetkisi “Padişahın Yasamayla İlgili Yetkileri” bölümünde incelenmektedir.

Âyân Meclisi üyeleri, üye sayısı Mebusan Meclisi'nin üye sayısının üçte birini geçmemek üzere doğrudan doğruya padişah tarafından atanır (md.60). Üye seçilebilmek için 40 yaşını doldurmuş, umumun itimadına şayan ve devlet hizmetinde bulunmuş olmak (veya Hahambaşı veya Patriklik yapmış olmak) gerekir (md.61). Âyân Meclisi üyeliği ömür boyudur.(kayd-ı hayat) Bu nedenle, padişahın beğenmediği üyeleri değiştirme veya yeni üyeler atayarak çoğunluğu değiştirme imkânı yoktur. (md.62).

Kanunu Esâsî'nin 62. maddesine göre vükelâ, vali, ordu kumandanı, kazasker, elçi, patrik, hahambaşı, kara ve deniz ferikleri, gereken şartlara sahip iseler Âyân Meclisi üyesi olabilirler.

Aşağıda inceleneceği üzere, yasama açısından Âyân Meclisi'nin önemli yetkileri vardır. Tüm üyeleri padişah tarafından atanan Âyân Meclisi'nin kabul etmediği tasarının kanun haline gelmesi mümkün değildir. Bu nedenle, yasamanın bir kolunun doğrudan padişaha bağlı olduğu söylenebilir. Ancak, üye sayısının Mebusan Meclisi üye sayısının üçte birini geçmemesi, padişahın beğenmediği üyeleri değiştirme veya yeni üyeler atayarak üye sayısını arttırma ve çoğunluğu değiştirme imkânının olmaması ve Âyân Meclisi üyeliğinin ölünceye kadar devam etmesi bu bağıllığı bir nebze de olsa hafifletebilir. Bu şekilde atanan ikinci meclislerin, kendilerini tayin eden, makamlarını borçlu oldukları makama her zaman uymadıkları İngiltere'deki Lordlar Kamarası örneğinde görülmüştür.¹⁸³

Kanun-ı Esâsî'nin 48. maddesine göre, Meclis-i Umûmî üyeleri ancak, ihanet, Kanun-ı Esâsî'yi bozma ve yürürlükten kaldırma girişiminde bulunma ve irtikap suçlarından herhangi birini işlemeleri halinde, mensubu oldukları heyet tarafından

¹⁸³ Aldıkaçtı, s. 59.

üyelikten düşürülebilir. Bu yöndeki teklifin kabulü için üye tamsayısının üçte ikisinin oyu gerekmektedir.

2.5. Kanun Yapma Sürecindeki Yetkiler

2.5.1. Kanun Tekliflerinin Görüşülebilmesi İçin İzin Verme Yetkisi

Kanun-ı Esâsî’de, kanun teklif etmeye ilişkin hükümler 53. maddede¹⁸⁴ düzenlenmiştir. Buna göre, kanun teklif etme yetkisi vükelâ ile Âyân ve Mebusan Meclisleri’ne aittir. Vükelâ her konuda yeni kanun veya mevcut kanunlarda değişiklik teklif etme yetkisine sahiptir. Kanun-ı Esâsî’nin kullandığı “*Müceddeden kanun tanzimi veya kavanini mevcudedden birinin tadili teklifi vükelâya ait olduğu gibi...*” ifadesinden, kanun teklifi yetkisinin esas itibarıyla vükelâya ait olduğu anlaşılmaktadır.

Âyân ve Mebusan Meclisleri ise, ancak kendi belirli görevleriyle ilgili konularda yeni kanun veya değişiklik teklifi verebilir. Maddede geçen “*vazifei muayyeneleri dairesinde*” deyiminin içeriği açık değildir. Aldıkaçtı’ya göre bu deyimden, padişahın yetkilerini tayin eden maddeler (md. 7 ve Heyet-i Vükelâ’nın kuruluşu, işleyişi, mesuliyeti vs.) dışında kalan alan anlaşılmalıdır.¹⁸⁵ Okandan’a göre ise, bu deyim “kapalı bir mahiyet arz eylemekte, ...her türlü açıklıktan yoksun bulunmakta ve Meclis-i Umûmî’ye tanınan bu yetki, gerçekte onun her zaman hükümdar tarafından felce uğratılmasını sağlayacak ve onun icabında ortadan kaldırılmasını temin edecek tarzda müphem bir duruma sokulmaktadır.”¹⁸⁶ Başgil’e göre de bu kayıt müphemdir, manası açık değildir, dilediği gibi tefsir olunabilir.¹⁸⁷ Gerçekten meclislerin kanun teklif etme yetkileri açısından içeriği belirli olmayan bir şartın getirilmesi, meclislerin yasama yetkisi önünde her zaman kullanılmaya uygun bir engel mahiyeti arz etmektedir.

¹⁸⁴ Madde 53 : Müceddeden kanun tanzimi veya kavanini mevcudedden birinin tadili teklifi Vükelâya ait olduğu gibi Heyeti Ayan ve Heyeti Mebusanın dahi kendü vazifei muayyeneleri dairesinde bulunan mevad için kanun tanzimini veyahut kavanini mevcudedden birinin tadilini istidaya salâhiyetleri olmakla “evvelce Makamı Sadaret vasıtası ile tarafı Şahaneden istizan olunarak iradei seniye müteallik buyrulur ise ait olduğu dairelerden verilecek izahat ve tafsilat üzerine layihalarının tanzimi Şûrayı Devlete havale olunur.”

¹⁸⁵ Aldıkaçtı, s. 60.

¹⁸⁶ Okandan, s. 155.

¹⁸⁷ Başgil, Esas Teşkilat Hukuku Dersleri, sh. 77.

Âyân Meclisi'ne mensup üyeler tarafından yeni bir kanun veya herhangi bir kanunun değiştirilmesi teklifinin yapılma usulü, Âyân Meclisi Dahili Nizamnamesi'nde düzenlenmiştir. Bu nizamnamenin 13. maddesine göre, yeni bir kanun tanzimine veya mevcut kanunlardan birinin değiştirilmesine dair Hükümet-i Seniyeye bir “layiha” takdimini Heyet-i Âyân üyelerinden bir veya bir kaç üye teklif etmek istedikleri takdirde, meclis başkanına teklifin sebeplerini açıklayan bir önerge vermeleri gerekir. Nizamnamede, bu önerge “layiha” olarak nitelendirmiştir. Bu önerge, genel kurulda okunduktan sonra gündeme alınıp alınmaması hakkında oylama yapılır. Gündeme alınmasına karar verilirse sekizinci maddede yazılı olan komisyona havale edilir. Komisyon, teklif hakkında bir mazbata düzenler ve bu mazbata genel kurulda okunur. Daha sonra oylanır ve çoğunlukla kabul edilirse gereğinin icrası için sadarete bir mazbata takdim edilir. Nizamnamenin 14. maddesine göre, teklif genel kurulda çoğunlukla reddolunduğu takdirde o sene tekrar görüşülemez.¹⁸⁸

Mebusan Meclisi'ne mensup üyeler tarafından yeni bir kanun veya herhangi bir kanunun değiştirilmesi teklifinin yapılması usulü de, Mebusan Meclisi Dahili Nizamnamesi'nde düzenlenmiştir. Bu Nizamnamenin 27. maddesine göre, yeni bir kanun tanzimine veya mevcut kanunlardan birinin değiştirilmesine dair Hükümet-i Seniyeye bir “istid'aname” takdimini mebuslardan bir veya bir kaç kişi teklif etmek istedikleri halde”, meclis başkanına teklifin sebeplerini açıklayan bir önerge vermeleri gerekir. Nizamnamede, mebusların verdiği bu önerge ise “istid'aname” olarak nitelendirmiştir. Bu önerge, genel kurulda okunduktan sonra gündeme alınıp alınmaması hakkında oylama yapılır. Gündeme alınmasına karar verilirse 20. maddede yazılı olan komisyona havale edilir. Komisyon, teklif hakkında bir mazbata düzenler ve bu mazbata genel kurulda okunur. Daha sonra oylanır ve çoğunlukla kabul edilirse gerekli layihanın tanzimi hususunun Şûrâ-yı Devlet'e havale edilmek üzere sadarete bir mazbata ile takdim olunur. Bu nizamnamede de 28. maddeyle, genel kurulda çoğunlukla reddolunan teklif en az iki ay geçmedikçe tekrar görüşülemeyeceği hususu düzenlenmiştir.¹⁸⁹

¹⁸⁸ Okandan, s. 155-156.

¹⁸⁹ İbid.

Kanun-ı Esâsî'nin 53. maddesi, kanun teklifi hususunda Âyân Meclisi ile Mebusan Meclisi arasında herhangi bir ayırım yapmamasına rağmen, meclislerin içtüzüklerinde, nitelemde bazı farklılıklar vardır. Mezkûr maddede, her iki meclis üyelerinin verecekleri teklifler de “istida” tabiriyle ifade edilmesine rağmen, Âyân Meclisi içtüzüğünde, Âyân Meclisi üyelerinin yapacakları teklifler “layiha” tabiriyle ifade edilmiş, ancak Mebusan Meclisi içtüzüğünde yapılacak teklif “istidaname” tabiriyle ifade edilmiştir. Ayrıca Âyân Meclisi İçtüzüğü'nde, Âyân Meclisi'nde kabul edilen “layihaların”, “iktizasının icrası için sadarete bir mazbata ile takdim” edileceği belirtilmiş, Mebusan Meclisi İçtüzüğü'nde ise, Mebusan Meclisi'nde kabul edilen “istidanimelerin”, “iktiza eden layihanın tanzimi hususunun Şûrâ-yı Devlet'e havalesini müsted'î Makam-ı Sadarete bir mazbata ile takdim kılınacağı” ifade edilmiştir. İçtüzüklerdeki bu düzenlemeler, bu iki meclisin kanun teklifi açısından yetkileri arasında bir fark olup olmadığı noktasında tereddüt edilmesine yol açmıştır.¹⁹⁰ Kanaatimizce Kanun-ı Esâsî'nin 53. maddesinde açıkça her iki mecliste de kabul edilen kanun teklifine ilişkin dilekçelerin, açıklanan prosedür yerine getirildikten sonra “layihalarının tanzimi” için “Şûrâ-yı Devlet'e havale” olunacağı düzenlendiğinden, işleyecek usul aynıdır. Muhtemelen Âyân Meclisi'ni üstün tutma psikolojisiyle böyle bir fark ortaya çıkmıştır.

Âyân ve Mebusan Meclisi üyelerinin yapacakları kanun tekliflerinde, teklifin verilebilmesi için öncelikle yukarıda anlatılan prosedürün yerine getirilmesi, gerekmektedir. Ancak bu prosedür tamamlandıktan sonra, durumun sadaret vasıtasıyla padişaha sunulması ve bu teklif hakkında onun izninin alınması gerekir.

Görüldüğü gibi, Meclis-i Umûmî üyeleri, serbestçe kanun teklif etme yetkisine sahip değildirler. Öngörülen prosedürün gerçekleştirilmesi son derece zordur ve kısa zamanda yerine getirilmesi imkânsızdır. Ayrıca, her iki meclis üyelerinin de verecekleri teklifler istida (dilekçe) olarak nitelendirilmiştir. Bu teklifler karşısında padişahın nasıl hareket edeceği ile ilgili herhangi bir kısıtlama getirilmemiştir. Padişahın bu tekliflere izin vermemesi ve onları reddetmesi halinde, söz konusu teklifler Âyân ve Mebusan Meclisleri'nde görüşülemez.

¹⁹⁰ Okandan, s. 157 (9 nolu dipnot).

Kanun teklifi hususunda padişahın rolü, iki önemli özellik arz etmektedir. Birincisi, vükelâ açısından ki, vükelânın tümü padişah tarafından atanmakta ve istenildiğinde azledilebilmektedir. Bu nedenle vükelânın vereceği tekliflerde en önemli irade yine padişahın iradesi olmaktadır. İkincisi ise, Âyân ve Mebusan Meclisi üyelerinin verecekleri tekliflerde oynadığı roldür. Öncelikle, vükelâdan başka sınırlı da olsa kanun teklifi verme yetkisi olan iki kurumdan Âyân Meclisi üyelerinin tamamı, doğrudan padişah tarafından atanmaktadır. Ayrıca, nizamnamelerle belirlenmiş prosedür tamamlandıktan sonra, sadaret vasıtasıyla padişahın izninin alınması gerekmektedir. Padişahın bir iradei seniye ile uygun görmediği kanun değişiklikleri teklif dahi edilemeyecektir. Ayrıca içtüzüklerde tüm üyeleri padişah tarafından belirlenen Ayan Meclisi üyelerinin vereceği teklif “layiha”, Mebusan Meclisi üyelerinin vereceği teklif ise “istid’aname” olarak nitelendirilmiş ve bu iki meclis arasında da fark gözetilmiştir.

2.5.2. Kanunların Kabulündeki Yetkileri

Âyân ve Mebusan Meclisleri üyeleri tarafından verilen kanun tekliflerinde, yukarıda açıklanan prosedür gerçekleştirildikten ve padişahın izni alındıktan sonra, “... *ait olduğu dairelerden verilecek izahat ve tafsilat üzerine layihalarının tanzimi Şûra-yı Devlet’e havale olunur.*” Yani padişahın izni alındıktan sonra, ilgili nezaret veya daireden değişiklik hususunda görüş alınacaktır. Bundan sonra Şûra-yı Devlet kanun tasarısını hazırlayacaktır. Meclis-i Umûmî, ancak belli şartlar dahilinde kanun teklifi verebilir, kanun tasarısını hazırlayan organ ise, “temsili ve teşriî sıfatı bulunmayan Şûrâ-yı Devlet’tir.”¹⁹¹

Âyân ve Mebusan Meclisleri, ancak Şûrâ-yı Devlet tarafından hazırlanan kanun tasarısını görüşüp kabul edebilirler. Kanunların kabulünün bundan sonraki safhası 54. maddede düzenlenmiştir.¹⁹² Buna göre, Şûrâ-yı Devlet tarafından tanzim olunan kanun layihası öncelikle Mebusan Meclisi’nde görüşülür. Görüşmeler sırasında her madde tek tek okunur ve ardından oylanır. Maddeler görüşülüp çoğunlukla kabul

¹⁹¹ Okandan, s. 157.

¹⁹² Md. 54 : Şûrayı Devlette bilmüzakere tanzim olunacak kavanin layihası Heyeti Mebusanda badehu Heyeti Ayanda tetkik ve kabul olunduktan sonra icrayı ahkâmına iradei seniye Hazreti Padişahi müteallik buyrulur ise düsturül amel olur ve işbu heyetlerin birinde katiyen reddolunan kanun layihası o senenin müddeti içtimaiyesinde tekrar müzakereye konulamaz.

edildikten sonra, tasarının tümü oylanır. Bu oylama neticesinde tasarının tümü kabul edilirse, kanun çıkarma açısından Mebusan Meclisi'nin yetkisi tamamlanmış olur. Ancak Mebusan Meclisi'nin tasarımı kabulüyle kanun çıkarma prosedürü tamamlanmamıştır.

Prosedürün tamamlanabilmesi için, tasarının aynı şekilde Âyân Meclisi'nde de görüşülerek kabul edilmesi gerekir. Şûrâ-yı Devlet tarafından tanzim olunan kanun layihaları, Mebusan Meclisi'nde kabul edildikten sonra, ancak Âyân Meclisi tarafından da kabul edilirlse padişahın onayına sunulabilir. Âyân Meclisi, Mebusan Meclisi'nin kabul ettiği kanun ve bütçe tasarılarını Kanun-ı Esâsi'nin 64. maddesine göre¹⁹³ “*dini hükümlere ve Padişahın hukuku seniyesine ve hürriyete ve Kanun-u Esasi hükümlerine ve devletin bütünlüğüne ve ülkenin iç ve dış güvenliğine ve genel ahlaka*” aykırı olup olmadığı yönünde inceler. Eğer bu sayılanlara aykırılık varsa, görüşlerini belirterek ya kesin ret veya değiştirilmek üzere Mebusan Meclisi'ne iade eder. Âyân Meclisi, bu tasarımı kabul ederse, layihayı tasdik ederek makamı sadarete arz eder. 54. maddenin son cümlesine göre, Âyân ya da Mebusan Meclisleri'nden biri tarafından kesin olarak reddedilen kanun layihaları o çalışma yılında tekrar gündeme alınamaz.

Kanunların çıkarılması prosedürüne bakıldığında, iki aşamalı bir sistemin benimsendiği ve temsili nitelik taşıyan Mebusan Meclisi'nin kanun çıkarma yetkisinin, onun kabul ettiği kanun tasarısının, Âyân Meclisi tarafından da kabul edilmesi şartına bağlandığı görülmektedir. Burada Âyân Meclisi'ne, Mebusan Meclisi'nin çıkaracağı kanunların anayasaya uygunluğunu siyasi yolla denetleme yetkisi verilmiştir.¹⁹⁴ Bu nedenle, temsili nitelik taşıyan bu meclisin kanun ihdas etme yetkisi son derece sınırlıdır. Temsili nitelik taşımayan Âyân Meclisi, 54 ve 64. maddelerin verdiği yetkiye dayanarak, Mebusan Meclisi'nin yasama faaliyetini felce uğratabilme¹⁹⁵ imkânına sahiptir.

¹⁹³ Madde 64 : Heyeti Âyan Heyeti Mebusandan verilen kavanin ve muvazene lâyhalarını tetkik ile eğer bunlardan esasen umuru diniyeye ve Zatı Padişahinin hukuk seniyesine ve hürriyete ve Kanunu Esasi ahkâmına ve Devletin tamamiyeti mülkiyesine ve memleketin emniyeti dahiliyesine ve vatanın esbabı müdafaa ve muhafazasına ve adabı umumiyyeye hâlel verir bir şey görür ise mütalâasını ilâvesile ya kat'iyen red veyahut tâdil ve tashih olunmak üzere Heyeti Mebusana iade eder ve kabul ettiği lâyhaları tasdik ile Makamı Sadarete arzeyler ve Heyete takdim olunan arzuhalları bittetkik lüzum görür ise ilâve mütalâa ile beraber Makamı Sadarete takdim eder.

¹⁹⁴ Aldıkaçtı, s. 60.

¹⁹⁵ Okandan, s. 158.

Yukarıda açıklandığı gibi, Âyân Meclisi üyelerinin tamamı padişah tarafından seçildiğinden padişah, kanun çıkarılması işlemlerinin bu aşamasında da dolaylı yoldan etkili olmaktadır. Bu üyelerin ölünceye kadar (kaydı hayatla) seçilmeleri ve üye sayısının Mebusan Meclisinin üçte birini geçmeyeceği esası, bu bağlılığı bir nebze olsun hafifletmektedir kanaatindeyiz. Çünkü Padişahın, sadakat esasına göre seçtiği üyeleri değiştirme yetkisi yoktur. Bu nedenle güçlü şahsiyetleri olanların Padişahın her isteğini yerine getirmemeleri mümkündür. İngiltere’de Lordlar kaması örneğinden yukarıda bahsedilmişti.¹⁹⁶

Netice itibariyle, Kanun-ı Esâsî’de padişahın ve padişahın atadığı üyelerden oluşan Âyân Meclisi’nin kanunların kabulüyle ilgili önemli yetkileri vardır. Buna karşılık Mebusan Meclisi’nin kanun kabulündeki yetkileri sınırlanmış ve kuşatılmıştır. Ancak, Kanun-ı Esâsî’yle birlikte artık padişahın kendiliğinden, Mebusan Meclisi’nden geçmeyen bir kanun ihdas etmesi olanağı da ortadan kalkmıştır. Mebusan Meclisi, istediği kanunları çıkaramıyorsa da istemediği kanunların çıkmasına engel olabilen bir meclistir.¹⁹⁷

2.5.3. Kabul Edilen Kanunları Veto Etme Yetkisi

Şûrâ-yı Devlet tarafından tanzim olunup, her iki mecliste de kabul edilen kanun layihalarının yürürlüğe girebilmesi için, padişah tarafından onaylanması gerekir. Padişah tarafından onaylanmayan kanun layihaları yürürlüğe giremez.(Düsturül amel olmaz) Kabul edilen kanunlar ancak, padişah tarafından “icrayı ahkamına irade-i seniye-i Hazreti Padişahi müteallik buyurulur ise” yürürlüğe girer. Padişahın onaylamadığı metin hiçbir zaman kanunlaşamaz. Padişahın bu yetkisi “mutlak veto yetkisi”dir.¹⁹⁸

Kanun-ı Esâsî’de, kabul edilip sadaret vasıtasıyla padişahın onayına arz olunan kanun layihalarının padişah tarafından onaylanması için kısıtlayıcı herhangi bir süre getirilmemiştir. Padişahın kabul edilen kanun layihalarını onaylamayıp, sükut etmesi

¹⁹⁶ Aldıkaçtı, s. 59.

¹⁹⁷ Tanör, s. 141.

¹⁹⁸ Aldıkaçtı, 60

durumunda ise layiha kanunlaşamayacaktır. Bu gizli yetki “kanunların uyutulması” olarak değerlendirilmiştir.¹⁹⁹

Kabul edilen kanunların padişah tarafından uyutulmasının en bariz örneği çıkarılacak seçim kanununda yaşanmıştır. Mebusan Meclisi’nde 4 Haziran 1877’de kabul edilen “İntihabı Mebusan Kanunu” Âyân Meclisi tarafından bazı maddeler açısından Mebusan Meclisi’ne iade edilmiştir. Layiha, Mebusan Meclisi’nde yeniden görüşülerek Âyân Meclisi’ne gelmiş ve Âyân Meclisi’nde de kabul edilmiştir. Ancak bu kanun padişah tarafından onaylanmamış ve yürürlüğe girememiştir. Bu nedenle Mebusan Meclisi’nin ikinci toplanma yılında da ilk toplantıda uygulanan muvakkat kanun uygulanmıştır. Bu kanun layihası, ancak II. Meşrutiyetin ilanından sonra, yeni bir kanun yapmaya vakit olmadığından, Heyet-i Vükelâ tarafından bir mazbatayla padişaha arz edilmiş ve 1908’de onaylanarak yürürlüğe girebilmiştir.²⁰⁰

2.5.3. Bütçe Kanunu’nun Yürürlüğünün Uzatılması ve Bütçe Harici Harcamalara İlişkin Yetkisi

Bütçe Kanunu’nun hükmü bir seneliktir. Ancak, bazı olağanüstü durumlarda Mebusan Meclisi Bütçe Kanunu’nu çıkarmadan fesholunursa, Heyet-i Vükelâ, hükmü bir seneyi geçmemek üzere, bir kararname ile, önceki senenin Bütçe Kanunu’nun süresini Mebusan Meclisi’nin toplanmasına kadar uzatır. Kararnamenin yürürlüğe girmesi için padişah tarafından onaylanması gerekir.²⁰¹

Ayrıca, Meclisi Umûmî’nin açık olmadığı zamanlarda, olağanüstü zorlayıcı sebeplerle bütçe haricinde masraf yapılması gerekirse, sorumluluğu Heyet-i Vükelâ’ya ait olmak ve Meclisi Umûmî toplandığı anda, buna ilişkin kanun layihası verilmek üzere, o masrafın yapılması hususu padişaha arz olunur. Padişah bir iradi seniyeye ile uygun görürse o masrafın yapılması mümkün olur.²⁰²

¹⁹⁹ Okandan, s. 159; İlhan Arsel, Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları, 1961, sh. 34.

²⁰⁰ Kubalı, 88; Başgil, Türkiye Esas Teşkilat Hukukunun Ana Hatları, s. 26.

²⁰¹ Madde 102 : Muvazene Kanunun hükmü bir seneye mahsustur. O senenin haricinde hükmü cari olamaz ancak bazı ahvali fevkalâdeden dolayı Meclisi Mebusan muvazeneyi kararlaştırmaksızın fesih olduğu halde hükmü bir seneyi tecavüz etmemek üzere bir kararname ile Vükelâyı Devlet ba iradei seniyeye seneyi sabıka muvazenesinin cereyanı ahkâmını Meclisi Mebusanın gelecek içtimasına kadar temdit ederler.

²⁰² Madde 101 : Meclisi Umuminin münakit bulunmadığı esnada esbabı mücbireyi fevkalâdeden dolayı muvazene haricinde masraf ihtiyarına lüzumu kavi tahakkuk eder ise mesuliyeti Heyeti Vükelâya ait olmak ve Meclisi

2.6. Mebusan Meclisi'ni Fesih Yetkisi

2.6.1. 7'nci Maddede Düzenlenen Fesih Yetkisi

Kanun-ı Esâsî'nin 7. maddesine göre “...ledeliktiza Heyeti Mebusanın azası yeniden intihap olunmak şartile feshi hukuku mukaddesei Padişahi cümlesindendir.” Padişah, gerekli gördüğünde Mebusan Meclisi'ni feshedebilir. Fesih yetkisi, yeniden seçim yapılması şartına bağlanmıştır, ancak bunun için 7. maddede herhangi bir süre belirlenmemiştir. Bu süre, Kanun-ı Esâsî'nin 73. maddesinde²⁰³ belirlenmiştir. Buna göre, padişah Mebuslar Meclisi'ni feshederse, meclisin en geç altı ayda toplanacağı şekilde milletvekili seçimleri yapılacaktır. Burada belirlenen süre, seçimlerin yapılması için belirlenen en son süre değil; meclisin toplanabilmesi için belirlenen en son süredir. Önemli olan, seçimlerin meclisin en geç altı ayda toplanabileceği şekilde yapılmasıdır. Yani her halde altı ayın dolmasından önce seçimler yapılmış ve meclis toplanacak hale gelmiş olmalıdır.

Buradaki fesih yetkisinde iki husus vardır: Birincisi, fesih yetkisi ancak yeni meclisin altı ay içinde toplanabileceği şekilde milletvekili seçimleri yapılması şartıyla kullanılabilir. İkincisi ise, padişahın fesih yetkisinin hangi şartlarda kullanılacağı yönünde herhangi bir belirleme yapılmamıştır. Anayasa'da “ledeliktiza” tabiri kullanılmıştır. Ledeliktiza, gerektiği zaman anlamına gelir. Yani Padişah, kendi takdirine göre lüzumlu gördüğü zaman meclisi feshedebilecektir. O zaman Padişahın fesih yetkisini kullanması açısından herhangi bir sınırlama yok, fakat fesih yetkisini kullandıktan sonraki hareket tarzı açısından sınırlama vardır. Bu sınır da, belirtildiği gibi 73. maddedeki en geç altı aya kadar meclisin toplanabileceği şekilde milletvekilleri seçiminin yapılmasıdır.

2.6.2. 35'inci Maddede Düzenlenen Fesih Hakkı²⁰⁴

Umuminin küşadı akabinde ana dair kanun lâyhası Meclisi Umumiye verilmek üzere o masrafın tesviyesi için iktiza eden mebalığın tarafı Hazireti Padişahiye arz ve istizan ile sadır olacak iradei seniye üzerine tedarik ve sarfı caiz olur.

²⁰³ Madde 73 : Ba iradei seniye Heyeti Mebusan feshile dağıtıldığı halde nihayet altı ayda müçtemi olmak üzere umum mebusanın müceddeden intihabına başlanılacaktır.

²⁰⁴ Madde 35 : Vükelâ ile Heyeti Mebusan arasında ihtilâf olunan maddelerden birinin kabulünde Vükelâ tarafından ısrar olunup da mebusan canibinden ekseriyeti arâ ile ve tafsilen esbabı mucibe meyanile katiyyen ve mükerreren

Bu maddede ise, padişah’a, hükümet ile meclis arasında çıkacak uyuşmazlıkların çözümü için fesih yetkisi tanınmıştır. Maddeye göre, Heyet-i Vükelâ ile Mebusan Meclisi arasında bir konuda “ihtilaf” çıkarsa ve Heyet-i Vükelâ, bu konuda ısrar ederse Mebusan Meclisi de bunu kesin olarak ve birden fazla reddederse padişah’a seçimlik iki yetki verilmiştir. Birincisi, Heyet-i Vükelâ’yı değiştirme yetkisidir. Bu durumda padişah, Heyet-i Vükelâ’yı istediği gibi (tamamen veya kısmen) değiştirir. İkincisi ise, Mebusan Meclisi’ni fesih yetkisidir. Padişah bu yetkisini kullanırsa, Kanun-ı Esâsî’nin 73. maddesine göre, meclis en geç altı ayda toplanacak şekilde milletvekili seçimleri yapılır.

Burada padişaha hakem rolü verildiği görülmektedir. Daha doğrusu halkın hakemliğine başvurabilme yetkisi verilmiştir. Böylece hükümet ile meclis arasında çıkacak ihtilaflarda padişah, hangisinin görüşünü benimserse buna göre ya vekilleri azledecek ya da meclisi feshederek son sözü halkın hakemliğine götürmüş olacaktır. Başgil’e göre bu yetki “zannedildiği gibi, müntehiplerin hukukuna bir tecavüz değil, bilakis netice itibarile halk efkârı umumiyesinin tecellisine imkan vermektir.”²⁰⁵ Okandan’a göre ise, Kanun-ı Esasi’de, devlet başkanına meclisi fesih yetkisi tanınırken, bu hususta icra ve teşri organları arasında çıkacak ihtilafların halli bakımından milletin hakemliğini temin ve fertler tarafından izhar olunacak arzuya göre hareket gibi bir gaye ile hareket edilmemiştir. Çünkü Kanun-ı Esasi’ye göre, devlet başkanının kendisiyle aynı fikirde bulunmayan teşrii müesseseyi dağıtabilmesine mukabil, milletin devlet başkanının temayüllerine taraftar bulunmayan temsilcileri seçmesi ve yeni meclisin de dağıtılan teşrii meclisle aynı fikirde olması halinde, milletin bu arzusunu devlet başkanına hakim kılacak bir hükme Kanun-ı Esasi’de rastlanmamaktadır.²⁰⁶

Esasen fesih yetkisi, genel olarak parlamenter ve meşruti sistemlerdeki devlet başkanlarının fesih yetkileriyle örtüşmektedir. Ancak bu sistemde, yasamanın yürütmeyi etkili bir şekilde denetlemesini sağlayacak mekanizma ve icabında güvensizlik oyuyla hükümeti düşürebilmesini sağlayacak müeyyideler getirilmemiş, buna karşılık yürütmenin başı olan padişahın meclisi kolayca feshedebilmesine imkân

reddedildiği halde Vükelânın tebdili veyahut müddeti kanununiyesinde intihap olunmak üzere Heyeti Mebusanın feshi münhasırran yedi iktidarı Hazreti Padişahidedir.

²⁰⁵ Başgil, Türkiye Esas Teşkilat Hukukunun Ana Hatları, s. 28.

²⁰⁶ Okandan, s. 163-164.

tanınmıştır. Kanun-ı Esâsî'nin getirdiği sistem, devlet örgütlenmesinde özellikle yasama alanında meclise verilen yer ve padişahın fesih yetkisine seçim dışında herhangi bir kısıtlama getirilmemesi nedeniyle keyfi uygulamalara neden olabilecektir. Padişahın bu yetkileri yasama ile yürütme arasında ılımlı, dengeli denetim sistemi kurulmasını engelleyen yetkililerdir.

2.7. Kanun-ı Muvakkat Çıkarılmasındaki yetkisi²⁰⁷

Meclis-i Umûmî'nin açık olmadığı zamanlarda, devletin veya halkın güvenliğini tehlikeye düşürecek durumlar ortaya çıkarsa ve bu konuda gerekli kanunun görüşülmesi için meclisin toplanmasına vakit müsait değilse, Kanun-ı Esâsî hükümlerine aykırı olmamak şartıyla Heyet-i Vükelâ tarafından verilen kararlar, meclisin toplandıktan sonra alacağı karara kadar, geçici olarak kanun hüküm ve kuvvetindedir. Bu geçici kanunlar, organik yönden yürütme, maddi yönden ise yasama işlemi niteliğindedir.²⁰⁸

Heyet-i Vükelâ'nın çıkardığı bu kanun-ı muvakkatların uygulanabilmesi, “kanun hükmü ve kuvveti kazanabilmesi” için, padişahın onayı gereklidir.

Kanun-ı Esâsî'nin bu maddesiyle hukukumuzda ilk defa, Heyet-i Vükelâ tarafından çıkarılan ve günümüzdeki “Kanun Hükmünde Kararname”lere benzeyen kanun-ı muvakkat müessesesi getirilmiştir.

3. Padişahın Yargısal Görev Ve Yetkileri

Kanun-ı Esâsî'de yargı organıyla ilgili düzenlemelerde, şeklen bir güç olarak “Yargı”dan bahsedilmemiş, yargı organı “Mehakim” (Mahkemeler) başlığı altında düzenlenmiştir. Ancak yargı yetkisinin kullanılışında gerekli olan, bu organın bağımsızlığını sağlayıcı, hakimlere güvence getirici ve yasal yargılama ilkelerini koruyucu asgari güvencelere yer verilmiştir. Mahkemelerin her türlü müdahaleden

²⁰⁷ Madde 36 : Meclisi Umumi mün'akit olmadığı zamanlarda Devlet bir muhataradan veya emniyeti umumiyyeyi halelden vikaye için bir zaruret mübremeye zuhur ettiği ve bu bapta vaz'ına lüzûm görünecek kanunun müzakeresi için Meclisin celp ve cem'ine vakit müsait olmadığı halde Kanunu Esasi ahkâmına mugayir olmamak üzere Heyeti Vükelâ tarafından verilen kararlar Heyeti Mebusanın içtimaile verilecek karara kadar ba iradei seniye, muvakkaten kanun hüküm ve kuvvetindedir.

²⁰⁸ Tanör, s. 141.

korunması ve bağımsızlığının sağlanması, kimsenin yasayla bağlı olduğu mahkemeden başkasına gitmeye zorlanamaması, bir davaya ancak ait olduğu mahkemede bakılabilmesi, mahkemelerin kendi görev alanlarına giren davalara bakmaktan kaçınamamaları, var olan belli mahkemeler dışında olağanüstü yargı mercileri ya da yargı kararı vermeye yetkili özel komisyonlar kurulamaması, yargılamanın açık (aleni) olması, herkesin mahkemelerde bütün yollardan yararlanarak kendisini ve davasını savunabilmesi, işkence ve eziyetin yasaklanması vb. gibi günümüz anayasalarında yargı alanında hakim olan ilkelerin bir çoğu Kanun-ı Esâsî’de benimsenmiştir. Bazı yazarlara göre, Kanun-ı Esâsî’nin yargı alanında getirdiği ilkeler, 1924 Anayasası’ndan bile ileri sayılabilir.²⁰⁹ Gözler’e göre, Kanun-ı Esâsî’nin yargı konusunda getirdiği güvenceler 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’ndan oldukça ileridir; 1961 ve 1982 Anayasalarından ise pek geri kalan yanı yoktur. Kanun-ı Esâsî’nin yargıya ilişkin hükümleri döneminin Batı Avrupa ülkelerinin anayasalarıyla boy ölçüşebilir niteliktedir.²¹⁰

Kanun-ı Esâsî’yle birlikte hâkimlerin atanması özel kanuna bağlanmıştır. Böylece, hâkimlerin atanması, yürütmenin dolayısıyla padişahın takdirinden çıkarılmıştır.(md. 89). Özel kanuna göre atanan hâkimler azlolunamazlar (md. 81). Hâkimlerin yükselme, yer değiştirme, emeklilik vb. özlük işleri de özel kanunla düzenlenecektir.

Kanun-ı Esâsî, ayrıca vekilleri ve temyiz mahkemesi başkan ve üyelerini ve padişah aleyhine cürüm işleyenleri yargılamak üzere bir de Divan-ı Ali (yüce divan) kurmuştur (md. 92-95).

Kanun-ı Esâsî’de, kişiler ile hükümet arasındaki davaların dahi genel mahkemelere tâbi olduğu belirtilmiştir (m.85).

Kanun-ı Esâsî’yle birlikte padişah, İslam Hukuku’na ve İslam öncesi Türk Devletlerinden gelen devlet telakkisine göre sahip olduğu yargı yetkisini bağımsız mahkemelere devretmiştir. Yargı yetkisi sahibi artık padişah değil, bağımsız mahkemelerdir.

²⁰⁹ Tanör, s. 144-145, 147.

²¹⁰ Gözler, Türk Anayasa Hukuku, s. 30 vd.

III. UYGULAMA

Kanun-ı Esâsî'nin neredeyse yüz yıllık bir ıslahat geleneği neticesinde, dönemin tarihî, fikrî, ictimai, iktisadî, askerî şartlarının doğal bir sonucu olarak tezahür ettiği yukarıda izah edilmişti. Kanun-ı Esâsî'nin ilanıyla kısa vadede Tersane Konferansı'nın olumsuz sonuçlarının engellenmesi ve Batılı devletlere güven vermek amaçlanmıştı. Ancak bu amaca ulaşamamış ve Tersane Konferansı'na katılan devletler Kanun-ı Esâsî'yi dikkate almadan kararlarını alıp Osmanlı Devleti'ne bildirmişlerdir.²¹¹

Bu arada seçimler yapıp Meclîs-i Umûmî toplanmıştı. Seçimler taşrada Kanun-ı Esâsî'nin ilanından önce ilk seçimler için geçerli olmak üzere Heyet-i Vükelâ tarafından çıkarılan Talimat-ı Muvakkate'ye göre yapılmıştı. İstanbul ve çevresindeki seçimler ise Beyanname ismini taşıyan hükümet bildirisine göre yapılacaktı. Bu talimat ve beyannameye yer yer Kanun-ı Esâsî'ye aykırı düşen maddeler bulunmaktaydı. Talimat iki dereceli usûlü benimsemiş ve mebusların, daha önce seçimle oluşturulmuş olan ve bu sebeple ikinci seçmen olarak kabul edilen vilayet, liva ve kazaların idare meclisleri azaları tarafından seçilmelerini öngörmüştü. Talimatnameye göre, İdare Meclisleri azalarını daha önce halk seçtiği için, bunların seçecekleri mebuslar da dolayısı ile halk tarafından seçilmiş sayılacaklardır. İstanbul'da da iki dereceli seçim yapıldı. Ancak burada seçmen, ikinci seçmeni de bizzat kendisi seçti.²¹²

Bu şekilde oluşturulan meclis, çalışmalarını 20 Mart 1877'den 28 Haziran 1877'ye kadar sürdürdü. Bu dönemde hükümet tarafından getirilen teklifler ve kanun tasarıları incelenerek karara bağlandı. Bunlardan en önemlileri, Karadağ'ın toprak istekleri ve İstanbul Konferansı'nda büyük devletlerin tespit ettiği esaslar ile Rusya'nın savaş ilanına ilişkin tebliğin incelenmesidir. Karadağ'ın toprak isteklerine ilişkin yapılan hararetli görüşmelerde, hükümet ufak bir sınır düzenlemesiyle taleplerin karşılanması taraftarı olmasına rağmen, Mebusan Meclisi toprak taleplerini reddetti. Aynı şekilde Tersane Konferansı'nın kararlarını da kabul etmedi. Bunun üzerine Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş açtı ve "93 Harbi" diye bilinen savaş başladı. Mebusân Meclisi'nin birinci senesinde ayrıca, Seçim Kanunu ve Basın Kanunu ile ilgili de

²¹¹ Karal, C. VIII, s.

²¹² Servet Armağan, memleketimizde İlk parlamento Seçimleri, Kanun-ı Esâsî'nin 100. Yılı Armağanı, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara 1978, s. 147-167

hararetili müzakereler ve bu müzakereler neticesinde kanun tasarılarında bazı değişiklikler yapıldı. Meclisin çalıştığı bu kısa sürede gösterdiği yüksek performansın sebebi, vilayet idare meclisleri ve Tanzimat Dönemi'nin başlarına dayanan muhassıl meclislerinde kazanılan tartışma ve müzakere tecrübesinde aranmalıdır.²¹³ Bu şekilde çalışmalarını yapan Meclîs-i Umûmî, normal süresinden on gün sonra, 28 Haziran 1876'da çalışmalarını tamamlayarak dağıldı. Meclîs-i Umûmî'nin ikinci devresi 13 Aralık 1877'de başlamış ve ikinci meclis 14 Şubat 1878'e kadar çalışmıştır.

Bu sırada Osmanlı-Rus harbi felâket halini almış, Ruslar Tuna ve Plevne'yi almış, Sofya önlerine doğru ilerliyordu. Doğuda da Erzurum'u kuşatmışlardı. Osmanlı halkı bu kötü durumdan şaşkına düşmüş ve savaşın iyi idare edilmediğini düşünmeye başlamıştı. Hükümet erkânı pasif kalmakla, komutanlar ise korkaklıkla suçlanıyordu. Savaş sürecinin yönetimiyle ilgili Mebusan Meclisinde çok ileri seviyelere giden uzun tartışmalar sonucunda Sultan II. Abdülhamid 14 Şubat 1878'de Meclis-i Umumîyi, Kanun-ı Esâsî'nin 7. maddesine göre "tatil" etmiş ve bir daha toplantıya çağırılmamıştır.²¹⁴ Bu tarihten 1908'e kadar padişah idareyi bizzat üzerine almıştır. Kanun-ı Esâsî'nin her yıl devlet salnâmelerinde yayınlanmasına devam edilmiş, ancak seçimler ve meclislerle ilgili maddeleri uygulanmamıştır. Bu dönemde Sultan II. Abdülhamid, içinde bulunulan şartların da etkisiyle otoriter bir yönetim sergilemiştir.

²¹³ Ortaylı, s. 161-162; Okandan, s. 179-184.

²¹⁴ Karal, C. VIII, s. 235-240; Tanör, s. 161.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
II. MEŞRUTİYET – 1909 KANUN-I
ESÂSÎ DEĞİŞİKLİKLERİ VE PADİŞAH

I. II. MEŞRUTİYET VE PADİŞAHIN STATÜSÜ

1. II. Meşrutiyeti Doğuran Sebepler

II. Abdülhamid'in Mebusân Meclisini tatil ederek kendi rejimini kurması meşrutiyet yanlılarını yeniden harekete geçirdi. Meşrutiyet yanlıları 1889 yılında Tıbbiye-i Şahâne'de (Askerî Tıbbiye Mektebi) İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'ni kurarak örgütlendiler. Cemiyet, 1895'e kadar daha çok yeni üyeler kazanmak için çalışmalar ve gizli toplantılar yapmıştır. Bu tarihten itibaren Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ismini alan cemiyet, sesini yükseltmeye ve muhalefetini de sertleştirmeye başlamıştır. Memur, subay ve harp okulu çevrelerinde örgütlenen cemiyet, daha çok basın yoluyla fikirlerini yaymaya çalışıyordu. Namık Kemal'in İbret, Ebuzziya Tevfik ve Recâizâde Ekrem Bey'lerin Tasvîr-i Efkâr gazeteleri bu muhalefete sözcülük ediyordu. Bu arada yurt dışında da rejime karşı örgütlenme ve basın faaliyetleri başlamıştı. Ahmet Rıza Bey Paris'te, Hoca Kadri Kahire'de, İshak Sükûti ve Abdullah Cevdet Beyler Cenevre'de, İbrahim Temo da balkanların çeşitli yerlerinde açtıkları şubelerle, ülkede zaman zaman faaliyetleri kesintiye uğrayan örgütün devamlılığını sağlamışlardır. Özellikle Paris şubesi merkez gibi çalışmıştır. Bu şubelerin çıkardığı Meşveret, Osmanlı, İntikam ve Kanun-ı Esâsî gibi gazeteler, meşrutiyetle ilgili propaganda yapıyorlardı.²¹⁵ Yeni Osmanlılar gibi Jön Türkler'in de sistemli ve tutarlı bir ideolojileri yoktu. Jön Türkler'in hiçbirisi derin bir teori, özgün bir siyasi formül veya zihinleri devamlı uğraştırmış bir ideoloji ortaya koymamıştır. Akılcılık, laiklik, hürriyet, kardeşlik, eşitlik ve kadın hakları gibi fikirleri basın yoluyla dile getiriyorlardı. Bununla beraber yazarların

²¹⁵ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, İletişim Yayınları, C. 1, İstanbul 1998, s. 52.

çoğunda İslamcı ve gelenekçi düşüncelerin etkisi de devam etmekteydi. Batı medeniyetinin bir bütün olarak benimsenmesini isteyenlere karşılık, batılılaşmanın kendi köklerimizden kopmadan yapılmasını savunanlar da vardı. Jön Türkler arasında bazı fikir ayrılıkları olmasına rağmen özellikle siyasal açıdan bazı ortak yönleri de bulunmaktadır. Bunlar, mutlakiyet rejimine karşı çıkmak, Kanun-ı Esâsî'nin yeniden yürürlüğe konması ve tüm Osmanlı halkları için adalet istemek olarak sayılabilir. “Bütün Osmanlıların kardeşliği”, “Osmanlı milleti”, “Osmanlı vatani” ve “Osmanlılık” gibi kavramlar, Jön Türklerin temel fikirlerini yansıtmaktadır. Esasen bu dönemde var olan bütün fikir akımlarının ortak gayesi, bazı farklara rağmen, imparatorluğu bölünme ve dış müdahalelerden korumak ve devleti kurtarmaktır. Bu amaçla yola çıkıldığı için, bu dönemde ortaya çıkan bütün fikir akımları, aynı zamanda Osmanlıcı (İttihâd-ı Anâsırcı) olmak ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğün savunmak durumunda kalmışlardır. Jön Türkler bunun ancak, adalet ve hürriyetin hâkim olduğu meşrûî bir rejimle sağlanabileceği fikrindeydiler. Bu nedenle Jöntürkler, “Türkçülük” temayülleri gösterseler de Osmanlı Devleti'nin o zamanki şartları ve kozmopolit yapısı gereği Osmanlıcıdır. Ancak, bu dönemde Jön Türkler arasında yavaş yavaş “Türkçülük” temayülleri başlamıştır. Yayınlarında Türkçülük ve ulusal kültürün korunması gibi konulara yer vermeye başlamışlardır.²¹⁶

Cemiyet içerisinde Ahmet Rıza Bey'in başını çektiği grup, ideolojik açıdan Auguste Comte ve pozitivistten etkilenmiştir. Bunlar, Türklerin yönetici ve egemen duruma geçmesini gerekli görüyordu. Ayrıca cemiyetin eylemlerinde öncülük yapacak güçlerin belirlenmesinde, merkezci-seçkinli-otoriter tezleri savunuyorlardı. Onlara göre, halka tanınan ayaklanma hakkı, yönetimin bir uzman seçkinler zümresine geçmesini sağlamak içindi. Prens Sabahattin'in başı çektiği diğer grup ise, İlm-i İçtimai doktrininden etkilenmişti ve bölgesel özerklikler ve yerinden yönetim (ademi merkezîyet) ilkelerini savunuyorlardı. Bunlar, bürokrasiye ve merkezîyetçiliğe karşı çıkıyor, bireyciliği, kişisel özgürlük ve yaratıcılığı savunuyorlardı.²¹⁷

²¹⁶ Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 3. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1989; s. 40 vd, 219. ; Tarık Zafer Tunaya; Hürriyetin İlanı (İkinci Meşrutîyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 55-60.

²¹⁷ Mardin, s.134-162, 211-218 ; Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C. IX, Ankara, TTK Basımevi, 1996, s. 15.

Cemiyetin 1902’de Paris’te yaptığı “Birinci Jön Türk Kongresi”, iki farklı görüşün tartışmasına sahne oldu. Birinci teze göre, siyasal değişme sadece basın-yayın yoluyla yapılan propagandalarla gerçekleştirilemezdi. Askerlerin de bu harekete katılmalarını sağlamak gerekirdi. Bu teze fazla muhalefet eden olmadı. Neticede bu yönde çalışmalar yapılmaya başlanmış ve bir müddet sonra, muhalefet hareketi askerlerden de destek almaya başlamıştır. İkinci tez, Prens Sabahattin’in ileri sürdüğü, devrim yapabilmek için yabancı devletlerin desteğinin de sağlanması gerektiği fikridir. Bu fikir çoğunluğun desteğini aldı, ancak Ahmet Rıza Bey’in başını çektiği azınlık bu fikre karşı çıktı. Bu fikir ayrılığı, belirtilen diğer fikir ayrılıklarının da etkisiyle Jön Türk hareketinin ikiye bölünmesine yol açmıştır. Prens Sabahattin ve çevresi, Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti’ni kurarak faaliyetlerini ayrı bir çizgide devam ettirmiştir. Ahmet Rıza Bey ve arkadaşları ise Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyetini kurmuşlardır. II. Meşrutiyet dönemindeki İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf şeklinde görülen iktidar muhalefet ayrımı bu çatışmalardan kaynaklanmaktadır.²¹⁸

Bu sırada Avrupa ve Asya’da meşrutiyet için mücadele edenler lehine olumlu gelişmeler olmaktadır. Koyu bir mutlakiyetle yönetilen Rusya’da, bir Asya devleti olan Japonya’da ve bir İslam ülkesi olan İran’da meşrûfî rejime geçilmişti. Bu gelişmeler Osmanlı Devleti’ndeki meşrutiyet mücadelesine moral kaynağı oldu ve hız kazandırdı.

1906’da Selanik’te çoğunluğu 3. ordu subayları olan on kişi Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’ni kurdular. Bu cemiyet kısa zamanda bütün Rumeli asker ve sivil kesimlerinde yayıldı. Bu cemiyet 1907’de Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti ile birleşerek Terakki ve İttihat ismini aldı. II. Meşrutiyet’e giden yolda itici gücü Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kadroları oluşturmaktadır.²¹⁹

Jön Türk hareketi ikinci kongresini 29 Aralık 1907’de yine Paris’te topladı. Kongrede yine merkezîyetçilik ve adem-i merkezîyetçilik tartışıldıysa da bir neticeye varılamadı. Fakat Sultan II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesi ve yönetim düzeninin değiştirilerek parlamentolu bir rejimin kurulması kararları alındı. Çalışma usulü olarak ise ordu içinde propagandaya ağırlık verilmesi, halkın vergiyi ödememek suretiyle pasif

²¹⁸ Tunaya, Türkiye’de Siyasal Partiler, C 1, sh. 53.

²¹⁹ Karal, C. IX, s. 9-14.

direnişe çağırılması, hükümete karşı silahlı- silahsız direnişler ve grevler yapılması umumi ayaklanma şartlarının hazırlanması gibi esaslarda anlaşıldı.²²⁰

Bu kararlar hemen uygulanmaya konuldu. 1906-1908 yılları arasında toplumsal hareketlerde belirgin bir artış oldu. 1906'da Kastamonu'da halk belediye seçimlerini boykot etti. 1907'de Erzurum'da bölge idarecilerinin değiştirilmesi ve ağır vergilerin kaldırılması gibi taleplerle büyük kitle hareketleri görüldü. Bu sırada Makedonya'da son derece hareketli günler yaşanıyordu. Makedonya Osmanlı askeri gücünün en yoğun olduğu yerd. Başkent denetiminden uzak kalışı, Avrupa'ya yakınlığı, ekonomik, sosyal ve kültürel hayatın gelişmişliği ve kozmopolit yapısı sebebiyle ulusal ve demokratik örgütlenmeler için elverişli bir ortama sahipti. Bu nedenle buradaki çalışmalar kalıcı sonuçlar vermiş ve bu bölge, meşrutiyet mücadelesinde önemli roller üstlenmiştir. İngiltere'nin Makedonya meselesi ile ilgili yaptığı girişimler ve özellikle bu konuda Rusya ile "Reval Mülakâtı"nın yapılması, İttihat ve Terakki ve eylemci subaylarda imparatorluğun paylaşılmasına yönelik yeni bir girişim olarak algılandı ve büyük bir telaş ve tepkiye yol açtı.²²¹

Nihayet 1908 Temmuz'unda yapılan toplantı ve mitingler bütün Rumeli'ye yayıldı. Kosova, Selanik, Manastır, Serez, İştıp ve Piriştine'den çekilen telgraflarla padişah'tan Kanun-ı Esâsî'nin yeniden yürürlüğe konması ve acele olarak bir millet meclisi toplanmasını talep edilmekteydi. Bu istekler kabul edilmediği takdirde fiili harekete geçileceği de bu telgraflarla padişaha bildirilmiştir. Bir taraftan, meşrutiyet mücadelesinde artan heyecan, diğer taraftan Reval Mülakatı'nın doğurduğu tepki neticesinde kolağası Niyazi Bey'in asker ve sivillerden müteşekkıl 400 kişilik çetesiyle Resne'de dağa çıkması Rumeli'de ayaklanmanın başlangıcı oldu. Ayaklanmayı bastırmak için gönderilen Şemsi Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları tarafında öldürüldü. Şemsi Paşa'nın yerine olağanüstü yetkilerle gönderilen Müşir Osman Paşa da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin teşebbüsüyle askerî kuvvetler tarafından tutuklanmıştır. Bu olaylardan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti, 23 Temmuz 1908 günü Manastır'da hürriyeti ilân etti. Yıldız, her taraftan gelen miting ve toplantı haberleri ile

²²⁰ Karal, C. IX, s. 18-19; Tanör, s. 175.

²²¹ Karal, C. IX, s. 21-26; Tanör, 176.

telgraflar neticesinde büyük çapta bir halk hareketi karşısında bulunduğuna inanmıştır.²²²

Bu olayların baskısı altında Sultan II. Abdülhamid, Said Paşa'yı sadrazamlığa getirmiş ve Said Paşa'nın tavsiyesi üzerine Heyet-i Vükelâ, 24 Temmuz 1908 tarihli bir mazbata ile, çekilmiş olan telgraf sayısının 67'yi bulduğunu, kan akmasını ve memleket işlerine yabancıların karışmasını önlemek gayesiyle meclisin açılmasını, bunun için de derhal genel seçimlere başlanmasını padişaha tavsiye etmiştir. Padişah da mazbatadaki taleplerin yerine getirilmesini aynı tarihli İrade-i Seniyye'siyle ilan etmiş ve bu husus gazetelerde ilan edilmiştir. Böylece II. Meşrutîyet ilân edilmiş oldu. Bu durumda, İttihat ve Terakki Cemiyeti Abdülhamid'in tahtta kalmasına rıza gösterdi.²²³

II. Meşrutîyet'in ilan edilmesinden ve Kanun-ı Esâsî'nin tekrar fiilen yürürlüğe girmesinden sonra yapılacak ilk iş, seçimle Mebusan Meclisi oluşturularak çalışmaya başlamasının temin edilmesiydi. Ancak, seçimlerin nasıl ve neye dayanarak yapılacağına tereddüt hâsıl olmuştur. I. Meşrutîyet döneminde yapılan iki seçim de, çıkarılan "muvakkat talimatname"ye göre yapılmıştı. Kanun-ı Esasi'ye göre yapılması gereken seçim kanunu ise, meclislerden geçmesine rağmen henüz onaylanıp yürürlüğe girmemişti. Yukarıda da değinildiği gibi, bu muvakkat talimatname'nin birçok maddeleri Kanun-ı Esâsî'ye aykırılıklar taşıyordu. II. Meşrutîyet'in ilanından sonra kısa zamanda seçimleri yapmak ve meclisi toplamak gerektiğinden, yeni bir seçim kanunu hazırlamak da uzun zaman alacağından, seçimlerin daha önceden yapılmış ancak onaylanmadığından yürürlüğe girememiş olan seçim kanununa göre yapılması uygun görülmüştür. Bunun üzerine Heyet-i Vükelâ hemen toplanarak durumu bir mazbata ile padişaha arz etmiş ve mezkûr seçim kanunu padişah tarafından onaylanarak (24 Temmuz 1324) yürürlüğe girmiştir. Seçimler de bu kanuna göre yapılmış ve Meclis-i Umûmî açılmıştır.²²⁴ Seçimler, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin denetimi hatta baskısı altında yapıldığından seçimleri İttihat ve Terakki Cemiyeti listeleri kazandı. Seçilen 275

²²² Tunaya, Hürriyetin İlanı, s. 3-6; Karal, C. IX, s. 27-40.

²²³ Tanör, 176-177; Tunaya, Hürriyetin İlanı, s. 5-6

²²⁴ Başgil, Türkiye Esas Teşkilat Hukukunun Ana Hatları, s. 26-27.

mebustan 160'ı İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesiydi. Rakibi olan Osmanlı Ahrar Fırkası meclise sadece bir mebus sokabildi.²²⁵

2. Kanun-ı Esâsî'nin Yeniden Yürürlüğe Konması ve Padişahın Konumu

Meclîs-i Umûmî'nin yeniden toplanması ve II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte, henüz bir anayasa değişikliği olmadığı halde, Padişahın anayasal konumu ve gücü, meşrutiyetçi ve özgürlükçü güçlerin siyasal etkinliklerinin de etkisiyle pratikte gerçek anlamda meşruti monarşi haline gelmiştir. Parlamento ilk defa kurumsal bir değer kazanmış ve parlamento ile hükümet bağımsız birer varlık olarak ortaya çıkmışlardır.²²⁶

Bu durumu fiili olarak ortaya çıkaran ilk olay vükelânın atanmasıyla ilgili olarak yaşanan tartışmalardır. Vükelânın atanması yetkisi Kanun-ı Esâsî'nin 7. maddesine göre padişaha aittir. Ancak, 27. maddesinden de, padişahın sadece sadrazamı seçeceği, diğer vekilleri de sadrazamın seçeceği anlamı çıkıyordu.

Sultan II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, özellikle, Harbiye ve Bahriye nazırlarını bizzat seçmek istedi. İttihat ve Terakki Cemiyeti ise söz konusu vekilliklere padişah'a yakın isimlerin atanmasına karşı çıktı. Bu çatışmaların arasında kalan Sadrazam Mehmet Said Paşa, sonunda bu vekilliklere padişahın istediği şahısları seçti. Ancak bu durum kabine arasında uyumsuzluğa neden olduğu gibi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de tepkisini çekti. Neticede İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baskısıyla Said Paşa istifa etti. Bu olanlardan sonra padişah, durumu kabullenmek zorunda kaldı. Padişah, Kâmil Paşa'nın sadrazam olarak atandığına ilişkin 9 Recep 1326 tarihli hattı Hümayun'da kullandığı, “...Said Paşa'nın vuku-u istifası cihetile Mesnedi Sadaret mücerrep olan sadakat ve ehliyetinize mebni uhdenize ihale ve tevcih ve Mesned-i Meşihat dahi Cemaleddin Efendi uhdesinde ibka kılınmakla diğer Vükelânın Kanun-ı Esâsî mucibince bitteşkil memuriyetleri icra olunmak üzere arz...” şeklinde ifadelerle, Harbiye ve Bahriye dahil tüm vükelâyı seçme yetkisinin sadrazamda olduğunu kabul ve teyit etmiştir.

²²⁵ Tanör, s. 183.

²²⁶ Tanör, 184-185.

Aynı şekilde Âyân Meclisi başkanının seçilmesi de problem oluşturmuş ve padişah, Sadrazam Kamil Paşa'nın direnmesi neticesinde onun başkanlık için önerdiği Said Paşa'yı atamak zorunda kalmıştır.²²⁷

Yine bu dönemde parlamentonun hükümet üzerindeki siyasal denetiminin ilk örneği görülmüştür. Sait Paşa'dan sonra sadrazam olan Kâmil Paşa hakkında, meclisin açılışından 13 gün sonra verilen bir önergenin neden olduğu tartışmalar neticesinde hükümet, güvenoyu istemiş ve bu güvenoyunu almıştır. Bu olay, Osmanlı anayasal hayatındaki ilk güvenoyu talebi ve yapılan ilk güven oylamasıdır.²²⁸

Kâmil Paşa, bir süre sonra harbiye ve bahriye nazırlarını görevden aldı. Bunu meşrutiyet usullerine aykırı bulan üç nazır istifa etti. Bunun üzerine bir grup mebus, sadrazamı Kanun-ı Esâsî'nin 38. maddesine göre hesap vermek üzere meclise davet etti. Ancak aynı maddeye göre, sorunun muhatabı cevabı erteleme hakkına sahipti. Bundan yararlanan Kâmil Paşa cevabını erteleyerek meclise gelmeyince, meclis de onun hakkında güven oylaması yaparak, 8'e karşı 198 oyla güvensizlik bildiren kararı aldı. Kâmil Paşa hükümeti, Osmanlı Anayasal tarihinde ilk güvensizlikle düşürülen hükümettir. Bunun üzerine hükümet istifa etti ve padişah Hüseyin Hilmi Paşa'yı sadrazam atadı. Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti de hükümet programını meclisin güvenoyuna sunan ilk hükümettir.²²⁹

Netice itibariyle, II. Meşrutiyet'in ilanı ile 1909 değişiklikleri arasındaki fiili uygulamada çok önemli yenilikler meydana gelmiş ve batılı parlamenter sistemlerdeki ilkeler fiilen uygulanmaya başlanmıştır. Mecliste hâkimiyet-i milliye kavramı resmen dile getirilmiş ve parlamento ile hükümet bağımsız birer varlık olarak siyaset sahnesinde yer almaya başlamışlardır. İttihat ve Terakki'nin önderlik yaptığı meşrutiyetçi akımın gücü ve ağırlığı karşısında padişah, parlamenter ilkelerin yerleştiği ölçüde, fiilen yetkilerinin kısıtlanmasına razı olmak durumunda kalmıştır.

²²⁷ Okandan, s. 256-257-258.

²²⁸ Tanör, s. 185-186.

²²⁹ Okandan, 267-269; Tanör, s.186.

II. 1909 DEĞİŞİKLİKLERİ VE PADİŞAH

1. 1909 Değişiklikleri

Padişahın otorite ve yetkilerinin kısıtlanması ve meşrutiyet idaresinin yeniden kurulması amacıyla yola çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti, hürriyetin ilanını gerçekleştirerek, parlamentonun yeniden toplanmasını sağlamıştır. Böylece padişahın yetkilerini fiilen kısıtlayarak, devlet politikasında en önemli unsur haline gelmişlerdir. Ancak, İttihat ve Terakki Cemiyeti, devlet idaresinde görev alacak yetişmiş elemanları olmadığından iktidarı doğrudan ele almamıştır. Böylece padişahın devlet yönetimindeki etkinliği bertaraf edilmiş, ancak fiilen iktidarı elinde tutan İttihat ve Terakki Cemiyeti resmen iktidarda bulunmadığından devlet yönetiminde bir boşluk doğmuştur. O dönemde devletin içte ve dışta karşı karşıya bulunduğu olumsuz gelişmeler de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni yıpratmıştır. Bu durumda, daha başından itibaren İttihat ve Terakki'ye ve meşrutiyete karşı var olan muhalefet artmış, partiler ve muhalif gruplar arasında her gün şiddeti artan çekişmeler ülkenin siyasi durumunu iyice karmaşık hale getirmiştir. Hükümet otoritesi kalmamış ve her tarafta anarşi hakim olmaya başlamıştır. Bu ortamda muhalif gazeteci Hasan Fehmi'nin öldürülmesi, 31 Mart Vak'ası ismiyle bilinen ayaklanmanın başlamasına neden oldu. Ayaklanmayı bastırmak için İttihat ve Terakki'nin güçlü olduğu Selanik'ten gelen Hareket Ordusu 24 Nisan 1909'da İstanbul'a girdi ve ayaklanmayı bastırdı. 27 Nisan 1909'da meclis, "Meclis-i Umûmî-i Millet" ismiyle İstanbul'da toplandı ve ilk iş olarak padişahın değiştirilmesi meselesini görüştü. Meclis, Sultan II. Abdulhamid'in tahtan indirilmesine ve Şehzade Mehmet Reşat'ın tahta çıkarılmasına karar verdi.²³⁰

31 Mart ayaklanmasının bastırılmasından ve gerçekleştirilen taht değişikliğinden sonra toplanan Meclîs-i Umûmî yoğun bir yasama faaliyetine girişti. Bu faaliyetlerin en önemlisi, hiç kuşkusuz "8 Ağustos 1909 Anayasa değişiklikleri"dir. I. Meşrutiyet Dönemi'nde ve II. Meşrutiyet'in başında yaşanan hadiseler Kanun-ı Esâsî'de değişiklik yapılmasını zarurî kılıyordu. Yeni bir anayasa yapmak yerine mevcut anayasa yapılacak esaslı değişikliklerle yetinilmesinin sebebi, şartların müsait

²³⁰ Tanör, 187-191.

olmaması, yeni bir anayasa hazırlamak için uzun zaman gerekmesi ve meclisin kendini yeni bir anayasa hazırlamaya yetkili görmemesi gibi sebeplerdir.²³¹

2. Mahiyeti

8 Ağustos 1909 değişiklikleri ile 1876 Kanun-ı Esasi'sinin 21 maddesi değiştirilmiş, bir maddesi kaldırılmış ve üç adet yeni madde ihdas edilmiştir.²³² Anayasada yapılan bu düzenlemelerle, şeklen yeni bir anayasa yapılmasa bile, 1876 tarihli Kanun-ı Esâsî'nin getirdiği sistemde esaslı değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle, 1909 değişiklikleri genelde “1909 Anayasası” olarak ifade edilmektedir.²³³ 1876 tarihli Kanun-ı Esâsî, dış etkenlerin yanında, çok geniş tabana oturmasa da iç etkenlerin (taleplerin) de etkisiyle ilan edilmişti ve padişahın tek taraflı işleminden doğan bir “ferman anayasa” idi. 1909 değişiklikleri ise, daha geniş bir tabana oturan ve halife-sultanı boyun eğmeye zorlayan bir hareketle doğmuştur. II. Meşrutiyet ve 1909 değişikliklerinde padişahın gücü 1876'ya göre çok daha zayıflamıştı. Bu nedenle, 1876 tarihli Kanun-ı Esâsî'nin tek taraflı “ferman anayasa” niteliğine karşılık, 1909 değişiklikleri çift taraflı “misak anayasa” olarak değerlendirilmiştir.²³⁴

3. Getirdiği Sistem

1909 değişiklikleriyle padişah'ın 7. maddede sayılan yetkileri “sayı bakımından” arttırılmasına rağmen, artık parlamenter hükümet tarzı (kabine sistemi) kabul edildiğinden bu yetki artışı padişahın güçlendiği anlamına gelmemektedir. Çünkü bu yetkileri, meclisin güvenini haiz ve ona karşı sorumlu Heyet-i Vükelâ kullanacaktır.²³⁵

Yapılan bu değişikliklerle devletin monarşik yapısı korunmakla birlikte, padişahın statüsünde önemli kısıtlamalar gerçekleştirilmiştir. Böylece “gerçek anlamda meşrutî (anayasalı), sınırlandırılmış bir monarşi” düzenine geçilmiştir. Padişah, yasama ve yürütmeye ilgili birçok yetkilerini yitirmiş, hükümetin sadece parlamento önünde

²³¹ Okandan, s.286

²³² 1293 Kanun-ı Esâsî'sinin 3, 6, 7, 10, 12, 27, 28, 29, 30, 35, 36, 38, 43, 44, 53, 54, 76, 77, 80, 113 ve 118. maddeleri değiştirilmiş, 119. maddesi kaldırılmış ve 119, 120, 121 numaralı yeni maddeler eklenmiştir.

²³³ Aldıkaçtı, s. 70; Tanör, s. 192.

²³⁴ Aldıkaçtı, s. 70; Tanör, s. 192.

²³⁵ Tanör, s. 193; Aldıkaçtı, s. 71.

sorumluluğu esası benimsenmiştir. Ayrıca meclisin feshi şartları da ağırlaştırılarak parlamentonun konumu da güçlendirilmiştir.²³⁶

II. Meşrutiyet ve 1909 değişiklikleriyle birlikte egemenliği, kaynağı ve kullanılışı bakımından hükümdara ait bir yetki sayan egemenlik anlayışı teoride ve pratikte temelinden sarsılmıştır. Egemenlik yetkilerinin padişah ile milletin temsilcileri arasında paylaşılması, gerçek anlamda parlamentolu düzene geçiş, kuvvetler ayrılığı ilkesinin kabulü, yasama ve yürütme yetkilerinin padişahtan koparak bağımsız ve demokratik organların eline geçmesi, Heyet-i Vükelâ'nın sadece meclise karşı sorumlu hale gelişi gibi gelişmeler,²³⁷ Osmanlı siyasal sistemindeki demokratikleşmeye ve millet egemenliğine gidişin göstergeleridir.

4. Padişahın Seçilmesi ve Göreve Başlaması

Kanun-ı Esâsî'nin padişahın belirlenmesi ile ilgili maddesinde herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Bu nedenle yine saltanat Osmanlı sülalesine aittir ve Osmanlı Ailesi'nin en yaşlı erkek evladı tahta geçer.

5. Padişahın Halife Niteliği

1909 değişiklikleriyle padişahın halife niteliğiyle ilgili herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Dolayısıyla padişahın halife sıfatı aynen devam etmektedir.

6. Padişahın Sorumluluğu

Padişahın sorumluluğuyla ilgili herhangi bir değişiklik yapılmadığından 1876 tarihli Kanun-ı Esâsî'ye göre incelenen padişahın sorumluluğu ile ilgili açıklamalar aynı şekilde geçerliliğini devam ettirmektedir.

7. Hanedan Üyelerinin Şahsi Güvenceleri ve Mal ve Aidatları

Kanun-ı Esâsî'nin 6. maddesine eklenen “...ve kanunu mahsus mucibince...” ifadesiyle, hanedana mensup üyelerin şahsi güvenceleri ve malvarlıkları ile alacakları

²³⁶ Tanör, s. 192-196.

²³⁷ Bülent Tanör, Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 25-26.

ödeneklerin, ölünceye kadar devlet garantisi altına alınmasının çıkarılacak özel bir kanuna göre düzenleneceği öngörülmüştür. Böylece padişahın ödenekleri kanuna bağlanmıştır.

8. Göreve Başlayacak Olan Padişahın Yemin Etmesi

1909 değişikliğiyle 1876 Anayasası'nın 3. maddesine eklenen cümleyle²³⁸ göreve başlayacak padişaha Meclis-i Umûmî'de yemin etme yükümlülüğü getirilmiştir. Buna göre tahta geçen padişah, Meclis-i Umûmî'de Şer'i Şerif ve Kanun-ı Esâsî hükümlerine uyacağına ve vatan ve millete sadakat göstereceğine yemin edecektir.

Padişah, öncelikle klasik devirden beri uygulanagelen İslam Hukuku esaslarına riayet edeceğine dair yemin etmektedir. Bundan sonra ise, 19. yüzyıl başlarından beri etkisinde bulunulan ve bazı kurumları örnek alınan Batıdan örnek alınarak yapılan yazılı anayasa Kanun-ı Esâsî'ye bağlılık yemini etmektedir. Nihayet yine batının etkisiyle Osmanlı literatürüne giren “Milli Egemenlik” anlayışına doğru gidişi simgeleyen “vatan ve millet”e sadakat edeceğine yemin edecektir.

III. 1909 DEĞİŞİKLİKLERİNE GÖRE PADİŞAH'IN GÖREV VE YETKİLERİ

1. Padişahın Yürütmeye İlgili Görev ve Yetkileri

1.1. Padişahın Tek Başına İcrai İşlem Yapamaması (Karşı İmza Kuralı)

Kanun-ı Esâsî'nin 30. maddesinde yapılan köklü değişiklikle, padişahın tek başına icraî bir karar alma ve işlem yapma yetkisi elinden alınmıştır. Bu maddeyle, “*sorumluluğu olmayanın yetkisi de olmaz*” prensibi benimsenmiştir. Buna göre, vükelâ hükümetin genel siyasetinden müştereken ve her bir vekil de kendi görev alanına giren icraatlardan dolayı münferiden Mebusan Meclisi'ne karşı sorumludur. Bundan sonra devletin genel siyasetini belirleme yetkisi ve bundan doğan sorumluluk Heyet-i Vükelâ'ya aittir. Artık Kanun-ı Esâsî'nin 5. maddesine göre sorumsuz olan padişahın,

²³⁸ Zatı Hazreti Padişahi hini cüluslarında Meclisi Umumide ve Meclis müctemi değilse ilk içtimasında Şer'i Şerif ve Kanun-ı Esâsî ahkâmına riayet ve vatan ve millete sadakat edeceğine yemin eder.

sadrazam ve ilgili vekilin ya da Heyet-i Vükelâ'nın imzası olmadan icraat yapma imkânı yoktur.²³⁹

Bu değişiklikle, Kanun-ı Esâsî'de kendisine birçok yetkiler verilmiş olan padişahın bu yetkileri tek başına kullanabilmesi engellenmiş oluyordu. Artık padişah, verilmiş olan bu yetkileri ancak sadrazam ve vükelâ vasıtasıyla kullanabilecektir. Sadrazam ve vükelânın imzalamadığı bir icraatı yalnız kendi iradesiyle gerçekleştiremez. Sadrazam ve vükelânın sorumluluğu da sadece Mebusan Meclisi'ne karşı olduğuna ve Mebusan Meclisi'nin güvensizlik beyan ettiği vekil ya da Heyet-i Vükelâ'nın görevde kalması mümkün olmadığına göre, vekiller ve Heyet-i Vükelâ, izleyeceği siyasette daha serbest hareket edebilecek ve icabında padişahın kendi görüşlerine uymayan taleplerine karşı durabileceklerdir. Gerçi bu durumda padişahın ilgili vekili azledebilme yetkisi şeklen var görünse de, fiiliyatta bu yetkiyi kullanabilmesi pek mümkün değildir. Çünkü bu takdirde padişah, o vekil ya da Heyet-i Vükelâ meclisin güvenine sahipse, meclisi karşısına almış olacaktır. Yeni atanacak vekil ya da Heyet-i Vükelâ'nın da meclisin güvenoyunu alması gerektiğinden, padişah her halde meclisin onay vermediği vekil hakkında azil yetkisini kullanamayacaktır. Böylece vekiller ve Heyet-i Vükelâ, padişahın iradesinden çok meclisin iradesine tâbi bir hale gelmiştir.²⁴⁰

1.2. Padişahın Vükelâ-yı Devlet ile İlgili Yetkilerinde Yapılan Değişiklikler

1.2.1. Vükelânın Tayin ve Azli ile İlgili Değişiklikler

Yukarıda görüldüğü gibi, 1876 tarihli Kanun-ı Esâsî'de vükelânın tayin ve azil yetkisi 7. maddeyle padişahın mukaddes haklarından olarak sayılmıştır. 1909 değişikliğiyle padişahın bu yetkisinde kısıtlamalara gidilerek, bu konuda sadrazamın yetkileri ve ağırlığı arttırılmıştır. Artık padişah yalnızca sadrazamı seçip atayacak; vükelâyı ise sadrazam seçecek, padişah usulen atayacaktır. Yapılan değişiklikle padişahın vükelâyı azil ve nasbına ilişkin ifade 7. maddeden çıkarılmış, padişaha, sadece “Sadrazam ve Şeyhülislâm'ın intihap ve tâyini” ile “Sadrazamın oluşturacağı” Heyet-i Vükelâ'yı onaylama yetkisi verilmiştir.

²³⁹ Okandan, s. 296; Tanör, s. 193.

²⁴⁰ Okandan, s. 297-300; Arsel, s. 34

Kanun-ı Esâsî'nin değişik 7. maddesinde padişahın yetkileri arasında “icabında vükelânın alel usul ve azl ve tebdili” de sayılmıştır. Ancak bu yetki Kanun-ı Esasî'nin değişen diğer maddelerindeki düzenlemelerle kısıtlanmıştır. 1909 değişikliklerinden sonra, artık padişah'ın Mebusan Meclisi'nin güvenini kazanmış olan Heyet-i Vükelâ'yı veya bir vekili azletmesi pek mümkün görünmemektedir. Çünkü yeni teşkil edecek Heyet-i Vükelâ'nın da meclisin güvenine sahip olması gerekmektedir.²⁴¹

7. Maddenin sonuna eklenen bir cümleyle de, Meclis-i Umûmî'nin toplantı halinde bulunmadığı zamanlarda Heyet-i Vükelâ'nın değişmesi halinde bu değişiklikten doğan sorumluluğun yeni gelen heyete ait olacağı düzenlenmiştir.

Aynı şekilde 27. maddenin vekillerin görevleriyle ilgili “...sair vükelânın memuriyetleri dahi ba iradei şahane icra olunur.” ifadesi; “...teşkil-i vükelâyâ memur olan sadrazamın tensip ve arzı ile sair vükelânın memuriyetleri dahi ba irade-i şahane icra olunur.” şeklinde değiştirilmiş ve daha açık hale getirilmiştir. Böylece değişik 7 ve 27. maddelerle vükelâyı belirleme yetkisindeki müphemlik giderilmiş ve yetkinin sadrazamda olduğu açık bir biçimde düzenlenmiş olmaktadır. Bundan sonra padişah, ancak sadrazamın seçip arz ettiği şahısları vekil olarak atayabilecektir. Ayrıca Heyet-i Vükelâ, değişik 30. maddeye göre Mebusan Meclisi'ne karşı sorumlu olduğundan, atanacak vekillerin Mebusan Meclisi'nin tasvib edebileceği şahıslardan seçilmesi de gerekmektedir. Aksi takdirde meclisin güvenini kazanamayan şahısların bu göreve seçilmeleri ve görevi devam ettirmeleri aşağıda görülecek değişik 30 ve 38. maddelere göre mümkün değildir. Bu durum da, padişahın vükelâyı atama yetkisiyle ilgili bir sınırlama teşkil etmektedir.²⁴²

1.2.2 Heyet-i Vükelâ'nın İşleyişi İle İlgili Değişiklikler

1876 tarihli Kanun-ı Esâsî'nin 28. maddesine göre, padişahın izni gereken konularda alınan kararlar, iradei seniye ile uygulanabiliyordu. (*Müzekeratından muhtacı istizan olanların kararları iradei seniye ile icra olunur.*) 1909 değişiklikleriyle maddede geçen “muhtacı istizan” ifadesi yerine “muhtacı tasdik” ifadesi konmuştur. Böylece bir konuyu görüşmeden önce alınacak muvafakatı ifade eden “izin” yerine, sürece kararın

²⁴¹ Okandan, s. 301.

²⁴² Okandan, s. 297-298.

alınmasından sonra katılmayı ifade eden “tasdik” ifadesinin kullanılması Heyet-i Vükelâ’nın konumunu kuvvetlendirmiş ve politikalarını daha serbestçe belirleyebilme imkânı vermiştir.

Vükelânın görevlerini düzenleyen 29. maddede yapılan yeni düzenlemelere göre de, önceki gibi, vükelâdan her birisi kendi görev alanlarına giren konulardan izin verilmiş alanlarda gerekli icraatları yapabileceklerdir. İzin verilmiş alanlar dışındaki icraatlarda ise durumu Sadrazama inha²⁴³ (değişiklikten önce arz) eder. Bu durumda sadrazam, müzakereye muhtaç olmayan konularda doğrudan doğruya, müzakereye ihtiyaç olan konularda ise müzakereden sonra, eğer padişahın tasdikine gerek varsa tasdike arz eder, tasdike gerek yoksa Heyet-i Vükelâ kararını tebliğ eder. Burada da “...veyahut taraftı Hazreti Padişahiden istizân ederek...” ifadesi çıkarılarak, yerine “muhtacı tasdik” ifadesi getirilmiştir.

Ayrıca, çıkarılacak özel bir kanunla Heyet-i Vükelâ’nın işleyişi ayrıntılı olarak düzenlenecektir.

1.2.3. Vükelânın Sorumlulukları ve Padişahın Bununla İlgili Yetkileri

Kanun-ı Esâsî’nin 30. maddesi, vükelânın icraatlarından sorumlu olduklarını, “Vükelâyı Devlet memuriyetine müteallik ahval ve icraattan mesuldür.” şeklinde ve çok genel olarak belirtiyordu. 1909 değişikliğiyle, madde geniş olarak düzenlenmiş, bu sorumluluğun denetimiyle ilgili 31, 32, 33 ve 34. maddeler aynen korunmuştur.

Değişik 30. maddeye göre vükelâ, hükümetin genel siyasetinden müstereken ve kendi vekilliklerine ait işlerden dolayı da münferiden Mebusan Meclisi’ne karşı sorumludurlar. Bu sorumluluk, yukarıda izah edildiği gibi, alınan kararların altına imza atan vekile ya da kurul halindeki kararlarda Heyet-i Vükelâ’ya aittir. Bu değişiklikle Heyet-i Vükelâ, padişaha karşı sorumlu olmaktan çıkıp, Mebusan Meclisi önünde sorumlu hale gelmiştir.

²⁴³ İnha : Bir olayı bildirmek. (Bkz. Özcan, Hüseyin; Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü, sh. 300, Ankara 1975)

Değişik 38. maddeye²⁴⁴ göre ise, sadrazam veya vekillerden biri hakkında bir konuyu cevaplandırması (istizahı madde-gensoru) için, Mebusan Meclisi'nde çoğunlukla bir karar alınarak davet edilirse, davet edilen vekil ya da sadrazam ya bizzat ya da emrindeki memurlardan birini göndererek sorulacak sorulara cevap verecektir. Ancak lüzum görürse sorumluluğunu üzerine alarak cevabın ertelenmesini talep etme hakkı vardır. Bu istizah (gensoru) neticesinde Mebusan Meclisi'nde çoğunlukla hakkında güvensizlik (ademi itimat) beyan olunan vekil düşer. Eğer sadrazam hakkında güvensizlik beyan olunursa Heyet-i Vükelâ kurul halinde düşer.

Anayasanın siyasi sorumluluğa ilişkin maddesi II. Meşrutiyet'te yalnızca bir defa uygulanmıştır. O da, 13 Şubat 1909'da Kâmil Paşa kabinesinin düşürülmesidir. Bunun dışındaki kabine değişiklikleri karışıklıklar ve darbeler sebebiyle olmuştur.²⁴⁵

1.3. Padişahın Yürütmeye İlgili Diğer Yetkileri

Padişahın yürütmeye ilişkin diğer yetkileri 1909 değişiklikleriyle korunmuş, hatta sayı itibariyle artırılmıştır. Ancak, artık padişahın serbestçe yayınlayacağı irade-i seniyelerle bu ve buna benzer yetkilerini tek başına kullanabilmesi mümkün değildir. Bu yetkileri ancak, sorumluluğu üstlenecek olan vekil ya da Heyet-i Vükelâ'nın imzasıyla kullanabilecektir. Bu nedenle yetkileri sayı itibariyle artsa da muhteva açısından daralmıştır. 1876 tarihli Kanun-ı Esâsî'nin 7. maddesinde sayılanlara ek olarak, hutbelerde naminin zikri, her nevi kavanin teklifi, eyalâtı mümtazenin şeraiti imtiyaziyelerine tevfiikan icrayı tevcihatı, Meclisi Umuminin tasvibi ile affı umumi ilânı gibi hak ve yetkiler sayılmıştır. Ancak, Kanun-ı Esâsî'de var olan rütbe ve nişan verme yetkisi “kanunu mahsus” ile kısıtlanmıştır.²⁴⁶ Böylece padişah, yasama meclisinin çıkaracağı özel kanun çerçevesinde bu yetkisini kullanabilecektir.

Kanun-ı Esasi'nin önceki halinde padişah'ın uluslar arası andlaşma yapma yetkisine herhangi bir kısıtlama getirilmemişti. Değişik 7. maddede, “...alel umum

²⁴⁴ Madde 38 : İstizahı madde için Vükelâdan birinin huzuruna Meclisi Mebusanda ekseriyetle karar verilerek davet olundukta ya bizzat bulunarak yahut maiyetindeki rüesayı memurinden birini göndererek irad olunacak suallere cevap verecek yahut lüzum görür ise mesuliyet üzerine alarak cevabının tehirini talep etmek hakkını haiz olacaktır. Netice-i istizahta Heyeti Mebusanın ekseriyeti arası ile hakkında ademi itimat beyan olunan nazır sakıt olur. Reisi vükelâ hakkında ademi itimat beyan olunduğu halde Heyeti Vükelâ hep birden sukut eder.

²⁴⁵ Aldıkaçtı, s. 75.

²⁴⁶ “...Kanunu mahsusuna tevfiikan rütbe ve mehasıp tevcihi...hukuku mukaddese-i padişahidendir.”

muâhedât akdi hukuku mukaddese-i Padişahiden” olduğu yine ifade edilmiştir. Ancak bu yetkiye önemli sınırlar getirilmiştir. Buna göre, barış antlaşmalarında, ticaretle ilgili antlaşmalarda, toprak terkine veya ilhak edilmesine ilişkin andlaşmalarda, Osmanlı vatandaşlarının hukuku asliye ve şahsiyesine ilişkin andlaşmalarda ve devlet tarafından masraf yapılmasını gerektiren antlaşmalarda Meclis-i Umûmî’nin tasdiki şarttır.

Ayrıca, olağanüstü durumlarda, hükümet-i seniyenin geçici olarak örfi idare(Sıkıyönetim) ilan etme hakkı 1909 değişiklikleriyle de korunmuş, ancak bu maddenin son cümlesi maddeden çıkarılmıştır. Böylece artık padişah hükümetin güvenliğini ihlal ettikleri sadece zabıta tahkikatıyla sabit olanları ülke dışına ihraç edebilme yetkisine sahip değildir.

1909 değişiklikleriyle padişahın hükümeti belirleme yetkisi ve hükümetin icraatları üzerinde sahip olduğu yetkiler kısıtlandığından ve bu yetkiler esas itibariyle sadrazam ve hükümete ait olduğundan, sıkıyönetim ilan etme yetkisi artık padişaha ait bir yetki değildir.

2. Padişah’ın Yasamayla İlgili Görev Ve Yetkileri

2.1. Meclislerin Toplantıya Çağırılması, Çalışma Süresi Ve Tatil Edilmesiyle İlgili Yetkileri

1909 değişiklikleriyle Meclis-i Umûmî’nin toplanma zamanı değiştirilmemiş, ancak açıkça her iki Meclisin de davete gerek olmaksızın toplanacağı belirlenmiştir. Böylece önceden uygulanan her iki meclisin toplanabilmesi için padişahın meclis üyelerini davet etmesi şartı kaldırılmış ve her iki meclisin de kendiliğinden toplanacağı belirlenerek, padişahın meclislerin toplanmasını engellemesinin önüne geçilmiştir. Meclisin kapanma zamanı ise Mayıs ayının başına alınmıştır. Önceden meclis, mart başında kapanıyordu. Böylece meclisin çalışma süresi iki ay uzatılarak dört aydan altı aya çıkarılmıştır.²⁴⁷

²⁴⁷ Madde 43 : Meclisi Umuminin iki heyeti beher sene teşrinisani iptidasında bilâ davet tecemmu eder ve ba iradei seniye açılır ve mayıs iptidasında yine ba iradei seniye kapanır. Bu heyetlerden biri diğərinin müçtemi bulunmadığı zamanlarda münakit olamaz.

Kanun-ı Esasi'nin önceki halinde münhasıran padişaha tanınmış olan meclisi vaktinden önce toplama ve toplantı süresini uzatma yetkileri, yeni düzenlemelerle yine padişahıta bırakılmış, ancak Mebusan Meclisi üyelerine de bunları talep edebilme hak ve yetkisi verilmiştir. Padişah, göreceği lüzum üzerine re'sen veya Mebusan Meclisi üyelerinin yarısından bir fazlasının yazılı talepleri üzerine Meclis-i Umûmî'yi vaktinden önce açar. Meclisin çalışma süresinin uzatılması da, yine padişah tarafından, ya Heyet-i Umûmiye'nin kararı ile ya da re'sen tarafından yapılacaktır. Padişahın *meclisin* çalışma süresini kısaltma yetkisi kaldırılmıştır.²⁴⁸

2.2. Meclis-i Umûmî Üyelerinin Yemini

1909 değişikliklerinde Meclisi Umûmî üyelerinin yemini ile ilgili 46. maddede herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Bu nedenle Meclisi Umûmî üyeliğine seçilen ve atanan üyelerin, meclisin açılışında sadrazamın huzurunda "Zatı Hazreti Padişahiye ve vatanına sadakat" ve Kanun-ı Esâsî ahkâmına ve kendisine verilen görevleri yerine getireceğine ve bu görevler hilafına hareket etmeyeceğine dair yemin etme yükümlülükleri devam etmektedir.

2.3. Meclislerin Başkan ve Başkan Yardımcılarının Seçimiyle İlgili Yetkileri

Değişik 77. maddeye göre artık Mebusan Meclisi, her sene toplandığında başkanını ve iki başkan yardımcısını kendisi çoğunlukla seçecektir. Maddenin önceki halinde ise Mebusan Meclisi'nin başkanı ve iki başkan vekili, Mebusan Meclisi tarafından her bir görev için belirlenecek üç aday arasından padişah tarafından atanıyordu. Yeni düzenlemeyle padişahın Mebusan Meclisi başkanını atama yetkisi elinden alınmıştır. Sadece seçilecek başkan padişaha arz edilecektir.

Âyân Meclisi başkanının seçimiyle ilgili 60. maddede her hangi bir değişiklik yapılmamıştır. Bu nedenle, 60. maddeye göre Âyân Meclisi başkanını yine doğrudan doğruya padişah tarafından atayacaktır.

²⁴⁸ Madde 44 : Zatı Hazreti Padişahi görülecek lüzum üzerine re'sen yahut mebusanın ekseriyeti mutlakası tarafından vuku bulacak talebi tahririye binaen Meclisi Umumiye vaktinden evvel açar ve Heyeti Umumiyenin kararı ile veya res'en müddeti muayenei içtimai temdit edebilir.

2.4. Âyân Meclisi Üyelerinin Seçimiyle İlgili Yetkileri

Kanun-ı Esâsî'nin Âyân Meclisi'yle ilgili maddelerinde bir değişiklik yapılmamıştır. Padişahın Âyân Meclisi üyelerinin seçimiyle ilgili yetkileri 1909 değişikliklerinden sonra da aynen devam etmektedir. Ancak burada Mebusan Meclisi'nin yetkilerinin genişletildiğine ve konumunun yükseldiğine dikkat etmek gerekir. Bu nedenle padişahın Âyân Meclisi üyelerini doğrudan seçme yetkisinin devlet yönetimine etkisi pratikte eski döneme göre azalmıştır.

Kanun-ı Esâsî'ye eklenen 121. maddeyle Âyân Meclisi'nin görüşmelerinin aleni olarak yapılması esası getirilmiştir. Bu yenilik, tüm üyeleri padişah tarafından doğrudan atanan meclisin çalışmalarını, kamuoyu denetimine açarak, padişah'ın bu yetkisinin dengelenmesini sağlamıştır.²⁴⁹

2.5. Kanun Yapma Sürecindeki Yetkileri

2.5.1. Kanun Teklifi Verme yetkisi

Kanun-ı Esâsî'nin önceki halinde padişahın kanun teklifi vermesiyle ilgili bir düzenleme yoktu. 1909 değişikliğinde 7. maddeye yapılan ekle padişahın her konuda kanun teklifi verebileceği hususu düzenlenmiştir.

2.5.2. Kanun Tekliflerinin Görüşülebilmesi İçin İzin Verme Yetkisi

Kanun teklif etme yetkisi 53. maddenin ilk şekline göre esas itibarıyla vükelâya aitti. Âyân ve Mebusan Meclisi üyeleri ancak kendi görevleriyle ilgili konularda teklif verme yetkisine sahiptiler. Eski 53. madde Âyân ve Mebusan Meclisleri'nin verdikleri değişiklik tekliflerini “istida” olarak niteliyordu. Ayrıca maddeye göre kanun teklif edebilmek için, öncelikle sadrazam vasıtasıyla padişahın izin alınması gerekiyordu.

1909 değişikliğiyle kanun teklif etme yetkisi bakımından vükelâ ile Âyân ve Mebusan Meclisi üyeleri eşitlenmiştir. Bunlardan her birinin yeni kanun tanzimine veya mevcut kanunlardan birinde değişiklik yapılmasına ilişkin teklif verme yetkisi vardır. Bu düzenlemeyle kanun tekliflerinde padişahın izin alma şartı kaldırılmıştır. Artık hem

²⁴⁹ Tanör, s. 195.

Heyet-i Vükelâ ve hem de Âyân ve Mebusan Meclisi üyeleri serbestçe kanun teklifi verebileceklerdir.

2.5.3. Kanunların Kabulündeki Yetkileri

Kanunların kabulünde değişiklikten önce, 53. maddesindeki prosedür işletilip, 54. madde gereğince kanun layihasını tanzim etmesi için Şûrâ-yı Devlet'e havale edildikten sonra, Şûrâ-yı Devlet tarafından tanzim edilen metin "layiha" adını alıyor ve bu layiha önce Mebusan, sonra da Âyân Meclisleri'nde görüşülerek kabul edilirse, padişahın onayına sunuluyordu.

1909 değişikliğiyle artık serbestçe kanun teklifi verebilen iki meclisten birine yeni bir kanun ya da mevcut bir kanunda değişikliğe ilişkin bir kanun teklifi(layiha) verilir ve bu meclis teklifi görüşerek kabul ederse, layihayı diğer meclise gönderir. Teklif orada da kabul edilirse padişahın onayına sunulur. Görüldüğü gibi, eski dolambaçlı ve meclislerin kanun teklif ve kabul etme yetkilerini kısıtlayıcı usul terkedilmiştir. Kanun tasarılarının temsili niteliği olmayan Şûrâ-yı Devlet tarafından hazırlanması usulü kaldırılmış ve yerine daha basit ve meclislerin yetkilerini genişleten bir usul getirilmiştir.

Yine 1876'daki düzenlemede, onay için meclislerden padişaha gelen metin "layiha" (tasarı) olarak nitelendirilirken, yeni düzenlemeyle bu metin "kanun" olarak nitelendirilmiştir. Bu da, yasama lehine bir yeniliktir.²⁵⁰

2.5.4. Kabul Edilen Kanunların Tasdiki ve İlânıyla ilgili Yetkileri

Mebusan ve Âyân Meclisleri tarafından görüşülerek kabul edilen kanun layihaları padişah tarafından onaylanırsa yürürlüğe girer. Padişah, arz olunan kanunları iki ay içinde ya onaylar ya da tekrar görüşülmek üzere (bir kereye mahsus olarak) iade eder. İade edilen kanunların tekrar görüşülmesinde üçte iki çoğunlukla kabulü şarttır. Bu durumda padişah, bu kanunu onaylamak zorunda mıdır? Madde metninde bu yönde açık bir ifade yoktur. Ancak maddede bir kereye mahsus olarak iade edileceğinden bahsedildiğine göre, bu iadedden sonra üçte iki çoğunlukla kabul edildiği takdirde,

²⁵⁰ Tanör, s. 194

padişah bu kanunu onaylamak zorundadır.²⁵¹ Ayrıca acil olduğuna karar verilen kanunlar on gün içinde ya tasdik veya iade olunacaktır.

Böylece, 1909 değişiklikleriyle, padişahın kanunların onaylanmasıyla ilgili mutlak veto hak ve yetkisi yerine, geciktirici ve/ya güçleştirici veto hak ve yetkisi getirilmiştir.²⁵²

2.5.5. Bütçe Kanunu’nun Yürürlüğünün Uzatılması ve Bütçe harici Harcamalara İlişkin Yetkisi

1909 değişikliklerinde, Bütçe Kanunu’nun yürürlüğünün uzatılması ve bütçe harici harcamalara ilişkin 101 ve 102. maddelerde bir değişiklik yapılmamıştır. Bu nedenle padişahın bu başlık altında açıklanan yetkileri devam etmektedir.

2.6. Mebusan Meclisi’ni Fesih Yetkisi

Kanun-ı Esâsî’nin uğradığı akıbet 1909 değişikliklerinde en çok göz önünde tutulan husus olmuştur. Aynı akıbeti uğramak istemeyen mebuslar, Kanun-ı Esâsî’yi ve meşrutiyeti her türlü tehlikelere karşı korumak amacıyla titiz hareket etmişler ve padişahın meclisi fesih yetkisini olabildiğince zor şartlara bağlamak istemişlerdir.²⁵³

2.6.1. 7’nci Maddede Düzenlenen Fesih Hakkı

Padişahın 7. maddeye göre Mebusan Meclisi’ni fesih yetkisi, 1909 değişikliğiyle daha somut hale getirilmiş ve bazı kayıt ve şartlara bağlanmıştır. Maddenin önceki halinde Mebusan Meclisi’nin feshedilebilmesi için sadece “ledel iktiza” (gerektiği zaman) kriteri getirilmişti. Bu gerekliliği belirleyecek olan padişah, lüzumlu gördüğü zaman fesih yetkisini kullanabilecektir. Ancak padişah fesih yetkisini kullandıktan sonra 73. maddeye göre en geç altı aya kadar meclis toplanacak şekilde milletvekilleri seçimi yapılacaktır.

²⁵¹ İbid.

²⁵² Tanör, s. 194; Aldıkaçtı, s. 72.

²⁵³ Okandan, s. 316.

Yeni düzenlemeyle maddede²⁵⁴ padişahın Mebusan Meclisi'ni feshetme yetkisi, 35. maddeye yapılan atıfla, bu maddede belirlenen şartların oluşmasına bağlanmıştır. Bunun yanında padişahın Mebusan Meclisini fesih yetkisi Âyân Meclisinin muvafakatına bağlanmıştır. Ayrıca fesih yetkisinde bir diğer kısıtlama da fesih halinde gidilecek seçimlerin azami süresinde olmuştur. Artık meclis feshedildiği takdirde, üç ay içinde seçimler yapıp meclisin toplanması gerekmektedir. Böylece padişah, ancak 35. maddede belirlenen şartlar oluştuğunda, Âyân Meclisi'nin muvafakatını da almak ve üç ay içinde seçimler yapılarak meclisin toplanmasını sağlamak şartlarıyla Mebusan Meclisi'ni feshedebilecektir.

2.6.2. 35'inci Maddede Düzenlenen Fesih Hakkı

Değişiklikten önceki 35. maddeye göre, vekiller ile Mebusan Meclisi arasında bir uyuşmazlık çıktığında, vekiller bu konuda ısrar ederse; Mebusan Meclisi de bunu kesin olarak ve birden fazla reddederse padişah, seçimlik olarak Heyet-i Vükelâ'yı değiştirmek ya da Mebusan Meclisi'ni feshetmek haklarına sahipti. Padişah fesih yetkisini kullanırsa, 73. maddeye göre, meclis en geç altı ayda toplanacak şekilde milletvekili seçimlerinin yapılması gerekiyordu. Padişah, meclisi fesih ya da Heyet-i Vükelâ'yı değiştirme yetkilerinden istediğini kullanabilirdi. Yetkinin kullanımıyla ilgili herhangi bir kayıt ve şart öngörülmemişti.

Değişiklikten sonra ise, önceden yürütmenin güçlü bir silahı olan fesih hakkı daraltılmış ve meclisin konumu güçlendirilmiştir. Artık Heyet-i Vükelâ ile Mebusan Meclisi arasında bir anlaşmazlık çıktığında, Heyet-i Vükelâ kendi görüşlerinde direnir, mebusan da iki defa üst üste bu görüşü reddederse, vekiller ya mebusanın kararını kabul etmek ya da istifa etmek zorundadır. Mebusan Meclisi ile ihtilafa düşen Heyet-i Vükelâ'nın görevde kalması, padişahın güven ve desteğini alsa bile mümkün değildir. Padişahın, güvendiği ve desteklediği bir Heyet-i Vükelâ meclisle ihtilafa düştüğünde, doğrudan meclisi feshederek milletin hakemliğine, seçime başvurma yetkisi yoktur.²⁵⁵

²⁵⁴ “... otuz beşinci madde mucibince Meclisi Mebusanın üç ay zarfında intihap olunup içtima etmek şartı ve Heyeti Âyanın muvafakatı ile ledelik tiza feshi hukuku mukaddesei Padişahidendir...”

²⁵⁵ Okandan, s. 318.

Heyet-i Vükelâ, istifa ettiği takdirde doğacak sonuç değerlendirilirken, atanacak yeni Heyet-i Vükelâ'nın, öncelikle meclisten güvenoyu alması gerektiği göz önünde tutulmalıdır. Yeni atanan ve meclisten güvenoyu alan Heyet-i Vükelâ da önceki ihtilaf edilen konuda meclisle yine anlaşamaz ve meclis yine buna karşı çıkarsa, padişah Âyân Meclisi'nin de onayını almak ve üç ay içinde yeniden seçimlerin yapılması şartıyla, Mebusan Meclisi'nin feshine karar verebilir. Yeni meclis de eskisinin görüşünde direnirse, Heyet-i Vükelâ'nın yasamanın kararına uyması gerekir.

Okandan'a göre, padişahın Mebuslar Meclisi'nin fesih yetkisini tek başına kullanması da mümkün değildir. Bu fesih kararını, sorumluluğu üstlenecek olan Heyet-i Vükelâ üyelerinin imzalaması gerekir. Feshe ilişkin tanzim edilecek iradei seniye'nin de yine Heyet-i Vükelâ tarafından imzalanması gerekir. Ancak, bu konuda Kanun-ı Esâsî'de açık bir hüküm yoktur. Okandan bu fikre, “Kanun-ı Esâsî'nin ruhundan ve onun kabul ettiği parlamenter sistemde hâkim olması gereken esaslardan” ulaştığını ifade etmektedir.²⁵⁶ Uygulamada Mebusan Meclisi'nin feshine ilişkin iradei seniyelerde sadece padişahın imzası vardır, sadrazam ve vükelânın isim ve imzaları bulunmamaktadır.

Görüldüğü gibi, 1909 değişiklikleriyle devlet organları arasındaki denge yasama lehine bozulmuştur. Yasama organı icabında Heyet-i Vükelâ'yı düşürebilmesine rağmen, yürütmenin Mebusan Meclisi'ni feshedebilmesi çok zor şartlara bağlanmıştır. İlk meclisin uğradığı akıbet ile 31 Mart hadisesinin etkisinde kalan İttihat ve Terakki hükümeti, özellikle bu maddenin değiştirilmesine önem vermiş ve uzun tartışmalardan sonra maddeyi isteği doğrultusunda değiştirmeyi başarmıştır. Bunda, II. Abdülhamid rejimine karşı verdiği mücadeleden galip çıkan, kamuoyu desteğini arkasına alan ve mecliste de çoğunluğa dayanan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, söz konusu maddeyi geleceği için kuvvetli bir teminat olarak görmesi etkili olmuştur.²⁵⁷

2.7. Kanun-ı Esasi'deki Kanun-ı Muvakkat Çıkarılmasındaki yetkisi

Kanun-ı Esasi'deki Kanun-ı Muvakkat ile ilgili düzenleme aynen korunmuş, ancak sonuna “....olup ilk içtimada Heyet-i Mebusan'a tevdi edilmek lazımdır.” ifadesi

²⁵⁶ Okandan, s. 317.

²⁵⁷ Başgil, Türkiye Esas Teşkilat Hukukunun Ana Hatları, sh. 29.

eklenmiştir. Yani esasen Heyet-i Vükelâ'nın yetkisinde olan, ancak padişahın onayıyla yürürlüğe girebilen “kanun-ı muvakkatlar” aynı şekilde çıkarılabilecektir. Eklenen ifadeyle çıkarılan kanunu muvakkatlar, ilk toplantıda meclise tevdi edilecektir.

3. Padişahın Yargısal Görev ve Yetkileri

1876 Kanun-ı Esasî'nde yargıya ilişkin hükümler o dönemin koşullarına göre oldukça ileri seviyede düzenlendiğinden, 1909 değişikliklerinde yargıyla ilgili hükümlerde bir değişiklik ihtiyacı hissedilmemiştir.

IV. 1909 DEĞİŞİKLİKLERİNDEN SONRA YAŞANAN OLAYLAR VE YAPILAN DİĞER DEĞİŞİKLİKLER

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk meclisin uğradığı akıbet ile 31 Mart hadisesinin etkisinde kalarak değiştirdiği 35. maddenin meclisin feshini çok zor şartlara bağladığı yukarıda anlatılmıştı. Bunda, mecliste çoğunluğa dayanan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, söz konusu maddeyi geleceği için kuvvetli bir teminat olarak görmesi etkili olmuştur.

Ancak yaşanan gelişmeler, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu konuda yanıldığını göstermiştir. Gerek meclis içinde, gerekse meclis dışında gittikçe büyüyen muhalefetteki fert, parti ve zümreler birleşerek “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”nı kurmuşlardır. Bu parti, daha başlangıçta 70 civarında milletvekilini etrafında toplamıştı.²⁵⁸ Bu arada, İstanbul milletvekili Rıza Paşa'nın yabancı bir devlete elçi tayin edilmesi nedeniyle 11 Aralık 1911'de ara seçim yapılmıştır. Bu seçimde, İttihat ve Terakki Fırkası'nın adayı, aynı zamanda Adliye Bakanı olan Memduh Bey, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın adayı ise Tahir Hayreddin Bey'dir. İttihat ve Terakki'nin ve hükümetin bütün çabalarına rağmen, Hürriyet ve İtilaf Fırkası adayı bir oy farkla seçimi kazanmıştır. Bu durum, İttihat ve Terakki liderlerini iyice endişelendirdi. Mecliste çoğunluğu kaybetme tehlikesini gören İttihat ve Terakki liderleri, muhalefet daha fazla büyümeden ve mecliste çoğunluğu kaybetmeden baskın bir seçim yaparak kendi içinden çıkan muhalefeti bertaraf etmek istemişlerdir. 1909 değişiklikleriyle meclisin feshi son derece zorlaştırıldığından Said Paşa Hükümeti bu değişik maddenin tekrar değiştirilmesi

²⁵⁸ Tanör, s. 198-199.

için meclise bir kanun layihası vermişlerdir. Bu layihada teklif edilen madde şu şekildedir: “*Vükela ile Heyet-i Mebusan arasında ihtilaf vukuunda vükela reyinde ısrar edip mebusan canibinden katiyen ve mükerreren reddedildiği halde vükelanın tebdili veyahut üç ay zarfında müceddeden intihap olunmak ve bir senei içtimaiyede birden fazla feshedilememek üzere Heyet-i Mebusan’ın feshi ve hali harpte Meclis-i Umûmî’nin muvakkaten tatili hukuku Hazreti Padişahîdendir. Meclisin feshinde heyeti âyanın rey ve kararına müracaat edip etmemek münhasıran yedi iktidarı Hazreti Padişahîdendir. Fakat Heyeti Cedide-i Mebusan evvelki heyetin reyinde sebat ve ısrar ederse Meclis-i Mebusan’ın rey ve kararının kabulü mecburidir.*” Layiha Kanun-ı Esâsî Encümeni tarafından ufak bir değişiklikle Mebuslar Meclisi’nin müzakeresine sunulmuştur.²⁵⁹

Ancak muhalefet, bu kanunun görüşülmesi için 14 Aralık 1327 (27 Aralık 1911) tarihinde yapılan müzakereleri protesto ederek oturumlara katılmamış ve bu nedenle toplantı yeter sayısına ulaşamamıştır.²⁶⁰ Muhalefetin bu tavrı, hükümet tarafından teklifin reddi mahiyetinde kabul edilmiş ve aynı teklif üzerinde müzakerede bulunmak üzere meclis, 17 Aralık 1327 (30 Aralık 1911) tarihinde tekrar oturuma davet edilmiştir. Muhalefetin bu oturumlara da gelmemesi sebebiyle toplantı yeter sayısına ulaşamayınca²⁶¹ bu durum, 35. maddenin ilk fıkrasındaki “tekrar tekrar red” mahiyetinde ve ademi itimad şeklinde kabul edilmiştir. Bunun üzerine Sait Paşa Hükümeti aynı gün İstifa etmiştir.²⁶² Sait Paşa istifadan önceki oturumda, değiştirilmek istenen 35. maddenin modern Hukuku Esasியede yeri olmadığını ve bunun hukuku saltanatın açık bir inkarı olduğunu, bütün meşrutî ve hatta cumhuri devletlerde bile meclisin feshi yetkisinin devlet başkanına ait bir hak kabul edildiğini söylemiştir. Sait Paşa’ya göre, “*meşrutî rejimin ruhu icra ve teşri kuvvetleri arasında bir tevazün teminidir. Yoksa hükümeti halk meclisi gibi gayri mes’ul bir kuvvetin istibdad ve tahakkümüne terk etmek değildir. 35. madde hükümete hareket ve icraat imkanı*

²⁵⁹ Karal, C. IX, s. 155; Okandan, s. 341-344.

²⁶⁰ Bu hareket tarzına, “insidatî müzakere” (çalışmaları tıkama) denir.

²⁶¹ Oturuma, İttihat ve Terakki’den 125; muhalefet ve müstakillerden 6 milletvekili katılmıştır. Toplantı yeter sayısı ise 140’tır.

²⁶² Karal, C. IX, s. 158; Okandan, s. 346-347.

*bırakmıyor; hükümeti meclis koridorlarındaki politika entrikalarına tâbi kılmaktadır.”*²⁶³

İstifadan sonra 18 Aralık 1327 tarihinde (1 Ocak 1912) yeni kabinenin teşkiline tekrar Said Paşa memur edilmiş ve Said Paşa eski görüşünde ısrar ederek 35. maddenin değişikliğini yeniden teklif etmiştir. Bu sefer yapılan oturumlara muhalefet katılmıştır. Mecliste on gün boyunca söz konusu madde değişiklikleri üzerinde şiddetli tartışmalar olmuştur. Nihayet, 31 Aralık 1327 tarihli oturumda yapılan müzakerelerin yeterli olduğuna dair bir teklif verilmiş ve bu teklif oylanarak kabul edilmiştir. Bunun üzerine 35. maddeyle ilgili yapılan oylamada 125 kişi lehte, 105 kişi de aleyhte oy kullanmış, 4 milletvekili de çekimser kalmıştır. Bu sonuca göre Kanun-ı Esâsî’nin değiştirilmesi için gerekli olan üçte iki çoğunluğa ulaşamadığından tasarı reddedilmiş oluyordu.²⁶⁴

Bunun üzerine padişah tarafından, değiştirilmek istenen 35. madde gereğince Âyân Meclisi’nin muvafakatı alındıktan sonra, 5 Ocak 1327 tarihinde (18 Ocak 1912) meclis feshedilmiştir. Yapılan genel seçimler sonunda II. Meşrutiyet Mebusan Meclisi’nin ikinci döneminde İttihad ve Terakki Fırkası mecliste ezici çoğunluğa sahip olmuştur. “Dayaklı-sopalı seçim”²⁶⁵ olarak meşhur olan bu seçimlerle 270 milletvekilinden oluşan mecliste yalnızca 6 ya da 15 muhalif milletvekili vardır.²⁶⁶

Yeni meclis, 5 Nisan 1328’de (18 Nisan 1912) açılmıştır. Meclisin açılmasından yirmi üç gün sonra (28 Nisan 1328), hükümet tarafından 35. maddenin değiştirilmesi teklifi tekrar gündeme getirilmiştir. Yeniden ileri sürülen bu layihaya göre de madde, “*Vükelâ ile Heyet-i Mebusan arasında ihtilaf olunan maddelerden birinin kabulünde vükela tarafından ısrar olunup da mebusan canibinden ekseriyeti ara ile ve mükerreren reddedildiği halde vükelanın tebdili veyahut müceddeden üç ay zarfında intihap olunmak üzere Heyet-i Mebusan’ın feshi hukuku Hazreti Padişahi cümlesindendir.*” şeklinde düzenlenmiştir. Ayrıca 7. maddedeki “... otuz beşinci madde mucibince Meclis-i Mebusan’ın üç ay zarfında intihap olunup içtima etmek şartile ve Heyet-i Âyân’ın muvafakatile ledeliktiže Meclis-i Mebusan’ın feshi...” cümleleri

²⁶³ Başgil, Esas Teşkilat Hukuku Dersleri, s. 90-91.

²⁶⁴ Karal, C. IX, s. 159; Okandan, s. 355.

²⁶⁵ Tunaya, Türkiye’de Siyasal Partiler, C. 1, s. 38.

²⁶⁶ Karal, C. IX, s. 161; Okandan, s. 357.

çıkarılarak, yerine “...Ledelik tiza Meclis-i Mebusan’ın feshi ve müddeti içtimaiyenin tecili... hukuku mukaddesei padişahidendir.” cümleleri konmuştur.²⁶⁷

Teklif, meclisin Kanun-ı Esâsî Encümeni’ne havale edilmiş ve bu teklifte bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklere göre 7. madde, “... otuz beşinci madde mucibince Heyet-i Mebusan’ın ledel iktiza feshi ve müddeti teciliye ve tatiliyenin mecmuu müddeti içtimaiyei seneviyenin nısfını tecavüz etmemek ve o senei içtimaiye zarfında müddetini ikmal eylemek üzere tecil ve tadili... hukuku mukaddesi Padişahidendir.” şeklinde düzenlenmiştir. 35. madde ise, “Vükela ile Heyet-i Mebusan arasında ihtilaf olunan maddelerden birinin kabulünde vükela tarafından ısrar olunup da mebusan canibinden ekseriyeti ara ile ve mükerreren reddedildiği halde, vükelanın tebdili veyahut müceddeden ve dört ay zarfında intihap ve içtima olunmak üzere heyeti mebusanın feshi hukuku mukaddesei Padişahi cümlesindendir. Fakat Heyeti Cedide-i Mebusan evvelki heyetin reyinde sebat ve ısrar ederse Meclis-i Mebusan’ın rey ve kararı mecburi olacaktır.” şeklinde düzenlenmiştir.²⁶⁸

Neticede layiha, 11 Haziran 1328 (24 Haziran 1912) tarihinde Mebusan Meclisi’nde kabul edilmiştir. Bundan sonra aşağıda açıklanacak olan çeşitli olaylar ve karışıklıklar sebebiyle, Mebusan Meclisi’nde kabul edilen bu layiha, ancak 12 Mayıs 1330 (25 Mayıs 1914) tarihinde Âyan Meclisi’nde kabul edilmiş ve 15 Mayıs 1330 (28 Mayıs 1914) tarihinde padişah tarafından onaylanmıştır. Yeni 35. maddede, padişah tarafından meclisin feshinde Âyân Meclisi’nin muvafakatını alma şartı kaldırılmış ve açıklandığı gibi, bazı küçük farklarla 1876 sistemine gelinmiştir.²⁶⁹

Kanun-ı Esâsî’nin 35. maddesinde değişiklik yapan kanun layihasının 11 Haziran 1328 (24 Haziran 1912) tarihinde Mebusan Meclisi’nde kabul edilmesinden sonra, daha layiha Âyân Meclisi’nde iken yaşanan olumsuz gelişmeler nedeniyle İttihat ve Terakki’nin durumu iyice sarsılmaya ve gücü zayıflamaya başlamıştı. Memleketin iç ve dış işleriyle ilgili alanlarda yaşanan sürekli başarısızlıklar, Rumeli’deki askeri isyanlar, parti didişmeleri ve Trablusgarb Savaşı gibi nedenlerle ortaya çıkan bu durum, kamuoyu nezdinde hem İttihat ve Terakki’yi; hem de onu temsil eden hükümeti

²⁶⁷ Okandan, s. 358.

²⁶⁸ Okandan, s. 359-360.

²⁶⁹ Başgil, Türkiye Esas Teşkilat Hukukunun Ana Hatları, s. 30.

zayıflatmış ve güç duruma düşürmüştü. Muhalefet tekrar güç kazanmaya başlamış, fırka içinde bazı çatlaklar oluşmuştu. Bir zamanlar İttihat ve Terakki'nin önemli dayanağı olan ordu içinde bile İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet zuhur etmiş ve Halaskâr Zabitan Hareketi'nin de patlak vermesi neticesinde, hükümet meclisten güvenoyu istemek zorunda kalmıştır. Yapılan güven oylamasında Said Paşa Hükümeti güçlü bir güvenoyu almıştır. Ancak, İttihat ve Terakki ile ters düşen Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın, hükümetin güvenoyu almasından birkaç gün önce istifa etmesiyle kabinede ortaya çıkan anlaşmazlıklar nedeniyle, Said Paşa hükümeti, güçlü bir güvenoyu almasına rağmen, bir gün sonra (3 Temmuz 1328 – 16 Temmuz 1912) istifa etmek zorunda kalmıştır.²⁷⁰

Bundan sonra yeni hükümeti kurmak üzere Âyân Meclisi Başkanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa görevlendirilmiştir. Gazi Ahmet Muhtar Paşa tarafından, içinde üç eski sadrazam bulundurduğundan “büyük kabine” adı verilen hükümet kurulmuştur. Esasen İttihat ve Terakki'ye muhalif olan veya muhalif akımlara yakın kimselerden oluşan yeni kabine, buna rağmen, kabine ile anlaşmazlığa düşerek yeni bir fesih sebebinin oluşmasından çekinen meclis ve İttihat ve Terakki Fırkası'ndan güvenoyu almayı başarmıştır. Böylece, İttihat ve Terakki Fırkası, Bâbîâli Baskınına kadar (23 Ocak 1913) iktidardan uzaklaşmıştır.²⁷¹

Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi, muhaliflerin ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın etkisi altında kalarak, milletvekili seçimlerinde yaşanan olaylardan dolayı²⁷² mevcut meclisi dağıtma yollarını aramıştır. Bu meyanda, yeni değiştirilen ancak henüz Âyân Meclisi'nde bekleyen 7. maddenin tekrar gözden geçirilmesiyle ilgili bir teklif ileri sürülmüştür. Bu teklife göre değişik 35 ve 44. maddelerin aynen muhafaza edilmesi, ancak 7. maddenin ivedilikle yeniden gözden geçirilmesi isteniyordu. 18 Temmuz 1328 tarihinde verilen bu teklifle, değişik 7. maddenin, “...*ahval-i fevkalâdede Heyet-i Âyân ile bilistişare Heyet-i Mebusan'ın ledeliktiza feshi ve müddeti teciliye ve tatiliyesinin mecmuu müddeti içtimâiyei seneviyenin nüsfini tecavüz etmemek ve o senei içtimaiye zarfında müddetini ikmal eylemek üzere tecil ve tatili... hukuku mukaddesi*

²⁷⁰ Karal, C. IX, s. 169-171; Okandan, s. 361-367.

²⁷¹ Karal, C. IX, s. 172-173, 175-176; Tunaya, Hürriyetin İlanı, s. 33.

²⁷² Bu seçimin dayaklı-sopalı seçim olarak adlandırıldığı yukarıda geçmişti.

Padişahidendir.” şeklinde yeniden değiştirilmesi istenmekteydi. Ancak uzun tartışmalardan ve içtüzüğün 28. maddesine göre bu teklifin 2 ay geçmeden görüşülemeyeceği itirazından sonra Mebusan Meclisi’nin kararıyla teklif Kanun-ı Esâsî Encümeni’ne havale edilmiştir.²⁷³

Önceki değişikliği yapan ve bu yeni teklifin aleyhinde hareket edeceği açık olan Kanun-ı Esâsî Encümeni’nden istediği neticeyi alamayacağını bilen Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi, Said Paşa kabinesi zamanında seçilen ve 5 Nisan 1328 tarihinde toplanan Mebusan Meclisi’nin görev süresini tartışmaya açmıştır. Kabineye göre bu meclis, kabine ile meclis arasındaki ihtilafın halli için seçildiğinden ihtilafın hallinden sonra yeniden seçim yapılması gerekmektedir. Bu konuda Kanun-ı Esâsî’de açık bir hüküm bulunmadığından ve Kanun-ı Esâsî’yi yorumlama hakkı 117. maddeye göre Âyân Meclisi’ne ait olduğundan, durum 22 Temmuz 1328 tarihinde Âyân Meclisi’ne bildirilmiştir. Âyân Meclisi de aynı gün yaptığı gizli oturum sonrasında, “*Milletvekilleri Meclisi’nin dağıtılması cihetine gidilmesinin anayasanın ruhuna uygun ve onun icabatından*” olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine kabine tarafından aynı tarihte, Mebusan Meclisi’nin dağıtılarak yeniden seçim yapılması yolunda bir kararname düzenlenmiştir. Yine aynı tarihte meclisin feshi ve yeniden seçim yapılması hususunda İradei Seniye de çıkarılmıştır. Çıkarılan bu İradei Seniye, Âyân ve Mebusan Meclisleri’ne tebliğ edilmek üzere sadrazama gönderilmiş ve sadrazam da aynı günün gece yarısında meclis başkanlarına birer telgraf çekerek, meclis üyelerinin 23 Temmuz 1328 (4 Ağustos 1912) tarihinde öğleden sonra saat birde Meclis-i Umûmî’nin kapatılması hakkındaki İrade-i Seniye tebliğ olunmak üzere toplantı salonlarında bulunmaları istenmiştir.²⁷⁴

Bu gelişmeler üzerine Mebusan Meclisi hemen harekete geçmiş ve meclis başkanı tarafından milletvekilleri 23 Temmuz 1328 tarihinde saat dokuzda toplantıya çağırılmıştır. Yapılan hararetli müzakerelerde, bu durum “*meclis genel kurulu ve milletin hakimiyet hakkının tehdidi*” olarak nitelendirilmiş ve 31 Mart olayına benzetilmiştir. Neticede, Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi hakkında güvensizlik kararı verilmesi ve Mebusan Meclisi’nin süresiz tatili teklif edilmiş ve bu teklif büyük

²⁷³ Okandan, s. 370-371.

²⁷⁴ Karal, C. IX, s. 176-177; Okandan, s. 371-374.

çoğunlukla kabul edilmiştir. Meclis Başkanı Halil Bey bu kararı padişaha bildirmek üzere gitmiş, fakat padişah onunla görüşmekten kaçınmıştır. Bunun üzerine Halil Bey, gönderdiği telgrafla, “... *Meclis-i Mebusan’ın müddeti memuriyeti hakkında hükümetin Kanun-ı Esâsî’nin nass-ı sarihine muhalif olarak istihsal ettiği istihbar kılınan karar, kanuni bir tefsir olmadığı cihetle Meşrutiyete ve Kanun-ı Esâsî’ye bir darbe ad ve telakki ve bu sebepten dolayı heyeti hazıra-i hükümete ademi itimat beyan ve meşru bir hükümet teşkilinde riyaset tarafından vukubulacak davete intizaren bilâ müddet tâtili müzakerat etmiştir.*” şeklinde durumu hükümdara bildirmiştir.

Bu olaydan birkaç saat sonra da, Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa meclis toplantı salonuna gelerek, meclisin feshi ve yeniden seçim yapılmasına ilişkin 22 Temmuz 1328 tarihli İradei Seniyeyi okumuştur. Aynı gün anayasanın 113. maddesine göre sıkıyönetim ilan edilmiştir.²⁷⁵

Bir tarafta hükümet ve onu baskı altında bulunduran Hürriyet ve İtilaf Fırkası, öbür tarafta İttihat ve Terakki Fırkası olmak üzere karşılıklı siyasi çekişmelerin ve didişmelerin hakim olduğu bir ortamda seçim hazırlıkları başlamıştır. Ancak, bu arada Balkan Savaşı’nın başlamasıyla seçim yapma imkânı kalmamış ve seçimler, 12 Ekim 1328 tarihinde, seçim imkânı doğduğu ana kadar ertelenmiştir. Böylece, 1 Mayıs 1330’a kadar, devlet yönetimi, sonradan Âyân ve Mebusan Meclisleri’nin onayına sunulmak üzere, iktidarda bulunanların arzularına uygun olarak yapılan kanun-ı muvakkatlarla gerçekleştirilmiştir.

Balkan Savaşı’nda yaşanan başarısızlıklar ve düşmanın Çatalca önlerine kadar gelmesi, devlet erkânını endişelendirmiştir. Bunun üzerine Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi istifa etmiş (16 Ekim 1328 – 29 Ekim 1912) ve aynı gün Mehmet Kamil Paşa hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Yeni kabine de iktidarda fazla kalamamış, 10 Ocak 1328 tarihinde (23 Ocak 1913) İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin teşebbüsleriyle yapılan Babıâli baskını sonrasında, Mehmet Kamil Paşa istifa etmeğe zorlanmıştır. Mehmet Kamil Paşa’dan sonra, Mahmut Şevket Paşa, hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir.(11 Ocak 1328) Böylece İttihat ve Terakki Fırkası 3 Temmuz 1328 (16 Temmuz 1912) tarihinden beri kaybettiği iktidarı yeniden ele geçirmiş oluyordu.

²⁷⁵ Karal, C. IX, s. 178-179; Okandan, s. 375-377.

Mahmut Şevket Paşa, İttihat ve Terakki'ye taraftar olsa da kendi fikri ve siyasi bağımsızlığını az çok muhafaza etmiştir. Ancak Mahmut Şevket Paşa, 19 Mayıs 1329 tarihinde (11 Haziran 1913) bir suikast sonucu Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarları tarafından öldürülmüştür. 29 Mayıs 1329 tarihinde kurulan Sait Halim Paşa kabinesiyle birlikte Mahmut Şevket Paşa'nın uyguladığı, kısmen de olsa fikren ve siyaseten bağımsız icraatlardan eser kalmamış ve iktidar İttihat ve Terakki'nin güdümüne girmiştir. Sait Halim Paşa Kabinesi, İttihat ve Terakki'nin aldığı radikal tedbirler sayesinde iktidarı muhafaza edebilmiştir. Bu dönemde, uzun süredir yapılamayan genel seçimler yapılarak, 28 Nisan 1330 tarihinde meclis açılmıştır. Ancak bu meclisin toplanmasından sonra, Mebusan Meclisi'nde 11 Haziran 1328 tarihinde kabul edilmiş olan ve anayasanın 7, 35 ve 43. maddelerini değiştiren ve 73. maddesini de ilga eden tasarının Âyân Meclisi tarafından onaylanması mümkün olmuş (12 Mayıs 1330) ve 15 Mayıs 1330 tarihinde de padişah tarafından onaylanarak kanun haline gelebilmiştir.²⁷⁶ Yeni 35. maddede, padişah tarafından meclisin feshinde Âyân Meclisi'nin muvâfakatını alma şartı kaldırılmış ve açıklandığı gibi, bazı küçük farklarla 1876 sistemine gelinmiştir.

²⁷⁶ Karal, C. IX, s. 185 vd.; Okandan, s. 378 - 382.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda anayasacılık hareketleri XIX. yüzyılda başlamıştır. Bu hareketler batıdaki anayasacılık hareketlerinin bir yansıması olarak doğmuştur. Batıdaki anayasacılık hareketleri toplumların temel yapılarındaki değişikliğin sonucu olduğu ve burjuvazi sınıfına dayandığı halde, Osmanlı'daki Anayasacılık hareketlerinde sınıfsal temel yoktur. Osmanlı Devleti'nde ıslahat fermanları ile başlayan ve Kanun-ı Esâsî ile neticelenen süreç, sayıları fazla olmayan bürokratların, devleti içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için düşündükleri ve genellikle Batıdan aktardıkları çârelerden ibarettir. Osmanlı'da henüz sanayileşme hareketi oluşmadığından bu hareketlerin arkasında ulusal bir burjuvazi yoktur. Tanzimat döneminde yetişen bürokratlar Osmanlı anayasal gelişmelerine öncülük etmişlerdir. Bu bürokratlar İmparatorluğun içinde bulunduğu zor durumdan kurtulmasının, batıdaki gibi anayasalı düzene geçilmesi ve padişahın yetkilerinin kısıtlanmasıyla mümkün olabileceğini düşünmektedirler. Bu bürokratların fikrî destekçisi ve itici gücü ise Yeni Osmanlılardır.

Osmanlı Devleti'nde ilk anayasal belge kabul edilen Sened-i İttifaktan sonra Tanzimat ve Islahat Fermanları gelmiş, bu ıslahat ve reform çabaları ülkede batılı fikirlerin yerleşmesine; giderek iktidarın sınırlanması ve yazılı anayasa fikrine doğru yol almış ve 1876'da Kanun-ı Esâsî ilan edilmiştir.

Kanun-ı Esâsî'de, devlette hâkim olan dinî ve geleneksel esaslarla, yeni cereyanlar ve Batılı ülkelerin anayasalarına hâkim olan laiklik ilkesinin gerekleri telif edilmek istenmiştir. Parlamenter sistemin önemli bazı ilke ve kurumları kabul edilmiş,

tüm Osmanlı halklarının temsilcisi olan Mebusân Meclisi, yerel meclislerden sonra genel anlamda meclis uygulamasının devlet yönetimine girmesini sağlamıştır. Ancak, bu sistemde yasamanın serbestçe yasama faaliyetini yapabilmesinin önünde engeller bulunmaktadır. Temsilciler meclisinin yasama yetkisi, padişah, Âyân Meclisi ve Şûra-yı Devlet gibi organlarla kuşatılmış ve kısıtlanmıştır. Ayrıca meclisin yürütmeyi etkili bir şekilde denetlemesini sağlayacak bir mekanizma ve gerektiğinde güvensizlik oyuyla hükümeti düşürebilmesini sağlayacak müeyyideler getirilmemiş, buna karşılık yürütmenin başı olan padişahın meclisi kolayca feshedebilmesine imkân tanınmıştır.

Kanun-ı Esâsî'yle, padişahın saltanat hakları hilâfeti de hâiz olarak tanınmıştır. Bu saltanat ve hilâfet sıfatı ırsîdir ve Osmanlı sülalesinden en büyük evlada aittir. Padişah, halife de olması hasebiyle İslâm Dini'nin hâmisi ve bütün Osmanlı tebaasının hükümdar ve padişahıdır. Padişahın şahsı, mukaddes ve gayrı mesuldür. Osmanlı Sülalesi'ne mensup üyelerin şahsi güvenceleri ve malvarlıkları ile alacakları ödenekler, ölünceye kadar devlet garantisi altına alınmıştır.

Kanun-ı Esâsî'nin getirdiği sistemde, yürütme organı yasama organı karşısında son derece güçlü kılınmış, yürütme organında ise padişah en üst mevkiye tutularak, meşruti ya da parlamenter monarşilerde krala verilmeyen birçok yetki padişaha verilmiştir. Gerçekten bu sistemde, Heyet-i Vükelâ üyelerinin tayin ve azli, Heyet-i Vükelâ'nın işleyişi ve vükelânın sorumlulukları ile ilgili önemli yetkileri vardır. Heyet-i Vükelâ'nın ve her bir vekilin, kararlarının icraî nitelik kazanabilmesi için padişahın onayı gerekmektedir. Kanun-ı Esâsî'nin 7. maddesinde sayılan yetkiler, İslam öncesi Türk Devletleri ve İslam Hukuku'ndaki hükümdar anlayışına uygun olarak padişaha verilirken, modern parlamenter sistemlerde bu yetkilerin çoğu, millet meclisine verilmektedir.

Padişahın meclislerin çalışma takvimini belirlemeye ilişkin yetkileri, kanun yapma sürecindeki yetkileri, meclislerden geçen kanunları “mutlak veto yetkisi”, Meclîs-i Umûmî üyelerinin “Zâtı Hazreti Padişahîye” sadakat yemini etmeleri, Âyân Meclisinin bütün üyelerinin ve meclis başkanlarının padişah tarafından atanması, yasama alanında padişahın etkisinin ve vesayetinin devam ettiğini göstermektedir. 7 ve 35. maddelerde herhangi bir kısıtlama getirmeksizin padişaha verilen Mebusân

Meclisini fesih yetkileri, yasama ile yürütme arasındaki dengeyi yürütme lehine bozmuştur. Ancak tüm bu kısıtlamalara rağmen, Kanun-ı Esâsî ile birlikte kurulan meclisler, yasama yetkisine sahiptirler. Artık padişah, meclislerden geçmeyen bir kanun ihdas etme yetkisine sahip değildir.

Padişahın yargı yetkisi Kanun-ı Esâsî'yle mahkemelere devredilmiştir. Böylece padişah, İslam Hukuku'na ve İslam öncesi Türk Devletlerinden gelen devlet telakkisine göre sahip olduğu yargı yetkisini bağımsız mahkemelere devretmektedir.

Kanun-ı Esâsî'de padişaha tanınan yetkiler, yasama ile yürütme arasında ılımlı ve dengeli bir denetim sistemi kurulmasını engelleyen yetkililerdir. Parlamenter sistem ise kuvvetler ayrılığı prensibini, icra ve teşri münasebetleri bakımından, mâkul, mutedil ve yumuşak bir şekilde tatbik eden ve kuvvetlerin hukuki eşitlikleri ve işbirliği esasına dayanan bir rejimdir. Kanun-ı Esâsî tam bir parlamenter sistem kuramasa da, Kanun-ı Esâsî'yle birlikte padişahın yetkileri yavaş yavaş kabine ve meclislere intikal etmeye başlamış ve Kanun-ı Esâsî, eksik bir parlamenter sistem getirmiştir.

Kanun-ı Esâsî'de yapılan 1909 değişiklikleriyle, parlamenter hükümet tarzı (kabine sistemi) kabul edilmiş, vükelânın Mebusân Meclisi'ne karşı sorumluluğu esas ve meclisin icabında güvensizlik oyuyla hükümeti düşürebilmesini sağlayacak müeyyideler getirilmiştir. Yapılan bu değişikliklerle devletin monarşik yapısı korunmakla birlikte, padişahın statüsünde önemli kısıtlamalar gerçekleştirilmiştir. Böylece Avrupa'nın taçlı monarşilerinden aşağı olmayan “gerçek anlamda meşruti bir monarşi” düzenine geçilmiştir. Padişah, yasama ve yürütmeye ilgili birçok yetkilerini yitirmiş, hükümetin sadece parlamento önünde sorumluluğu esası benimsenmiştir.

Padişahın yürütmeye ilişkin diğer yetkileri sayı itibarıyla artsa da muhteva açısından daralmıştır. Kanun-ı Esâsî'nin 30. maddesinde yapılan köklü değişiklik, padişahın tek başına icraî bir karar alma ve işlem yapma yetkisi elinden alınmıştır. Bu maddeyle, “sorumluluğu olmayanın yetkisi de olmaz” prensibi benimsenmiştir. Böylece padişah, sorumlu vekil ya da Heyet-i Vükelâ üyelerinin imzası olmadan icraî işlem yapamayacaktır.

Padişahın 7. maddeye göre Mebusan Meclisi'ni fesih yetkisi, 35. maddeye yapılan atıfla, bu maddede belirlenen şartların oluşmasına ve Âyân Meclisi'nin muvafakatına bağlanmıştır. 35. maddede yapılan değişiklikle, önceden yürütmenin güçlü bir silahı olan fesih hakkı oldukça zorlaştırılmış ve meclisin konumu güçlendirilmiştir.

Böylece 1909 değişiklikleriyle, 1876'da padişah lehine bozulan denge bu sefer yasama lehine bozulmuştur. Hâlbuki Parlamenter sistem, kuvvetler ayrılığı prensibini icra ve teşri münasebetleri bakımından, mâkul, mutedil ve yumuşak bir şekilde tatbik eden ve kuvvetlerin işbirliği esasına dayanan bir rejimdir. İlk meclisin uğradığı akıbet ile 31 Mart hadisesinin etkisinde kalan İttihat ve Terakki hükümeti, özellikle 35. maddenin değiştirilmesine önem vermiş ve uzun tartışmalardan sonra Meclisin feshi neredeyse gerçekleşmesi imkânsız şartlara bağlanmıştır. Bunda, Sultan II. Abdülhamid rejimine karşı verdiği mücadeleden galip çıkan, kamuoyu desteğini arkasına alan ve mecliste de çoğunluğa dayanan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, söz konusu maddeyi geleceği için kuvvetli bir teminat olarak görmesi etkili olmuştur.

Bundan sonra yaşanan gelişmeler, yasama ve yürütme arasındaki dengenin sağlanamaması ve siyasi çekişmeler sebebiyle, bazı küçük farklarla 1876 sistemine gelinmesine neden olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

- Abadan, Yavuz ve Savcı Bahri, *Türkiye’de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış*, Ankara, A.Ü.S.B.F. Yayınları, 1959.
- Akgündüz, Ahmed ve Öztürk, Said. *Bilinmeyen Osmanlı*, İstanbul, OSAV Yayınları, 1999.
- Akşin, Sina. *1839’da Osmanlı Ülkesinde İdeolojik Ortam ve Osmanlı Devleti’nin Uluslar arası Durumu*, Seyitdanlıoğlu, Mehmet ve İnalçık, Halil (Ed). *Tanzimat (Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu)*, Phoenix Yayınevi, 2006, s. 83-90.
- Aldıkaçtı, Orhan. *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, 4. Bası, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1982.
- _____, *Modern Demokrasilerde ve Türkiye’de Devlet Başkanlığı*, Doçentlik tezi, İstanbul 1960.
- Alkan, Mehmet Ö.(Ed.) *Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, C. 1, İstanbul, İletişim yayınları, 2004.
- Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi. *Armağan (Kanun-u Esâsî’nin 100. Yılı)*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1978.
- Arsel, İlhan. *Türk Anayasa Hukuku’nun Umumi Esasları*, 1961.
- Aybay, Rona. *Anayasal Metinlerde Egemenlik, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 40-44.
- Aydın, M. Akif. *Türk Hukuk Tarihi*, 3. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları, 1999.
- Başgil, Ali Fuat. *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, C. 1, 1945.
- _____, *Esas Teşkilat Hukuku*, op. cilt, İstanbul, 1959.
- _____, *Esas Teşkilat Hukukumuzun Ana Hatları*, İstanbul, 1946.
- Cin, Halil ve Akgündüz, Ahmed. *Türk Hukuk Tarihi*, 3. Baskı, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1995.
- Cin, Halil. *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, 2. Baskı, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1985.

- Danişmend, İsmail Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 4, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1972.
- Donuk, Abdülkadir. *Türk Hükümdarı*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1990.
- Ed-Demîci, Süleyman. *İslam'da Devlet Başkanlığı*, trc. İbrahim Cücük, İstanbul, Ravza Yayınları, 1996.
- Ekinci, Ekrem Buğra. *Ateş İstidâsı (İslam-Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü)*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2001.
- _____, *İslam Hukukunda Değişmenin Sınırı*, 1. Baskı, İstanbul, Arı Sanat Yayınevi, 2005.
- _____, *Kanun-u Esasi'nin İlanını Hazırlayan Şartlar*, S.Ü.H.F.D.(Prof. Dr. Süleyman Arslan'a Armağan), Cilt 6, Sayı 1-2, 1998.
- _____, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, 1.Baskı, İstanbul, Arı Sanat Yayınevi, 2004.
- En-Nebhan, Muhammed Faruk. *İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*, İstanbul, Sönmez Neşriyat Yayınları, 1980.
- Gözler Kemal. *Devlet Başkanları*, 1. Baskı, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 2001.
- _____, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, 4. baskı, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 2007.
- _____, *Türk Anayasa Hukuku*, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 2000.
- Gözübüyük, A. Şeref, *Açıklamalı Türk Anayasaları*, 4. Bası, Ankara, Turhan Kitabevi Yayınları, 2002.
- _____, *Anayasa Hukuku*, 14. Bası, Ankara, Turhan Kitabevi, 2006.
- Gümüšoğlu, Hasan. *İslam'da İmamet ve Hilafet*, İstanbul, Kayıhan Yayınevi, 1999.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Anayasa Hukuku*, (Derleyen: Vecdi Akyüz) İstanbul, Beyan Yayınları, 1998.
- İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed. *Mukaddime*, İstanbul, MEGSB. Yayınları, 1988.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin (Ed.). *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İstanbul, IRCICA, 1994.

- İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, trc. Ruşen Sezer, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- _____, *Osmanlı Padişahı*, A.Ü.S.B.F.D., Cilt XIII., no: 4, 1958, s. 68-79.
- _____, *Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgisi*, AÜSBFD, Cilt: XIV, Sayı: 1, Ankara 1959. s.75 vd.
- _____, *Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu*, Belleten, C. XXVIII, Sayı: 112, 1964, s.603-622.
- _____, *Tanzimat Nedir?*, Seyitdanlıoğlu, Mehmet ve İnalcık, Halil (Ed). Tanzimat (Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu), Phoenix Yayınevi, 2006, s. 13-36.
- _____, *Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler*, Belleten, C. XXVIII, Sayı: 112, 1964, s. 623-649.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*, 23. baskı, İstanbul, Ötüken Neşriyat Yayınları, 2003.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*, C. V, 5. baskı, Ankara, TTK Basımevi, 1988.
- _____, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, 2. Baskı, Ankara, TTK Basımevi, 1977.
- _____, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, 3. Baskı, Ankara, TTK Basımevi, 1988.
- _____, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, Ankara, TTK Basımevi, 1996.
- _____, *Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda Batı'nın Etkisi*, Belleten, C. XXVIII, Sayı: 112, 1964, 581-601.
- Kili, Suna ve Gözübüyük, A. Şeref. *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, 3. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.
- Koçak, Cemil. *Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet*, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, C. 1, s. 72-82.
- Komasyon, *Tanzimat 1-2*, 2. Baskı, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999.
- Kubalı, Hüseyin Nail. *Anayasa Hukuku Dersleri*, İstanbul, Kutulmuş Matbaası, 1971.
- Mardin, Şerif. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, 3. baskı, İstanbul İletişim Yayınları, 1989.

- Mardin, Şerif. *Yeni Osmanlı Düşüncesi*, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, C. 1, s. 42-53.
- Memiş, Emin. *Anayasa Hukuku Notları (Türkiye'de Anayasa Gelişimleri Eğrisi)*, 4. baskı, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2005.
- Mumcu, Ahmet. *1876 Anayasasına Gelineye Değın Temel Hak ve Özgürlükler ve İlk Anayasamızın Genel Yapısı*, Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı (Kanun-u Esasinin 100. yılı Sempozyumu), Ankara, Haz. Siyasi İlimler Derneği, 9-11 Nisan 1976, s. 31-48.
- Okandan, R. Galip. *Amme Hukukumuzun Anahatları*, İstanbul Fakülteler Matbaası, 1971.
- _____, *7 Zilhicce 1293 Kanunu Esasisine ve Bunun Muaddel Şekillerine Göre Devlet Başkanının Milletvekilleri Meclisini Fesih Salahiyeti*, İ.Ü.H.F.M., Cilt: XIII, Sayı 3, 1947, s. 825-844.
- _____, *Ortaçağda devletin İslam-Türk ve İslam-Arap Alemindeki Teorik İnkişafı*, İ.Ü.H.F.M., Cild XVIII, 1952, s. 23-47.
- Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 25. Baskı, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2006.
- _____, *I. Meşrutiyet Meclisinde Eyalet İdare Meclislerinin Etkisi*, Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı (Kanun-u Esasinin 100. yılı Sempozyumu), Ankara, Haz. Siyasi İlimler Derneği, 9-11 Nisan 1976, s. 433-448.
- _____, *Osmanlı'da 18. Yüzyıl Düşünce Tarihine Dair Notlar*, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, C. 1, s. 37-41.
- Özçelik, A. Selçuk. *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, C. 1, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1974.
- _____, *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, C. 2, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1976.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet ve İnalçık, Halil (Ed). *Tanzimat (Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu)*, Phoenix Yayınevi, 2006.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet. *Divan-ı Hümayundan Meclis-i Meb'usan'a Osmanlı İmparatorluğunda Yasama*, Seyitdanlıoğlu, Mehmet ve İnalçık, Halil

- (Ed). Tanzimat (Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu), Phoenix Yayınevi, 2006, s. 255-266.
- Siyasi İlimler Derneği, *Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı (Kanun-u Esasinin 100. yılı Sempozyumu)*, Ankara, Haz. Siyasi İlimler Derneği, 9-11 Nisan 1976.
- Soysal, Mümtaz, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, 2. Baskı, İstanbul, Gerçek Yayınevi, (Tarihsiz)
- Taneri, Aydın. *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Teşkilatı*, Ankara, Ank. Üniv. Basımevi, 1978.
- Tanilli, Server. *Devlet ve Demokrasi (Anayasa Hukukuna Giriş)*, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1981.
- Tanör, Bülent ve Yüzbaşıoğlu, Nemci. *Türk Anayasa Hukuku*, 7. bası, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2005.
- Tanör, Bülent. *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 14. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- _____, *Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış*, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 10-26.
- Tunaya, Tarık Zafer, *İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatımızdaki Yeri*, Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı (Kanun-u Esasinin 100. yılı Sempozyumu), Ankara, Haz. Siyasi İlimler Derneği, 9-11 Nisan 1976, s. 75-131.
- _____, *Türkiye'nin Siyasi Gelişimi*, İstanbul, Baha Matbaası, 1970.
- _____, *1876 Anayasası ve Türkiye'de Anayasa Geleneği*, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 27-39.
- _____, *Hürriyetin İlanı (İkinci Meşrutiyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar)*, 1. Baskı, İstanbul, Bilgi Üniv. Yayınları, 2004.
- _____, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.
- Üçok, Coşkun, Ahmet Mumcu ve Gülnihal Bozkurt. *Türk Hukuk Tarihi*, 10. Baskı, Ankara, Savaş Yayınevi, 2002.

- Üçok, Coşkun. *1876 Anayasasının Kaynakları, Özellikle Prusya Anayasası, Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı (Kanun-u Esasinin 100. yılı Sempozyumu)*, Ankara, Haz. Siyasi İlimler Derneği, 9-11 Nisan 1976, s. 1-30.
- Yaşar, Nuri. *Osmanlı Anayasalarında Padişahın Hukuki Statüsü*, Argumentum, Yıl 9-11, Sayı:58, 1999-2000, s. 500-505.
- Zeydan, Abdülkerim. *İslam Hukukunda Ferd ve Devlet (İslam Anayasa Hukuku)*, trc. Aksay Öncel, İstanbul, Nizam Yayınevi.

TEZ ÖZETİ

KANUN-U ESÂSÎ'DE PADİŞAHIN STATÜSÜ

Osmanlı padişahlarının eski Türklerden gelen anlayışlarla İslamî anlayışın bir sentezi olan statüsü, geçirdiği tarihî değişim ve gelişimlerle beraber Kanun-ı Esâsî'ye kadar gelmiş ve Kanun-ı Esâsî'yle bu teorik ve fiili durum, bazı kısıtlamalarla birlikte yazılı anayasa kaidesi haline getirilmiştir. Bununla beraber Kanun-ı Esâsî'de, meşruti ya da parlamenter monarşilerde krala verilmeyen birçok yetki padişaha verilmiştir. Padişahın gerek Heyeti Vükelâ'nın kuruluş ve işleyişi gerekse yasamayla ilgili önemli yetkileri vardır. Heyeti Vükelâ üyelerinin atanması/azli, Heyeti Vükelâ'nın işleyişi, Meclislerin çalışma takvimleri ve kanun yapma süreci ile ilgili yetkileri, meclislerden geçen kanunları “mutlak veto yetkisi”, Âyân Meclisinin bütün üyelerinin ve meclis başkanlarının padişah tarafından atanması, yasama ve yürütme alanlarında padişahın etkisinin ve vesayetinin devam ettiğini göstermektedir. 7 ve 35. maddelerde seçim dışında herhangi bir kısıtlama getirilmeksizin padişaha verilen Mebusân Meclisini fesih yetkileri, yasama ile yürütme arasındaki dengeyi yürütme lehine bozmuştur. Ancak tüm kısıtlamalara rağmen, Kanun-ı Esâsî ile birlikte kurulan meclisler, yasama yetkisine sahiptirler. Artık padişah, meclislerden geçmeyen bir kanun ihdas etme yetkisine sahip değildir. Padişahın yargı yetkisi ise bağımsız mahkemelere devredilmiştir.

Kanun-ı Esâsî'de yapılan 1909 değişiklikleriyle, parlamenter hükümet tarzı kabul edilmiştir. Padişah, yasama ve yürütmeyle ilgili birçok yetkilerini yitirmiş, hükümetin sadece parlamento önünde sorumluluğu esası benimsenmiştir. Meclisin icabında güvensizlik oyuyla hükümeti düşürebilmesini sağlayacak müeyyideler getirilmiştir. Ayrıca meclisin feshi şartları da ağırlaştırılarak parlamentonun konumu güçlendirilmiştir. Yapılan bu değişikliklerle devletin monarşik yapısı korunmakla birlikte, padişahın statüsünde önemli kısıtlamalar gerçekleştirilmiştir. Böylece Avrupa'nın taçlı monarşilerinden aşağı olmayan “gerçek anlamda meşruti bir monarşi” düzenine geçilmiştir.

ABSTRACT

THE STATUS OF THE SULTAN IN KANUN-U ESÂSÎ

The status of the Ottoman sultans has born from the synthesis of earlier Turkish traditions and Islamic understanding. This status has continued till Kanun-i Esâsî (the Ottoman Basic Law) wit some changes and transformations. Kanun-i Esâsî has transformed this theoretical status into a written constitutional principle with some restrictions. Beyond that, there have been many authorities for the Sultan in Kanun-i Esâsî which had not been for the kings in constitutional or parliamentary monarchies. Accordingly, the Sultan legally had the authority on the establishment and the execution of Heyet-i Vukela (the Council of Ministers). There are some remarkable examples for the authority of the Sultan on Heyet-i Vukelâ such as the assignment and dismissal of the members of Heyet-i Vukelâ, its execution, the right to intervention to the calendar of the assemblies and their jurisdiction processes, his absolute right to veto, assignment of all the members of the Senate and the presidents of the assemblies by the Sultan. The authority of Sultan to avoid of the Ottoman Assembly of Deputies without any restrictions but the elections, by the articles numbered 7 and 35, has changed the balance between the jurisdiction and the execution in favor of the execution. Despite all the restrictions, the assemblies established by Kanun-i Esâsî had the authority of jurisdiction. From Kanun-i Esâsî on, the Sultan had no authority to introduce new laws that had not passed through the assembly. The authority of the Sultan to judge has also been ceded to the impartial courts.

By the changes on Kanun-i Esâsî in 1909, parliamentary system was accepted. Moreover, the Sultan lost most of his authorities on jurisdiction and judgment. The government has been responsible only before the parliament. There have been some new sanctions on the government to be brought down by the parliament. Additionally, the status of the parliament has been strengthened by making difficult of annihilating the assembly. By these changes, the status of the Sultan has been diminished remarkably while protecting the monarchic structure of the state. Therefore, it has been possible to have a “real constitutional monarchy” which was not less valuable than that of the European crowned monarchies.